

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON DÖNEMİNDE SEYAHAT
VARAKASI UYGULAMASI
(1914-1921)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Caner KALKAN

Tarih Anabilim Dalı

Yakınçağ Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail TÜRKOĞLU

HAZİRAN 2021

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON DÖNEMİNDE SEYAHAT
VARAKASI UYGULAMASI
(1914-1921)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Caner KALKAN

Tarih Anabilim Dalı

Yakınçağ Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail TÜRKOĞLU

HAZİRAN 2021

ETİK BEYANI

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

ÖNSÖZ

Tarihte eski çağdan içinde bulunduğumuz çağa dek devletler belli konulardaki menfaatleri doğrultusunda ya da savunma refleksi olarak savaşlar içinde bulunmuşlardır. Savaşların sonucunda siyasi, ekonomik kazanımlar ya da kayıplar olduğu gibi duygusal anlamda birtakım zedelenmeler de getirdiği de yadsınamaz bir gerçektir. Yirminci yüzyılda gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı da adından da anlaşılacağı üzere büyük bir savaş olup bazı kesimlere olumsuz tesirleri olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nda "seyahat varakası" adı verilen, ülke içi yolculuk izni belgesi oluşturulmuştur. Ülkemizde belli bir seviyede eğitim almış kesim, Birinci Dünya Savaşı'na yönelik bazı hususlarda malumat sahibi olsa da bu döneme ilişkin seyahat varakasının tanınma oranı pek tabii çok düşüktür. Bu bağlamda seyahat varakasının bilinen bir dönemin bilinmeyen bir parçası olduğu söylenebilir. Dolayısıyla uygulamaya ilişkin temel kaynakların Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunması sebebiyle çalışmamı buradaki belgeler doğrultusunda şekillendirdim.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bu uygulamanın temelini 1915'te yürürlüğe giren Seyahat Varakası Geçici Kanunu oluşturmuştur. Yine belgeye ilişkin 1915 ve 1916 tarihli talimatnameler ve 1917 Seyahat Varakası Kanunu ile uygulamanın hatları tayin edilmiştir. Bahsi geçen düzenlemeleri ve arşiv belgelerini esas alarak yaptığım çalışmayla bu pek tanınmayan konunun tanınmasına gayret ettim.

Yapmış olduğum çalışmanın şekillenmesi ve olgunlaşması konusunda bana büyük yardımları dokunan değerli danışmanım Sayın Prof. Dr. İsmail TÜRKÖĞLU'na, yazım sürecinde zorluklar yaşadığım anlarda bana fikirleri ile büyük katkıda bulunan kıymetli ağabeyim Alim Baki AKKOÇ'a ve yine bu dönemde bana maddi ve manevi anlamda daima desteklerini sunan değerli aileme içten teşekkürlerimi sunuyorum.

ÖZET

Avrupa coğrafyasında yirminci yüzyılda patlak veren Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı İmparatorluğu da katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında verilmeye başlanan seyahat varakası Osmanlı uyrukluların ve yabancıların yurtiçindeki yolculuklarına olanak sağlayan belge olarak tanımlanabilir. Osmanlı otoritesi bu esnada seyahat varakası uygulaması ile güvenliği sağlamaya gayret etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda seyahat varakası uygulamasına 1915 ve 1917 tarihli kanunlar ile beraber 1915 ve 1916 tarihli talimatnameler aracılığıyla yön verilmiştir. Öte yandan merkez tarafından verilen kararlar ile pratikte karşılaşılan ve karşılaşılabilecek noksanlıkların giderilmesine gayret edilmiştir. Otorite seyahat varakası tatbiki ile Osmanlı, vatandaşlarının ve yabancıların yurtiçi yolculuklarında imkanlar dahilinde hakimiyet kurmuştur. Seyahat varakasız ve özel izinsiz gerçekleşen yolculuklar uygulamada öne çıkan problemler olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da bir süre daha seyahat varakası aracılığıyla yolculuklar üzerinde hakimiyet kurulmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seyahat Varakası, Seyahat, Seyahat İzni, Birinci Dünya Savaşı, Güvenlik Tedbirleri

ABSTRACT

The Ottoman Empire participated in the First World War, which broke out in the European geography in the twentieth century. The internal passport, which was started to be given during the First World War, can be defined as the document that allows Ottoman nationals and foreigners to travel within the country. In the meantime, the Ottoman authority tried to provide security with the internal passport application. The internal passport application in the Ottoman Empire was guided by the laws of 1915 and 1917, as well as the instructions of 1915 and 1916. On the other hand, with the decisions made by the center, efforts were made to eliminate the deficiencies encountered or to be encountered in practice. With the application of the internal passport, the authority established dominance in the domestic journeys of Ottoman citizens and foreigners within the possibilities. Travels without an internal passport and without special permission were the prominent problems in practice. After the First World War, for a while, it was desired to establish dominance over the journeys through the internal passport.

Keywords: Internal Passport, Travel, Travel Allowance, The First World War, Security Measures

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	i
GİRİŞ	i
1.BÖLÜM: GENEL HATLARIYLA I. DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SEYAHAT VE İZİN	6
1.1. Seyahatin Tarihi.....	6
1.2. Seyahat ve İzin	8
1.2.1. Dünyada Seyahat ve İzinler	8
1.2.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahatin Denetimi	8
1.2.2.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahate Yönelik Uygulamalar	10
.1.2.2.2.1. Yurt Dışına Yönelik Seyahatlerde Kullanılan Belgeler	10
1.2.2.2.1.1. Pasaport	10
1.2.2.2.1.2. Pasavan	14
1.2.2.2.2. Yurt İçine Yönelik Seyahatlerde Kullanılan Belgeler	15
1.2.2.2.2.1. Mürur Tezkeresi	15
1.3. Seyahat Varakası Kanununun Çıkarılmasını ve Yürürlükte Kalmasını Gerektiren Nedenler	17
1.3.1. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi	17
1.3.2. Casusluk Eylemleri	20
2. BÖLÜM: SEYAHAT VARAKASI KANUNLARI VE TALİMATNAMESİ	23
2.1. Seyahat Varakasına Yönelik Çıkarılan Kanunlar ve Talimatnameler	23
2.1.1. 16 Mart 1915 Tarihli Seyahat Varakası Kanunu	23
2.1.2. 18 Mart 1915 Tarihli Talimatname	23
2.1.3. 16 Aralık 1916 Tarihli Talimatname	25
2.1.4. 1 Mart 1917 Tarihli Seyahat Varakası Kanunu	27
2.2. Seyahat Varakası	27
2.2.1. Seyahat Varakasının Türleri	30
2.2.1.1. Muvakkat Seyahat Varakası	30
2.2.1.2. Daimi Seyahat Varakası.....	30
2.3. Askeri Seyahat Belgeleri.....	32
3.BÖLÜM: SEYAHAT VARAKASI KANUNLARININ UYGULAMA SAFHASI	36
3.1. Seyahat Varakası Verilen Yerler ve Görevli Birimler	36
3.2. Seyahat Varakasının Basımı ve Düzenlenmesi	36
3.3. Vekillerin, Memurların, Askerlerin, Hizmetlilerin Durumu	38

3.4. Seyahat Varakası ve Kadınların Durumu	40
3.5. Seyahat Varakasının Verilmediği ve Verilmesinin İstenmediği Durumlar.....	41
3.5.1. Talimatnamelere Göre Seyahat Varakası Verilmemesi Gerekenler.....	41
3.5.2. Uygulamada Karşılaşılan Durumlar	41
3.6. Seyahat Varakası Denetimleri	42
3.7. Seyahat Varakası Uygulamasında Karşılaşılan Sorunlar, Usulsüzlükler ve İstisnai Durumlar	44
3.8. Seyahat Varakası Uygulamasında Gayrimüslimlerin Durumu.....	47
3.8.1. Seyahat Varakası Uygulamasında Ermenilerin Durumu	49
3.8.2. Seyahat Varakası Uygulamasında Rumların Durumu.....	58
3.9. Seyahat Varakası Uygulamasında Yabancıların Durumu	62
3.10. Seyahat Varakası Uygulamasının Kaldırılma Süreci	67
3.11. İtilaf Devletlerinin Seyahat Varakası Kontrolü	70
SONUÇ.....	72
KAYNAKÇA.....	74
EKLER.....	82
ÖZGEÇMİŞ.....	93

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
BCA	: Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BEO	: Bab-1 Ali Evrak Odası
bkz.	: bakınız
BOA	: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
DH.EUM.ADL. Kalemi	: Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tatbikat-1 Adliye
DH.EUM.1.ŞB	: Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Birinci Şube
DH.EUM.2.ŞB.	: Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti İkinci Şube
DH.EUM.3.ŞB.	: Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Üçüncü Şube
DH.EUM.5.ŞB.	: Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Beşinci Şube
DH.EUM.ECB.	: Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Ecanib Kalemi
DH.EUM.LVZ.	: Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Levazım Kalemi
DH.EUM.MTK. Müdüriyeti	: Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhaberat ve Tensikat
DH.EUM.SSM.	: Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyrüsefer Kalemi
DH.HMŞ.	: Dahiliye Hukuk Müşavirliği
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DH.KMS.	: Dahiliye Kalem-i Mahsus
DH.SN.THR.	: Dahiliye Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi
DH.ŞFR.	: Dahiliye Şifre Kalemi
DH.UMVM.	: Dahiliye Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü
HR.İD.	: Hariciye Nezareti İdare
HR.İM.	: Hariciye İstanbul Murahhaslığı
MF.MKT.	: Maarif Mektubi Kalemi

MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
no.	: numara
s.	: sayfa
ss.	: sayfalar
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TS.MA.e.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı
TŞR.HL.	: Taşra Evrakı Halep Vilayeti

GİRİŞ

Seyahat varakası Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı topraklarında seyahat etmek isteyen yerli ve yabancı kişilerin yolculuklarına imkan veren izin nitelikli belgedir. Aynı zamanda bu belgeler Birinci Dünya Savaşı döneminin olağan dışı koşullarda askeri ve siyasi açıdan sıkıntı yaratan ve yaratacak gruplara karşı alınmış bir güvenlik önlemidir. Bu çalışmanın temel amacı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda getirdiği seyahat varakası sisteminin çeşitli noktalarına temas ederek gerek konuya yönelik oluşturulan düzenlemeleri gerekse de uygulamanın kendisine açıklık kazandırmaktır. Konunun sağlam temellere oturtulması için çalışma içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun seyahat belgelerine dayalı olarak icra ettiği uygulamalar da açıklanmıştır. Çalışmanın amaçlarının içinde otoriteyi seyahat varakası sistemine geçmeyi iten sebepler ile pratikte karşılaşılan problemleri yansıtmak da bulunmaktadır. Bunun yanında uygulamada Osmanlı vatandaşları ile yabancılara yönelik idarenin vermiş olduğu kararların aydınlatılması da amaçlanmıştır. İfade edilen konular aydınlatılırken idarenin gerek Osmanlı vatandaşlarına gerekse de yabancılara karşı olan tutumuna da mümkün mertebe açıklık getirilmesi hedeflenmiştir.

Çalışmanın esası olarak kabul edilecek bölümün sınırları 16 Mart 1915 (3 Mart 1331) tarihli Seyahat Varakası Kanunu'ndan¹ başlayıp uygulamanın kaldırılma sürecine dek uzanmaktadır Çalışmanın dolaylı sınırlarının başlangıcı ise seyahatin tarihine dek uzanmaktadır.

Çalışmanın esas bölümlerine geçmeden evvel konuya ve geçmişine yönelik bilgilerin nakledilmesi çalışmanın anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu dahilinde yolculuk için yabancı şahıslara elçileri vasıtasıyla yol emirleri verilmiş iken devletin kendi vatandaşlarının mürur tezkeresi edinip bulundurmaları iktiza etmekteydi.²

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1867'de ilan edilen Pasaport Nizamnamesi'ne göre pasaport taşıyan yabancının Osmanlı sınırları içerisinde yolculuk edeceği bu

¹ *Düstur*, Tertip II, cilt:7, no:170, s.493

² Hamiyet Sezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18-19. Yüzyıl)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı:33, 2003, s.114

belgeden ayrı olarak mürur tezkeresini de edinmesi zorunluydu. Esasen bundan önce de yabancı kişiler kendilerine mürur tezkeresi verilmek suretiyle Osmanlı sınırları dahilinde yolculuk edebiliyorlardı.³

Osmanlı İmparatorluğu'nda Birinci Dünya Savaşı sırasında seyahat varakası uygulamasına yönelik ilk düzenleme 3 Mart 1331 (16 Mart 1915) tarihli üç maddeden müteşekkil, geçici nitelikte olduğu belirtilen Seyahat Varakası Kanunu'dur.⁴ Bu kanun seyahat varakası belgesinin kullanılışıyla alakalı detaylı bilgiler ihtiva etmemektedir. Birinci Dünya Savaşı sırasında seyahat varakası pratiğine yönelik ilk talimatname 18 Mart 1915 (5 Mart 1331) tarihli talimatnamedir.⁵ Bu talimatname ile Osmanlı topraklarında seyahat varakalarının kullanılışı konusu açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. 16 Aralık 1916 tarihli seyahat varakaları ile alakalı talimatnamede de ilgili belgeye yönelik ülke içindeki yolculuk kuralları detaylı şekilde izah edilmiştir.⁶ Ülke içi yolculukla ilgili bir diğer düzenleme de 1 Mart 1917 (1 Mart 1333) tarihli Seyahat Varakası Kanunu'dur.⁷

Seyahat varakasına yönelik tertip edilen kanunların ve talimatnamelerin dışında ülkede seyahat etmeyi amaçlayan bazı gruplar için başka düzenlemeler de yapılmıştır. Bununla beraber Osmanlı idaresinin Seyahat Varakası Kanunu'nun uygulanması sırasında karşılaştığı, hoşnut olmadığı durumların ve bu usulü sağlıklı, verimli bir şekilde sürdürmek istemesinin özel düzenlemelerin oluşturulmasında bir etken olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Giriş kısmında çalışmanın amacının, planlanmasının ve kullanılan kaynakların nakledilmesinin yanında seyahat varakasının kendisine ve geçmişine yönelik bilgiler de verilmiştir. Çalışmamızın ilk bölümünde seyahatin tarihi temellerine değinildiği gibi gerek Avrupa tarihinde gerekse de Osmanlı İmparatorluğu'nun önceki dönemlerinde insanların seyahatleri için ne gibi kurallara tabi tutulduklarından, şahıslara ne gibi evrakların verildiğinden bahsedilmiştir.

İlk bölümün ilerleyen safhasında Osmanlı Devleti'nin hem yurt içindeki hem de yurt dışına gerçekleşen seyahatler için vatandaşlarını ve yabancıları ne gibi uygulamalara

³ Sezer, *a.g.m.*, s.116

⁴ *Düstur*, Tertip II, cilt:7, no:170, s.493

⁵ *Düstur*, Tertip II, cilt:7, no:181, s.525-527

⁶ *Düstur*, Tertip II, cilt:9, no:10, s.10-11

⁷ *Düstur*, Tertip II, cilt:9, no:161, s.241-242

tabi tuttuğu ve bu kişilere hangi belgelerin verildiği konusu ele alınmıştır. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun ortaya koymuş olduğu uygulamaların dayanmış olduğu düzenlemeler hakkında da malumat verilmiştir.

Birinci bölüm içerisinde konumuzun daha iyi anlaşılması için devletin Seyahat Varakası Kanunu'nu oluşturmasını ve bunu yürürlükte tutmasını gerekli kılan nedenler ele alınmıştır. Konu dahilinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na giriş sürecinden ve casusluk eylemlerinden bahsedilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde genel olarak seyahat varakası uygulamasına yönelik oluşturulan kanun ve talimatname gibi temel düzenlemelere yer verilmiştir. İkinci bölümün ilerleyen kısmında ise seyahat varakası anlatılmış ve bu belgeye sahip olma usulleri örneklerle belirtilmiştir. Bu bölüm yazılırken varakaların çeşitleri hakkında da ayrıntılı bilgi verilmiştir. Öte yandan konumuz olan seyahat varakalarının haricinde yine Birinci Dünya Savaşı esnasında verilen "açık emirler" hakkında da bilgiler nakledilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde genel olarak Seyahat Varakası Kanunu'nun uygulama safhasında meydana gelen gelişmelere yer verilmiştir. Öncelikle seyahat varakası uygulamasında görevli kurumlar ve bu belgenin verildiği yerler konusunda bilgi nakledilmiştir. Ayrıca seyahat varakasının hangi durumlarda verilmediği uygulamadaki örnekler ile ortaya çıkartılmıştır.

Seyahat varakası olmadan yapılan yolculuklarda karşılaşılan durumlar yine çeşitli örnekler ile aktarılmıştır. Yine bölüm içerisinde farklı yerlerde görev yapanların, kadınların, Ermenilerin, Rumların ve yabancıların seyahat varakası uygulamasındaki durumlarına, bu hususta karşılaşılan sorunlara ve bu gibiler hakkında verilen kararlara yer verilmiştir. Öte yandan bölümün ilerleyen safhasında seyahat varakası uygulamasının kaldırılması konusuna da temas edilmiştir.

Çalışmamızın sonuç başlığı altında ise seyahat varakası uygulamasına dair genel çıkarımlar sunulup konu genel hatlarıyla aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Literatür açısından bakıldığında seyahat için izinler, kontroller ve buna dair verilen belgeler çerçevesinde ölkemizde bulunan kaynakların sayısının çok olmadığını söylemek mümkündür.

Bilhassa bu konuda Türk tarihine yönelik Türkçe olan eser sayısının pek az olduğu görölmektedir. Dolayısıyla seyahat için verilen belgeler ve izinler noktasında Osmanlı Devleti'nden bahseden eserler için de aynı sözleri ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Çalışmamızın birinci bölümündeki özellikle seyahatin tarihi konusunda makalelerden ve Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerinden yararlanılmıştır. Yine seyahate yönelik konularda Nalan Turna'nın, "19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç, Asayiş Belgeleri: Mürûr Tezkereleri" adlı eseri kaynak olarak kullanılmıştır. Bilhassa yirminci yüzyıl öncesinde Osmanlı dahilinde seyahate yön veren kararlar hususunda ise Hamiyet Sezer'in "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18-19.Yüzyıl)" adlı makalesinden faydalanılmıştır. Birinci bölümde bilgileri aktarılan 1887 Mürur Nizamnamesi ve 1911, 1915 ve 1918 tarihli Pasaport Kanunlarında kaynak olarak Düstur kullanılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde yer alan Seyahat Varakası Kanunu'nun çıkartılmasını ve yürürlükte kalmasını gerektiren sebepler konusunda makalelerden ve kitaplardan yararlanılmıştır. Bölümde bilhassa Birinci Dünya Savaşı'na yönelik bilgiler aktarılırken Rifat Uçarol'un "Siyasi Tarih (1789-1994)" adlı kitabı ile Türkçe çevirisini Yücel Aşikoğlu'nun yaptığı Michael Reynolds'un "İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918" adlı eserinden ağırlıklı olarak istifade edilmiştir.

İkinci bölümde yer alan Seyahat Varakası Kanunları ve Talimatnameleri için yine Düstur kaynak olarak kullanılmıştır. Seyahat varakası çeşitlerinin ve askeri belgelerin ele alındığı konuda ise Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerinden yararlanılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünü teşkil eden Seyahat Varakası Kanunu'nun uygulama safhası içerisinde yer alan denetlemeler, istisnai durumlar, usulsüzlükler, kadınlar, Rumlar, Ermeniler, yabancılar hususlarının açıklığa kavuşturulmasında yine Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgelerinden fayda sağlanmıştır.

Üçüncü bölümde yer alan Seyahat varakası uygulamasının son bulması hususunda yine Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nin yanında Cumhuriyet Arşivi'nden de kaynak olarak istifade edilmiştir.

1.BÖLÜM: GENEL HATLARIYLA I. DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SEYAHAT VE İZİN

1.1. Seyahatin Tarihi

Seyahat kelimesi Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü'nde “gezi, yolculuk” manasına gelmektedir. Seyahat, geçmişte ve günümüzde çeşitli alanlardaki etkileşimin sağlanmasına neden olan, önemi yadsınamaz bir kavram olarak ön plana çıkmaktadır.

İlk çağlarda ilerlemeye başlayan ticaret, alışveriş, dini ibadetler, festivaller, medikal tedaviler ve eğitim insanların buldukları yerlerden başka mahallere gitmelerine sebep olmuştur. Orta Çağ'da insanların kutsal topraklara gerçekleştirdikleri hac niteliğindeki ziyaretler, yolların bozulması, güvenlik konusundaki problemler yolculukların süresini uzatmış olup konaklama ve yiyecek-içecek mekânlarına olan isteği de yükseltmiştir.⁸

Seyahat ile ticaret birbirleriyle yakından alakalı kavramlar olduklarından seyahatin tarihinin anlaşılması açısından bazı tarihi teşkilatlara değinmek gerekli görünmektedir. Kervan kavramı Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde “uzak yerler arasında ticaret eşyası ve yolcu taşıyan yük hayvanı katarı” olarak açıklanmaktadır. Dünya tarihinde bilinen ilk sistemli kervan işletmeciliğini Asur ticaret kolonileri çağında Asurlu tüccarların Asur ve Anadolu'daki Kaneş arasında icra ettikleri belirtilmektedir. Kervanların hırsızlık vakalarına karşı ekseriyetle silahlı korumalara ve ara sıra profesyonel askerlere sahip oldukları ifade edilmektedir.⁹

Genel olarak kervansaray yapıları İslam dünyasının sınırlarında askeri nitelikteki amaçlar nedeniyle kurulmakla beraber burada yatılacak, yemek yenilecek yerler ile beraber mescitler, hamamlar, ahırlar mevcut idi.¹⁰

⁸ Didar SARI ÇALLI, “Uluslararası Seyahatlerin Tarihi Gelişimi ve Son Seyahat Trendleri Doğrultusunda Türkiye'nin Konumu”, *Turizm ve Araştırma Dergisi*, cilt:4, sayı:1, 2015, s.8, 12

⁹ Nebi Bozkurt, Ahmet Turan Yüksel, ‘Kervan’, *DİA*, cilt:25, s.298

¹⁰ Selami Sönmez, “Ortaçağ Türk ve İslam Dünyasında Kervansaraylar (Hanlar-Ribatlar)”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı:15, 2007, s.274

Selçuklu kervansaraylarında sefer esnasında ordunun konakladığı, başka ülke hükümdarlarının misafir edildiği ve bunların ihtiyaç olduğunda hapishane ve sığınak olarak da kullanıldığı belirtilmektedir.¹¹

Osmanlı Devleti döneminde ekseriyetle yerleşim merkezlerinin ticarete yönelik kısımlarında yahut külliyelerin dahilinde kervansarayların bulunduğu ifade edilmektedir.¹²

“İslam kültür dünyasında kervansarayların hem şehirlerarası kavşak noktalarında ticaret ve hac kervanlarının konakladığı, hem de şehirlerde yolcuların misafir edilip ticari faaliyetlerinin yapıldığı görkemli ve çok mekanlı tiplerine verilen bir diğer ad “han”dır.”¹³

Tarihte ticaretin yanı sıra haberleşme konusu da seyahat hususuyla yakından alakalıdır. Bu bağlamda tarihte yer edinmiş birtakım toplumların haberleşmeye dair oluşturdukları bazı yapılar hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Berîd kavramı Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’nde “İslâm devletlerinde istihbarat ve posta teşkilâtına verilen ad” olarak tanımlanmıştır. Berid teşkilatının Sasani, Bizans’ta olduğu gibi Cahiliye devri Arap toplumlarında da kurulmuş olduğu belirtilmektedir. Emeviler döneminde İran ve Bizans’ı esas alarak düzenli bir posta teşkilatı kuran ilk halife Muaviye olmuştur.¹⁴

Moğol kurultayında 1235’te ülke dahilinde posta durakları niteliğinde “yam” şebekesinin oluşturulmasına karar verilmiş olduğu belirtilmektedir. Posta hizmetlerini teftiş eden Yam dairesi devletteki idareyi sağlıklı şekilde organize etmek, işlerin gecikmesini engellemek, uzakta bulunan ülkelere yönelik malumat toplamak ile beraber devlet işleri ile gitmekte olan kişilerin halka baskısını gidermek maksadıyla oluşturulmuştu. Yam yapılarında yolcuların yiyecek ve içeceklerini sağlamak amacıyla at ve koyun beslenmiştir. Öte yandan posta sisteminde düzenli disiplinin temin edilmesi maksadıyla her tarafta tümenlerden istasyonlara kontrol için yamçı ve atlı postacılar gönderilmiştir.¹⁵

¹¹ Şebnem Eryavuz, “Kervansaray”, *DİA*, cilt:25, s.300

¹² Eryavuz, *a.g.m.*, s.301

¹³ Sönmez, *a.g.m.*, s.274

¹⁴ İbrahim Harekât, “Berîd”, *DİA*, cilt:5, s.498-499

¹⁵ Ganizhamal Kushenova, “Cengiz Han’ın İki Valisi, Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch’u- Ts’ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları”, *Bilig Dergisi*, sayı:42, 2007, s.235-236

Türkistan coğrafyasının genelinde yollarda güvenliği sağlayan düzende derbentlerin önemli geçiş yerlerinde, menzillerin ise haberleşmenin düzenli, hızlı bir şekilde gerçekleşmesi için oluşturulup bunlarda ilerletici nitelikte güncellemeler yapılmıştır.¹⁶

1.2. Seyahat ve İzin

Seyahatler, kişilerin şehirler ya da ülkeler arasındaki hareketleri anlamına da geldiğinden idareler için oldukça mühim bir konu olarak öne çıkmaktadır. Nitekim bu öneminden ötürü seyahat, idarelerin ilgisinden uzakta kalmamıştır.

1.2.1. Dünyada Seyahat ve İzinler

Roma döneminde şahısların yolculuklarına yönelik güçlükleri kaldıran, Roma'dan diğer şehirlere giden devlet çalışanları için oluşturulan "diplomas" ile özel seyahat belgesi işlevindeki "tractoria" isimli belgeler bulunmaktaydı.¹⁷

Rusya'da 1719'da birbirlerinden ayrı olan köyler ve kasabalar arasında yolculuk yapılmak istendiğinde geçiş belgesi alınması mecburleştirilmiştir. Fransa'da yönetimde 14. Louis'in olduğu devirde yolculuk edecek sıradan kişilerin iç pasaport belgesi bulundurmaları mecburi hale getirilmiştir.¹⁸

1.2.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahatin Denetimi

Osmanlı İmparatorluğu'nun geç döneminde seyahat konusunda yaşanan gelişmelere yer vermeden evvel klasik dönemle ilgili bilgi aktarmak yerinde olacaktır.

"On altıncı yüzyılda, taşradan İstanbul'a nüfus akışını durdurmaya yönelik hükümler verilmiş, özellikle kefilsiz girişlerin önlenmesine, başboşların ve dilencilerin İstanbul'a sokulmamasına itina gösterilmiştir. Haslar Kadısı'na yazılan bir hükümden, Rumeli ve Anadolu'dan bazı reâyânın çiftlerini bozup bir yolunu bularak İstanbul'a geldikleri anlaşılmaktadır. Bunların İstanbul, Eyüp ve Kasımpaşa'ya yerleşmeleri üzerine devlete, tımarlı sipahiye ve geldikleri yerin sakinlerine zararlı etkilerini engellemek için bazı önlemler alınmıştı. Evlerin yanı sıra gelenlerin sayıma tabi tutulması ve haklarında tahkikat yapılması söz konusu edildi. Mahallenin imamı ve

¹⁶ Osman Eravşar, "Merv ve Çevresindeki Kervan Yolları ve Kervansaraylar (Yol Üstü Kuruluşları)", *Yükselen İpek Yolu 3. Cilt İpek Yolu'nda Kültür ve Sanat*, Ankara, 2016, s.103

¹⁷ Şule Arslan, *Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahat Hakkı*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Özel Hukuk Ana Bilim Dalı, Antalya, 2016, s.15

¹⁸ Nalan Turna, 19. YY'den 20. YY'ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri: Mürûr Tezkereleri, Kaknüs Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 2013, s.10-11

müezzinleri ile esnaf kethüdâlarından, beş yıldan beri gelmiş olanların defterlerini tutmaları istendi. Kefilsiz ikamete izin verilmemesi, üzerinde durulan bir başka konuydu. On sekizinci yüzyılda göçmenlerin ortalıkta; han, hamam, bahçe ve bostanlarda ikamet etmeye başlamasından dolayı endişeler iyice artmıştı.”¹⁹

Osmanlı İmparatorluğu dahilinde güvenli bir surette yolculuk edilebilmesi için Bâb-ı Âli'den verilen yol emri ya da tezkeresinin alınması iktiza etmekteydi. Osmanlı topraklarında batılılardan daha ziyade tacirlerin seyahatle alakalı işleri bulunmakta olup bunların anlaşmalar temel alınmak suretiyle yol emri olarak seyahat edebilmekte oldukları belirtilmektedir.²⁰

Osmanlı İmparatorluğu, 1535'te Fransa'ya verdiği kapitülasyonlarda Fransız kralına bağlı tebaaya Osmanlı yurdunda dolaşım hakkı tanımıştır. Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Venediklilere verdiği ahitnamede ticari münasebette geçerli olacak kaideler belirlenmekle birlikte Osmanlı topraklarında yolculuk edecek bu ülkenin uyruklarının Balyos'dan²¹ icazet almalarının icap ettiği belirtilmiştir.²²

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya devleti ile yapmış olduğu bir siyasi antlaşma konumunda olan 1718 Pasarofça Antlaşması'ndaki on sekizinci maddede Avusturya uyrukluların Osmanlı memleketindeki yolculuklarına dair kararlar bulunmaktadır. Bundan önce Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ile imzaladığı 1700 İstanbul Barış Antlaşması'nın on ikinci maddesinin muhtevası seyahate yöneliktir.²³

Yirminci yüzyılda ise 15 Mart 1915 tarihli yabancıların ikamet ve yolculuklarına yönelik kanunda yurt içinde bulunan başka ülke vatandaşlarının ikamet ve yolculuk hakları düzenlenmiştir.²⁴

Bahsi geçen kanunun bazı maddelerine değinmek konunun aydınlatılması adına faydalı olacaktır.

“Kanunun 2. maddesine göre, yabancıların ülkeye girişlerinden itibaren 15 gün içinde isim, yer, doğum tarihi, sıfat, sanat, seyahat sebebi, anne ve babalarının isim ve şöhretleri, yanlarında bulunan eş ve çocuklarının isim ve yaşları, tâbiyetleri ve

¹⁹ Turna, *a.g.e.*, s.12-13

²⁰ Sezer, *a.g.m.*, s.106

²¹ Balyos kavramı Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü'nde “Osmanlı Devleti'nde Frenk ve özellikle Venedik elçilerine verilen ad” olarak tanımlanmıştır.

²² Sezer, *a.g.m.*, s.107

²³ Sezer, *a.g.m.*, 107-108

²⁴ Arslan, *a.g.e.*, s.26

Osmanlı ülkesinde seyahat ve ikamet edecekleri yer gibi bilgileri içeren bir beyannameyi buldukları yerin polis merkezine teslim etmeleri gerekmekteydi. Kanunun 3. maddesi ise, beyanda bulunan yabancıların ikamet ve seyahat için bildirdiği yerden başka bir yere ayrılmalari hâlinde ikamet tezkerelerini polis merkezine teslim etme zorunluluğu getirmiştir.”²⁵

1.2.2.2. Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahate Yönelik Uygulamalar

1.2.2.2.1. Yurt Dışına Yönelik Seyahatlerde Kullanılan Belgeler

1.2.2.2.1.1. Pasaport

Pasaport Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü’nde “yabancı ülkelere gidecek olanlara yetkili kuruluşça verilen, yabancı ülke yetkililerinin kimlik incelemesinde geçerli olan belge” olarak ifade edilmiştir.

Pers hükümdarı I. Arteserhas tarafından Nehamyâ ve onun yanında olacak kişilere Kudüs’e serbestçe girmelerine yönelik ita edildiği belirtilen geçiş belgesinin tarihteki ilk pasaport olduğu ifade edilmektedir.²⁶

İslam dünyasının “sicill”, “cevaz”, varakatu’t-tarik yahut “evraku’t-tarik” şeklinde isimlendirilmiş en eski pasaport belgelerinin Mısır’da mevcut olduğuna tesadüf edilmiştir.²⁷

Pasaport usulünü getiren sebeplerin neler olduğunun bilinmesi, konunun ve ehemmiyetinin, özünün benimsenmesini sağlayacaktır. Modern mahiyetteki pasaport fikri 1792’de Fransa’da politik sebepler ile oluşmuştur. Stratejik işlevli bölgelere seyahat etmek isteyen kişilerin denetlenmesi ya da başka ülkelerin casuslarının yurda geçmelerinin ve serserilik ile bununla ilişkilendirilmiş suçların önlenmesi hususları, sonrasında da göçlerin kontrol altına alınma ihtiyacı düşüncesi pasaport kullanımını yaygın hale getirmiştir.²⁸

²⁵ Arslan, *a.g.e.*, s.26

²⁶ Alim Baki Akkoç, *Osmanlı Devleti’nde Pasaport Nizamnameleri ve Bunların Uygulamadaki Boyutları*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2019, s.8-9

²⁷ Akkoç, *a.g.e.*, s.14

²⁸ İlkey Yılmaz, *Serseri Anarşist ve Fesadın Peşinde, II. Abdülhamid Dönemi Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.202-203

Pasaport belgesinin dünyadaki gelişimi ve kullanım yerleri hakkındaki bilgileri naklettikten sonra bu sistemin Osmanlı İmparatorluğu ülkesindeki gelişimi ve tatbiki hakkında malumat vermek gerekmektedir.

II. Mahmut'un tahtta bulunduğu son senelere dek Osmanlı uyruklu kişilerin yurt dışına çıkışlarına yönelik pasaporta dair prosedürleri gitmek istedikleri yabancı devletler tarafından icra edilmiştir.²⁹

Neşredilen 1841 tarihli Men-i Mürur Nizamnamesi'nde hem yabancıların yurt içindeki hem de Osmanlı uyrukluların ülkede ve yabancı ülkelere gerçekleştirecekleri yolculuklarına yönelik hükümler bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Men-i Mürur Nizamnamesi baz alınarak oluşturulan Mürur Talimatnamesi'nde pasaporta yönelik maddeler de mevcuttur.³⁰

“Osmanlı Devleti'nde pasaport nizamı ile ilgili olarak hazırlanan ilk müstakil metin 16 Recep 1260 (1 Ağustos 1844) tarihli Memalik-i Şahanede Pasaport ve Mürur Tezkeresi Nizamnamesidir. Bu metin daha sonra içeriğinde hiçbir değişiklik yapılmadan 9 Şevval 1283'de (14 Şubat 1867) Pasaport Odası Nizamnamesi adıyla yürürlüğe girmiştir.”³¹

Düstur'da bulunup 14 Şubat 1867 kayıt tarihine sahip olan Pasaport Odası Nizamnamesi'nin ilk maddesinde hem Osmanlı topraklarına gelecek hem de yurt dışına yolculuk edecek herkesin pasaport belgesi almalarının zorunlu olduğu ifade edilmiştir.³²

Osmanlı İmparatorluğu'nda bahsi geçen 1867 tarihli düzenlemeden sonra 1884'te çıkartılan Pasaport Nizamnamesi'nin ilk maddesinde Osmanlı topraklarından yurt dışına seyahat edeceklerin pasaport belgesini edinmelerinin mecburi olduğu beyan edilmiştir. Ülkede 1884 tarihli bu düzenlemeden sonra 1894'te de Pasaport Nizamnamesi çıkartılmıştır.³³

²⁹ Akkoç, *a.g.e.*, s.17

³⁰ Akkoç, *a.g.e.*, s.17, 19

³¹ Akkoç, *a.g.e.*, s.48

³² Musa Çadırcı, “Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men'-i Mürûr ve Pasaport Nizâmnamesi” *Belgeler*, cilt:15, sayı:19, 1993, s.178

³³ Akkoç, *a.g.e.*, 2, 61-62,

İlerleyen dönemde pasaport uygulamasına yönelik prosedürler 6 Cemaziyelahir 1329 (4 Haziran 1911) Pasaport Kanunu'nda anlatılmıştır.³⁴

Düzenlemenin ilk faslının birinci maddesinde Osmanlı topraklarından yabancı ülkelere yolculuk edecek kişilerin pasaport edinmek konusunda muhtar oldukları belirtilmiştir.

Birinci faslın ikinci maddesinde pasaportta, verilecek kişinin ismi, gitmek istediği yerin, yaşının da aralarında olduğu bilgiler ile beraberindeki kişilerin adlarının ve yaşlarının da dahil olduğu malumatının yazılması belirtilmiştir. Yine ikinci maddede şahıslara verilecek pasaportların geçerlilik süresinin bir yıl olduğu ve pasaport verilmeden önce hüviyet cüzdanlarını göstermelerinin gerekli olduğu beyan edilmektedir.

İkinci fasılda bulunan yedinci maddede, süresi dolmamış pasaport sahibi olan kişilerin Osmanlı topraklarından tekrar yurt dışına yolculuk etmek istediklerinde bu belgelerini pasaport verme yetkisi olan memurlara vize ettirebilecekleri ifade edilmiştir.

Üçüncü fasıl içinde bulunan sekizinci maddede yurt dışından Osmanlı topraklarına giriş yapacak herkesin pasaport göstermesinin zorunlu olduğu beyan edilmiştir.

Üçüncü fasıldaki dokuzuncu maddede Osmanlı ile barış halinde bulunan yabancı devletlerin vatandaşlarından ve yurt dışında bulunan Osmanlı uyruklulardan olup Osmanlı topraklarına gelmek isteyenlerin sahip oldukları pasaportlarını Osmanlı şebbenderliklerine vize ettirmeleri gerektiği ifade edilmektedir.

Dördüncü fasılda yer alan on yedinci maddede yazılı bulunan kanunun yürürlüğe girmesi ile birlikte bundan önceki 1894 Pasaport Nizamnamesi'nin lağvolunacağı belirtilmiştir.

1911 Kanunu'ndan sonra pasaportla ilgili prosedürler 28 Rebiülahir 1333 (15 Mart 1915) tarihli ve geçici nitelikte olduğu ifade edilen Pasaport Kanunu'nda da belirtilmiştir.³⁵

³⁴ *Düstur*, Tertip II, cilt:3, no:155, s.462-467

³⁵ *Düstur*, Tertip II, cilt:7, no:168, s.486-491

Kanunda yer alan ilk maddede yabancı ülkelerden Osmanlı topraklarına girmek isteyenlerin ve Osmanlı topraklarından yurt dışına yolculuk etmeyi talep edenlerin pasaport alıp bunları gösterme zorunluluklarının olduğu belirtilmiştir.

Dördüncü maddede yurt dışında olan Osmanlı uyrukluların Osmanlı topraklarına gelmelerine yönelik birtakım kayıtlar ve koşul koyan devletlerin vatandaşlarına karşılık olarak kayıtların ve koşulun hükümet tarafından koyulabileceği ifade edilmiştir.

Kanunun onuncu maddesinde pasaport verilecek kişilerin kendilerine bu belge verilmeden önce hüviyet cüzdanı veya nüfus tezkeresi göstermelerinin gerekli olduğu belirtilmektedir.

On üçüncü maddede Osmanlı İmparatorluğu'na seyahat etmeyi talep edenler sahip oldukları pasaportlarını yurt dışındaki Osmanlı şebkenderlerine; Osmanlı topraklarında olup yurt dışına yolculuk etmeyi isteyenlerin bu belgelerini ilgili görevlilere vize ettirecekleri ifade edilmiştir.

Ceza hükümlerinin bulunduğu dördüncü fasıldaki yirmi üçüncü maddede yabancı pasaportu taşıyarak yurda gelen Osmanlı vatandaşlarının altı aydan iki yıla kadar hapis edileceği açıklanmıştır.

Yirmi yedinci maddede, bu düzenlemeden önceki 1911 tarihli Pasaport Kanunu'nun ilga olduğu yazmaktadır. Otuzuncu maddede bu kanun hükümlerinin yürütülmesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Dahiliye ve Adliye Nazırlarının görevlendirilmiş oldukları ifade edilmiştir.

15 Mart 1915 tarihli Pasaport Kanunu'ndan sonra 18 Mart 1915 tarihli talimatnamede de pasaporta ilişkin prosedürler ifade edilmiştir.³⁶

Pasaport pratiğiyle alakalı prosedürlerin beyan edildiği bir diğer düzenleme ise 15 Safer 1337 (20 Kasım 1918) tarihli Pasaport Kanunu'dur.³⁷

³⁶ *Düstur*, Tertip II, cilt:7, no:181, s.525-527

³⁷ *Düstur*, Tertip II, cilt:11, no:6, s.53-58

1.2.2.2.1.2. Pasavan

Pasavan kelimesi Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü'nde "sınırdış olan ülkelerin sınır bölgeleri içinde oturan kendi vatandaşlarına komşu bölge sınırları içinde kısa süreli dolaşmalarını sağlamak üzere verdiği belge" şeklinde ifade edilmektedir.

Pasavan konusunda hududun her iki tarafında geçerli olacak, gereklilik niteliğindeki şartlar direkt olarak devletlerin egemenlik hakları ile alakalı olduğundan geçiş antlaşmaları ile yahut dış işleri bakanlıkları tarafından alınan ikili kararlar ile tayin edilir.³⁸

Erzurum hududunda bulunan halk tarafından geçiş konusunda yaşanan güçlüklerin giderilmesi için pasavan tatbikinin gerekli olduğu yönünde arzuhaler ısrarlı surette gönderilmiştir. Öte yandan Erzurum Vilayeti'ndeki idarecilerin de halk ile aynı düşüncede oldukları yazıları da merkeze gitmiştir. Şura-yı Devlet köylülerin hudut geçişlerindeki zorlukları kaldırmak ve Rusya ile olan ticari münasebetleri geliştirmek için Erzurum'da pasavan dağıtılmasını kabul etmiştir.³⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1911 tarihli Pasaport Kanunu'nda pasavan ibaresi bulunmamaktaydı lakin sınırlara yakın mevkilerde bulunan tebanın gereksinimlerini karşılamak ve işlerindeki güçlükleri gidermek amacıyla bu düzenlemeye zeyl olarak ek bir kanun onaylanmıştır.⁴⁰ Bu vaziyette Osmanlı İmparatorluğu'nda yetkili birimin sınır ötesine geçişler konusunda hudutlara yakın yerlerde oturan vatandaşlarını mağdur etmemeye çalışmakta olduğu görülmektedir.

Pratikte pasaportun kişilere pahalıya verilmesi ile bunların gerektiğinde vize edilmesi usulüne ve Osmanlı'nın hudutlarının güncellenmesiyle hudut boylarındaki ahalinin işlerinin, arazilerinin yabancı ülkelerin dahilinde kalması hususlarına bakıldığında pasavan uygulamasının başlaması daha net anlaşılmaktadır.⁴¹

Ülkede 7 Haziran 1913'te pasaport ve pasavan belgelerine pul bastırılmasıyla ilgili irade-i seniyye ile hem başka ülkelere gitmek isteyenlerin hem de Osmanlı

³⁸ Abdullah Bay, "Osmanlı Gümrüğünde Bir Geçiş Belgesi: Pasavan veya Geçit Tezkeresi", *Kebikeç Dergisi*, sayı:43, 2017, s.327

³⁹ Bay, *a.g.m.*, s.338

⁴⁰ Akkoç, *a.g.e.*, s.27

⁴¹ Akkoç, *a.g.e.*, s.28

topraklarına gelmeyi talep edenlerin pasaport ve pasavanlarına yapıştırılması için elli ve on kuruşluk değerleri olan iki çeşit pulun basımına onay verildiği ifade edilmektedir.⁴²

Ülkeden Yunanistan'a geçişler çoğunlukla on kuruşluk amele pasaportları edinilerek yapılırsa da çabuk geçişe olanak sağlaması sebebiyle işçiler içinde pasavan kullanımına yönelik talep artmıştır. Hükümet emniyete yönelik sebeplerden ötürü bu hususta ölçülü davranmış, yaygınlaşmaması yönünde emirler yollamıştır. Devletin işçilere mühim kolaylıklar getiren pasavanın kullanımını kısıtlaması nedeniyle işçiler dönemin Umumî Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya ciddi boyutta tepkilerde bulunmuşlardır.⁴³

1.2.2.2.2. Yurt İçine Yönelik Seyahatlerde Kullanılan Belgeler

1.2.2.2.2.1. Mürur Tezkeresi

Osmanlı topraklarında ilk olarak on altıncı asrın son yarısında gündeme gelmiş men-i mürur uygulamasının, Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasından sonra ocağa bağlı askerlerin sağa sola dağılması nedeniyle güncel hale getirilme ihtiyacı hasıl olmuştur.⁴⁴

Toplam 48 maddeden müteşekkil olan ve 1826 tarihli İhtisab Ağalığı Nizamnamesi'nde⁴⁵ mürur tezkeresi hususuna daha ziyade asayişin içinde yer verilmiştir.⁴⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1839'da, tezkere taşımadan yolculuk yapanların sayılarının artmasından sonra tezkere taşımayan kişilerin İstanbul'a ve benzeri mahallere seyahatleri ferman ile yasaklanmıştır. İdarenin taşrada da önlemler almasının sebeplerinden birinin de tarımsal ekonomi için ihtiyaç duyulan kitleyi yaşadıkları mahallerde bırakmak olduğu ifade edilmektedir.⁴⁷

⁴² Bay, *a.g.m.*, s.342

⁴³ Bay, *a.g.m.*, s.345-346

⁴⁴ Mehmet Demirtaş, "XIX. Yüzyılda İstanbul'a Göçü Önlemek İçin Alınan Tedbirler: Men-i Mürûr Uygulaması ve Karşılaşılan Güçlükler", *Belleten Dergisi*, cilt:LXXIII, sayı:268, 2009, s.742

⁴⁵ Nizamnamede yer alan mürur hükümlerinin detaylı değerlendirmesi için bkz. Turna, *a.g.e.*, s.64-71

⁴⁶ Turna, *a.g.e.*, s.64

⁴⁷ Nalan Turna, "Osmanlı İstanbulu'nda İç Pasaport: Mürûr Tezkeresi", *II. Uluslar arası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, 2014, s.396-397

Aracısız bir şekilde mürur tezkeresi hususuyla alakalı hazırlanan nizamnamelerden birincisi Tanzimat döneminde, 1841’de neşredilmiştir.⁴⁸

Osmanlı İmparatorluğu’nda hem başkentte hem de ülkenin başka bölgelerinde ticaretle meşgul kişilere mürur belgesi konusunda icap eden kolaylıkların oluşturulduğu belirtilmektedir. Bununla beraber ticari amaçla bile olsa başkente gitmeleri için onay verilenlerin memleketlerinde vergi konusunda kusurlarının olmaması gerekli görülmekteydi.⁴⁹

Sahte tezkere hazırlanması mürur tezkeresi uygulamasında vuku bulan yolsuzluklardan birisi olmuştur. Birtakım art niyetli şahıslar İstanbul’daki nüfus sayımları için hazırlanan belgeleri mürur tezkeresi olarak kullanmaktaydılar. Bu yolla ilgili şahıslar tezkereler için para ödemekten kurtulmak ile beraber sahte yollar ile yolculuk edip nizam ters hareket etmekteydiler.⁵⁰

Osmanlı İmparatorluğu’nda iç seyahate yönelik oluşturulan bir diğer düzenleme de 1887’de çıkartılmış olan Mürur Nizamnamesi’dir.⁵¹ Genel hükümler başlığı altında toplanan ilk bölümün birinci maddesinde Osmanlı sınırları içerisinde seyahat etmek isteyen Osmanlı uyruklu ve yabancı şahısların mürur tezkeresi edinmelerinin zorunlu olduğu belirtilmektedir.

Genel hükümler faslındaki ikinci maddede, ülkedeki bir vilayetin sınırları içinde kaza, nahiye, karye gibi bölgelerde seyahat etmek isteyenlerin ve farklı vilayetlerin sınırları içinde bulunup sınırdaş olan kaza, kura(karyeler), kasabalar arasında yolculuk edecek kişilerin bunun için mürur tezkeresi bulundurmalarına gerek olmadığı açıklanmıştır.

Genel hükümler faslındaki dördüncü maddede mürur tezkeresinde, verilecek kişinin uyruğunun, ikamet ettiği ve yolculuk edeceği yerin, sanatının, yaşının aralarında olduğu malumatın ve maiyetindeki karısının, yirmi yaşını geçmemiş çocuklarının, hizmetçilerinin, akrabalarının yaşlarının, adlarının da dahil olduğu bilgilerin yazılması hususu ifade edilmektedir.

⁴⁸ Turna, *a.g.m.*, s.397

⁴⁹ Demirtaş, *a.g.m.* s.743

⁵⁰ Demirtaş, *a.g.m.*, s.750

⁵¹ *Düstur*, Tertip I, cilt:5, no:223, s.861-865

İkinci fasılda bulunan dokuzuncu maddede kişilerin kendilerine mürur tezkeresi verilmesi için tezkire-i Osmaniye ile beraber bir ilmühaber göstermelerinin şart olduğu beyan edilmiştir.

İkinci fasıldaki onuncu maddede ilmühaberlerde bu belgenin sahibinin memuriyeti yahut sanatı, yolculuk edeceği yer gibi malumatın yanı sıra beraberinde gelecek varsa bunların adının, şöhretinin, yaşının da aralarında bulunduğu bilgilerin yazılması hususu anlatılmıştır.

Mücazat başlığı altındaki üçüncü fasılda yer alan on sekizinci maddede Osmanlı topraklarında mürur tezkeresi taşımadan yahut taşıyıp bunları vizeletmeden yolculuk yapan kişilerin bir beşlikten, beş beşliğe kadar bedeli ceza olarak ödeyecekleri ifade edilmiştir.

Üçüncü fasıldaki yirmi dördüncü hükümde, yazılı bulunan bu nizamnamenin yürürlüğe girmesi ile bundan önce ilan edilmiş 1844 Mürur Talimatnamesi'nin ilga olacağı açıklanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun bir dönem istifade edilen mürur tezkerelerinin bazı hususlardaki işlevini Birinci Dünya Savaşı esnasında seyahat varakaları görmüştür.

1.3. Seyahat Varakası Kanununun Çıkarılmasını ve Yürürlükte Kalmasını Gerektiren Nedenler

Osmanlı İmparatorluğu'nun seyahat varakası sistemine geçmesine genel olarak Birinci Dünya Savaşı'na girilmesinden sonra güvenlik açısından casusluk ve diğer hususlarda idarenin başını ağrıtan eylemler ile sonrasında bu mahiyette gerçekleşmesi muhtemel faaliyetlerin tesir ettiği söylenebilir. Nitekim idare de bu konuda hassasiyet gösterip emniyete yönelik seyahat tedbiri getirmiştir. Seyahat varakası sistemine geçilmesinde rol oynayan unsurlar, Birinci Dünya Savaşı'na girilmesi ve casusluk eylemleri başlıkları altında toplanmıştır.

1.3.1. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na Girmesi

Birinci Dünya Savaşı'nın yirminci yüzyılda yarattığı siyasi, ekonomik, sosyolojik etkiler bakımından insanlık tarihinin görmüş olduğu en büyük ve mühim savaşlardan ve olaylardan biri olduğunu savunmak yanlış olmayacaktır. Dünyadaki siyasi vaziyeti tayin eden, aynı zamanda bazı devletlerin ömrüne etki eden Birinci Dünya

Savaşı'nın başlangıcı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bu savaşa katılması hakkında bilgi vermek konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun prensi Franz Ferdinand ile karısı 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da, Sırp Genelkurmayı'ndan vazifesinin iptal edilmesine yönelik gelen son dakika buyruğunu dikkate almamış bir Bosnalı Sırp tarafından silahla vurulmak suretiyle katledilmişlerdir.⁵²

Almanya'nın yanında olduğu Avusturya- Macaristan İmparatorluğu, yaşanan hadiseden sonra 28 Haziran 1914'te Sırbistan devletine savaş açmıştır. Öte yandan Osmanlı için Avrupa'daki büyük bir harp tehlike oluşturmak ile birlikte imparatorluğu hasta adam pozisyonundan bundan sonrasında devletler için uygun bir müttefik vaziyetine geçirebilirdi.⁵³

Osmanlı İmparatorluğu Üçlü İtilaf Devletleri ile anlaşma yapmak amacıyla bazı temaslarda bulundu. Lakin Balkan Savaşı'nda diplomatik açıdan Osmanlı'nın aleyhinde adımlar atan İngiltere ve Fransa buna yanaşmadı. Osmanlı hükümeti bundan sonrasında Balkan devletleri ile de ittifaka yönelik temaslarından netice alamamıştır. Bir müttefik bulmak isteyen Osmanlı, Almanya'ya daha fazla yaklaşılmaya başlamıştır.⁵⁴

Enver Paşa Osmanlı kabinesinin büyük kesimine malumat vermeksizin ülkesi ile Almanya arasında ittifak sağlamaya yönelik çalışmalara başlamıştı. Başlangıçta üst düzey Alman yetkililer böyle bir durumda Osmanlı'nın Almanya'ya yardım etmekten çok yük vereceğini söyleyip bunu reddetmişlerdir. Daha sonra dönemin Osmanlı Sadrazamı Sait Halim Paşa'nın 2 Ağustos 1914'te Alman elçi ile imzaladığı mahfi ittifak anlaşmasında Almanya'nın Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü beş sene için muhafaza etmesi ile beraber Rusya'nın Almanya'ya savaş açması durumunda Osmanlı'nın zaruri nitelikte Rusya'ya karşı savaşa girmesi hususu kabul edilmiştir.⁵⁵

Almanya-Rusya Savaşı ortaya çıkmış olduğundan anlaşmaya göre Osmanlı İmparatorluğu'nun da savaşa hemen girmesi iktiza ediyordu. Lakin Babîâli buna hemen istek göstermemiştir. Genel seferberlik kararı veren Osmanlı, tarafsız

⁵² Michael A. Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı- Rus Çatışması 1908-1918*, Çeviren: Yücel Aşıkoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.111

⁵³ Reynolds, *a.g.e.*, s.112

⁵⁴ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s.464

⁵⁵ Reynolds, *a.g.e.*, s.113-114

olduğunu da duyurmuştur. Akdeniz’de olan Goeben ve Breslau isimli iki Alman gemisi 11 Ağustos 1914’te Çanakkale Boğazı’na girerek Marmara Denizi’ne ulaşmıştır. Sonrasında bu gemiler komutanları Souchon ve görevlileri ile Osmanlı donanmasına dahil olmuşlardır.⁵⁶ Öte yandan Almanya ile ittifakın imzalandığı ayda Osmanlı ordusunda Alman heyetleri tarafından modernleşirmeye yönelik düzenlemeler yapılmıştır.⁵⁷

İtilaf devletleri Osmanlı’nın devamlı bir tarafsızlıkta bulunmasına yönelik adımlar atarken Almanlar ise bir an evvel savaşa dahil olması konusunda Osmanlı’yı zorlamıştır. Savaşa dahil olma baskısı Osmanlı-Almanya ittifakının akdedilmesi ile hasıl olmuş, Yavuz ve Midilli’nin Osmanlı donanmasına geçmesiyle çoğalmaya başlamıştı.⁵⁸ Osmanlı hükümeti çoğalan Alman baskısı karşısında ekonomik durumunun zayıflığını bahane olarak ileri sürmüştür. Almanya da iktiza eden desteğin Osmanlı’ya verileceğini vaat etmiştir.⁵⁹ Almanya 20 Ekim 1914’te savaş için harcanması maksadıyla 5 milyon lira meblağında parayı borç olarak Osmanlı İmparatorluğu’na verdi.⁶⁰

Enver Paşa’nın savaş planlarını sonuçlandırmak için Alman subaylarla yaptığı görüşmenin sonrasında Osmanlı donanmasına Karadeniz’e geçme ve karşılaşacakları Rus gemileri ile kıyı hedeflerine ikaz edilmeksizin saldırma komutu verilmiştir. Aralarında Almanya’dan devralınan Goeben ve Breslau’nun da olduğu ve Karadeniz’e geçen filonun bir grubu Odessa’ya öteki de Sivastopol ve Novorossiysk’e yöneldi. Odessa, Sivastopol, Novorossiysk şehirlerindeki ve civarlarındaki hedefler topa tutulup hafif surette hasara uğratılmıştır lakin bunun siyasal etkisi çok büyük olmuştur. Osmanlı kabinesinin bazı üyeleri donanmanın Rusya ile savaşa sebep olmasına kızgın iken bazıları da bundan memnun olmuşlardır.⁶¹ “2 Kasım’da Rusya, 5 Kasım’da da İngiltere ve Fransa Osmanlı

⁵⁶ Uçarol, *a.g.e.*, s.465

⁵⁷ Mehmet Bilgin, *Teşkilât-ı Mahsusa’nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, Ötüken Neşriyat, 2017, s.175-176

⁵⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (IX. Cilt): İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, İkinci Baskı, Ankara, 1999, s.388

⁵⁹ Uçarol, *a.g.e.*, s.467

⁶⁰ Karal, *a.g.e.*, s.393

⁶¹ Reynolds, *a.g.e.*, s.118

Devletine savaş ilan edince Osmanlı Devleti de 11 Kasım 1914 de bu üç devlete savaş ilan etmiştir.”⁶²

1.3.2. Casusluk Eylemleri

Casusluk, ülkelerin siyasi, toplumsal, iktisadi konularda hassas olarak nitelendirdiği noktalara temas edebileceğinden devletlerin kısa yahut uzun vadede zarar görebilecekleri bir olgu olarak nitelendirilebilir. Bu bağlamda casusluğun Birinci Dünya Savaşı gibi kritik bir süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun genel emniyeti açısından ne denli ciddi bir tehlike yarattığı ve bu gibi tehlikeye karşı devletin seyahat varakası sistemine geçmesi anlaşılabilir bir durumdur. Bu bağlamda ülke topraklarında casusluğa yönelik bazı bilgileri aktarmak konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Bölüm içerisinde casusluk konusunda Birinci Dünya Savaşı'nın öncesindeki süreç hakkında da bilgi nakledilmesinin amacı dönemin mevcut resminin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde ve esnasında İtilaf güçlerinin kendi çıkarlarını esas alarak birtakım Osmanlı uyruklu Müslüman ve gayrimüslimleri himaye etmeye çalışma ve bu suretle casus niteliğinde kullanma politikası bulunmaktaydı.⁶³

İtalya'nın savaşa dahil olmasından sonra Osmanlı Devleti ile münasebeti kesilince İngilizler daha ziyade Amerikalıları, Bulgarları, Yunanları haber alma konusunda kullanmaya başlamışlardır. Haber almada kullanılan bu Amerikalılara, Bulgarlara ve Yunanlara da Osmanlı dahilindeki gayrimüslimler malumat vermişlerdir. Diğer taraftan Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda kullanılan gayrimüslimler de askeri sırları ortaya dökmüşlerdir.⁶⁴

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında Müslüman grupların haricinde Ermeniler, Rumlar, Yahudiler gibi gayrimüslim gruplar da uzun senelerdir yaşamlarını

⁶² Mehmet Biçici, “Hatıratlarla Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına Girişi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:13, sayı:3, 2014, s.719

⁶³ Abdullah Lülecı, *I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri (1914-1918)*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, 2014, s.62

⁶⁴ Abdurrahman Bozkurt, “I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nde Casusluk Faaliyetleri ve Güvenlik Algısı (1914-1915)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı:36, 2014, s.19, 36

sürdürmekteydiler. Bu durumda Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Rumlar ile alakalı bilgi vermek gerekmektedir.

“Bu arada gerek Yunanistan gerekse Osmanlı topraklarında İtilâf Devletlerinin emellerine hizmet edecek ve Osmanlı Devleti'nin aldığı güvenlik tedbirlerini etkisiz hale getirecek casusluk teşkilatları kuruldu. Osmanlı topraklarında Batı Anadolu, Akdeniz, Marmara ve Karadeniz kıyılarında bulunan Rumların bu teşkilatlara meylettikleri gözlemlenmekteydi. Ahali içerisinde başta bakkal, makinist, kondüktör ve işçiler olmak üzere bazı Rumlar, Osmanlı kuvvetlerinin harekâtını İtilâf Devletlerine iletiyorlar, onlara yardım ve yataklık yapıyorlardı.”⁶⁵

Bilhassa Birinci Dünya Savaşı'nın bir cephesi olan Çanakkale Savaşı'nın başlaması ile beraber Marmara Denizi kıyılarındaki Rum toplulukları içinde İtilaf donanmasına hedef gösterme ve onlara Osmanlı ordusunun zayıflıkları hakkında malumat aktarma faaliyetleri görülmeye başlanmıştır.⁶⁶

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk senelerinde Yunan yetkililerden gelen talimatları baz alarak Osmanlı Devleti'nin dahili işleri ve askeri durumuna yönelik Yunan hükümetine haber verdikleri anlaşılan Rumlar Divan-ı Harplerde suçlu bulduklarından cezalar almışlardır.⁶⁷

Rumların Ruslara casusluk niteliğindeki hareketlerini önlemek amacıyla Karadeniz sahilindeki şehirlerde Rum kayıkçıların güvenilir olup olmadıklarına yönelik soruşturmalar yapıldı. Giresun Rumlarının Giresun-Keşap; Ordu Rumlarının Ordu-Piraziz güzergahlarında askeri erzak aktarımında vazife yapmaları güvenlik yönünden münasip bulunmadığından bu işi Türklerin yapması kararlaştırılmıştır.⁶⁸

Ermenilerin de casusluğuyla ilgili olarak bilgi aktarmak gerekmektedir. Birinci Dünya Savaşı vuku bulmadan önce Taşnaksütyun Komitesi'nin aldığı ve vilayetlere yolladığı ayaklanma bildirgesi içinde Ermenilerin savaş esnasında İtilaf devletlerinin çıkarlarına olacak şekilde casusluk ve rehberlik icra edecekleri net olarak belirtilmişti.⁶⁹

⁶⁵ Bozkurt, *a.g.m.*, s.32

⁶⁶ Mustafa Özdemir, ‘I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti Tarafından Gerçekleştirilen Rum Tehciri’, *Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt:6, sayı:14, 2007, s.29

⁶⁷ Bozkurt, *a.g.m.*, s.32-33

⁶⁸ Balcıoğlu, *a.g.m.*, s.94

⁶⁹ Abdullah Lüleci, ‘I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Topraklarında Ermeni Casusluk Faaliyetleri ve Devletin Aldığı Tedbirler (1914-1918)’ *Akademik İncelemeler Dergisi*, cilt:9, sayı:1, 2014, s.251

Osmanlı askeri ve mülki yetkilileri, casusluk işlerinde düşman devletlerin, Osmanlı topraklarını iyi şekilde tanımaları ve başka ülkenin dilini bilmeleri nedeniyle yoğun bir surette Ermenilerden yararlanmış olduklarını fark etmişlerdir.⁷⁰

Ruslar da Müslümanlardan, muhtedi Ermenilerden, Rumlardan, mülteci kıyafetleri ile Osmanlı İmparatorluğu'na girmiş Müslüman Tatarlardan casusluk anlamında olağanüstü düzeyde yararlanmışlardır.⁷¹

Diğer taraftan Osmanlı topraklarında birtakım başka ülke vatandaşı olan casusların kendilerine Alman süsü vermek suretiyle malumat sağlamak amacıyla dolaştıklarının ihbarı alınmaktaydı.⁷²

Devlet, casusların ve diğer tehlikeli olabilecek grupların ülke içinde dolaşarak, yayılarak faaliyet göstermemeleri için memleket sınırları dahilindeki yolculukları izne tabi tutmayı zaruri görmüştür. Bu sebep ile casusların ve diğer sakıncalı kişilerin, grupların isteklerini, amaçlarını gerçekleştirecek iken seyahat engeliyle karşılaşmaları arzu edilmiştir.

⁷⁰ Bozkurt, *a.g.m.*, s.37

⁷¹ Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-u Şarkiye Dairesi*, Dinamik Akademi, Ankara, 2011, s.102

⁷² Lüleci, *a.g.e.*, s.127

2. BÖLÜM: SEYAHAT VARAKASI KANUNLARI VE TALİMATNAMELERİ

2.1. Seyahat Varakasına Yönelik Çıkarılan Kanunlar ve Talimatnameler

Osmanlı idaresi zararlı, müfsit ve tehlikeli kişilerin ve grupların yurt içinde hareket etmelerine hukuki bir düzenleme yapılması yoluyla engel olmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda uygulanan kanunlar ve talimatnameler sistemin esaslarında tayin edici rol oynamışlardır.

2.1.1. 16 Mart 1915 Tarihli Seyahat Varakası Kanunu

Birinci Dünya Savaşı esnasında ülkede seyahat varakası pratiği ile alakalı birinci düzenleme 16 Mart 1915 tarihli, geçici mahiyette olduğu ifade edilen Seyahat Varakası Kanunu'dur.⁷³ Üç maddenin mevcut olduğu ilgili kanunun birinci maddesinde savaş halinin devam ettiği sürece Osmanlı vatandaşlarının ve yabancı şahısların askeri tedbirlerden olmak üzere yurt içinde Osmanlı hükümetinin belirleyeceği bölgelerde geçtügüzar için seyahat varakası almalarının zorunlu olduğu beyan edilmiştir. İkinci maddede, Seyahat Varakası Kanunu'nun yayımlanmasından on beş gün sonra yürürlükte bulunacağı ifade edilmiştir. Üçüncü maddede bu kanunun hükümlerinin yürütülmesinde Dahiliye Nazırının vazifeli bulunduğu belirtilmiştir.

2.1.2. 18 Mart 1915 Tarihli Talimatname

Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat Varakası Kanunu'nun çıkartılmasının ardından bu usulün ne şekilde yürütüleceğinin açıklanması gerekli olmuştur. Bu bağlamda kanunun getirdiği sistemin aydınlatılmasına oluşturulan talimatnameler aracılığıyla gayret edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı esnasında seyahat varakası uygulamasıyla alakalı birinci talimatname olan 18 Mart 1915 tarihli talimatnamede ilgili belge ile birlikte pasaporta ilişkin kurallar da beyan edilmiştir.⁷⁴

Talimatnamenin başında düzenlemenin yürütülmesinde Harbiye ve Dahiliye Nazırlarının vazifeli buldukları ifade edilmiştir. Seyahat varakası ve pasaport ile

⁷³ *Düstur*, Tertip II, cilt:7, no:170, s.493

⁷⁴ *Düstur*, Tertip II, cilt:7, no:181, s.525-527

alakalı hükümlerin beyan edildiği bu talimatname on maddeden meydana gelmiş olup bunun altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve onuncu maddeleri seyahat varakasına yönelik hükümleri ihtiva etmektedir.

Talimatnamedeki altıncı maddede yurt içinde seyahat etmek isteyen Osmanlı vatandaşları ile yabancı şahısların hareket edecekleri yerdeki en büyük polis memurundan; polisin olmadığı kazalarda kaymakamlardan seyahat varakası edinmelerinin; ulaştıkları yerde bu belgelerini polise, polisin olmadığı kazalarda kaymakamlara itaya zorunlu oldukları belirtilmiştir. Yine bu maddede seyahat varakalarının kişilere ücretsiz bir şekilde ita edileceği belirtilmiştir. Talimatnamedeki altıncı madde içerisinde başka vilayetlere ve livalara girmemek koşuluyla Hicaz, Yemen vilayetleri; Medine Muhafızlığı; Zor, Urfa, Asir sancakları arasında yolculuk edeceklerin seyahat varakası almalarının zaruri olmadığı açıklanmıştır. Yine altıncı madde içinde askeri ve siyasi sebepler hasebiyle seyahatleri yasaklanan şahıslara seyahat varakasının ita edilmeyeceği belirtilmiştir. Aynı maddede bir vilayet veya müstakil liva sınırları içerisinde yolculuk etmek isteyen kişilerin bu belgeyi almalarının zaruri olmadığı ifade edilmiştir.

Talimatnamenin yedinci maddesinde şahısların akrabaları, taallukatı, hizmetçileri ile birlikte seyahat etmek istemeleri durumunda tek bir seyahat varakası ile gidebilecekleri belirtilmiştir.

Yukarıdaki madde ile seyahat eden insanların her birinin ayrı ayrı seyahat varakası prosedürleriyle uğraşmasının önüne geçilmek istenmiştir. Talimatnameye böyle bir hüküm koyulması, ülke içerisinde gerçekleştirilen seyahatlerin daha seri ve sorunsuz bir şekilde sürmesi için olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Talimatnamenin sekizinci maddesinde, bu düzenleme hükümlerinin Çayır ile Mandıra arasında işleyen katar yolcularını içine almadığı beyan edilmektedir.

Dokuzuncu maddede Osmanlı topraklarına Çayır ile Mandıra'dan geçmiş olanların İstanbul'a; Urla'dan geçmiş olanların İzmir'e seyahat varakası almadan pasaport belgeleriyle yolculuk edebilecekleri belirtilmiştir. Bahsi geçen yerlerden yurt içine geçmişlerin İstanbul ve İzmir'den başka yerlere; başka iskele ve kapılardan ülkeye geçmiş olanların Osmanlı topraklarındaki diğer yerlere yolculuk edebilmeleri için seyahat varakası almalarının gerekli olduğu açıklanmıştır.

Böylelikle kişilerin ülkeye giriş ve çıkışlarda kullanmış oldukları pasaport evrakının memleketin yurt dışına açılan iskele ve kapılarına yakın bölgelerinde bir nevi seyahat varakası işlevi gördüğü anlaşılmaktadır.

Onuncu maddede ise seyahat belgelerinin kontrolü hususuna dairdir. Bu maddede kişilerin Çayır ve Mandıra ile İstanbul arasındaki bölgede bulundurdukları pasaportlarını; yurt içindeki diğer yerlerde seyahat varakalarını istenildiği takdirde göstermelerinin zorunlu olduğu belirtilmiştir.

Talimatnamenin ilanından kısa bir süre sonra köy ve karye sakinlerinin seyahat varakası alacakları yere ilişkin konuda düzenleme yapılması gerekli görülmüştür. Gececekleri yol üzerinde kaza merkezi olmayan kurâ sakinlerine seyahat varakasının bağlı buldukları nahiye müdürlerince verilebileceği kararlaştırılmakla birlikte bunun 18 Mart 1915 tarihli talimatnameye koyulduğu ifade edilmiştir.⁷⁵

2.1.3. 16 Aralık 1916 Tarihli Talimatname

Seyahat varakasına ilişkin olarak yurt dahilindeki yolculuk kuralları 16 Aralık 1916 tarihli talimatnamede kapsamlı olarak ifade edilmiştir.⁷⁶ Bu talimatname genel olarak birinci talimatnamenin seyahat varakasına yönelik hükümlerinin tekrarı şeklinde kabul edilebilir olmakla beraber bazı küçük farklılıkları da ihtiva etmektedir. Talimatnamenin yürütülmesinde Harbiye ve Dahiliye Nazırlarının vazifeli oldukları belirtilmiştir.

Seyahat varakalarına yönelik ikinci talimatnamenin ilk maddesinde Osmanlı topraklarında seyahat etmek isteyen Osmanlı uyruklu ve yabancı kişilerin seyahat varakası edinmelerinin mecburi olduğu ifade edilmiştir.

Talimatnamenin ikinci maddesinde şahısların bir vilayet ve müstakil liva sınırları içerisinde ve başka vilayetler ile livalara girmemek şartı ile Hicaz, Yemen vilayetleri, Medine Muhafızlığı, Zor, Urfa, Asir sancakları arasında yolculuk etmeleri durumunda seyahat varakası almalarının zaruri olmadığı beyan edilmiştir.

Üçüncü madde seyahat varakasının bedeliyle ilgilidir. Bu maddede seyahat varakalarının şahıslara ücretsiz olarak ita edileceği açıklanmıştır.

⁷⁵ BOA, DH.HMŞ. 15/59/2, 27 Recep 1333 (10 Haziran 1915)

⁷⁶ *Düstur*, Tertip II, cilt:9, no:10, s.10-11

Dördüncü madde ise seyahat varakasının kimlere ita edilmeyeceğine dairdir. Bu maddede hükümet tarafından siyasi ve askeri nedenlerden ötürü seyahatleri yasaklanan kişilere seyahat varakasının ita edilmeyeceği belirtilmiştir.

Beşinci maddede önceki talimatnamenin ilk halinde olmayan farklı bir kavram bulunmaktadır. Bu maddede seyahat etmek isteyen kişilerin ayrılacakları yerdeki en büyük polis memurundan, polis memurunun olmadığı mahallerde ya bağlı oldukları nahiyenin müdürü veya bağlı oldukları kazanın kaymakamınca verileceği beyan edilmiştir.

Düzenlemedeki altıncı maddenin ise bir 18 Mart 1915 tarihli talimatnamenin ilk halinde bulunmayan, yeni bir hüküm olduğu anlaşılmaktadır. Maddede seyahat varakalarının kişilere yalnız gitmek için verilmelerinin yanında gidiş – dönüş nitelikli olarak da verilebileceği ifade edilmiştir. Maddede gidiş - dönüş işlevli alınmış olan seyahat varakalarının geçerlilik sürelerinin bir ay olduğu açıklanmıştır.

Yedinci madde, yolculuk edeceklerin yanında bulunduracakları kişilerin seyahat varakası alıp almama durumuyla ilgilidir. Bu maddede seyahat etmek isteyen kişinin akraba, taallukat ve hizmetçileriyle yolculuk yapması durumunda yanındakilere başka bir seyahat varakası verilmesine gerek olmadığı ve verilecek vesikaya beraberinde olacakların isimlerinin yazılmasının kafi olduğu beyan edilmiştir.

Sekizinci maddede seyahat varakası sahiplerinin belirttikleri yere geldiklerinde vesikalarını o mahallin en büyük polis memuruna, polis memurunun mevcut olmadığı yerlerde ise o yerin bağlı olduğu kaza kaymakamına yahut bağlı olduğu nahije müdürüne götürüp ita edecekleri açıklanmıştır.

Dokuzuncu madde Osmanlı topraklarına dahil olunan yerlerde şahısların nereye hangi belge ile gidebileceklerine açıklık kazandırmaktadır. Bu maddede ülke sınırlarına Uzunköprü'den geçmişlerin İstanbul'a; Urla'dan geçmişlerin İzmir'e seyahat varakası almadan sadece pasaport ile yolculuk yapabilecekleri belirtilmektedir. Mevzubahis yerlerden yurt içine geçmiş olanların İstanbul ve İzmir'den başka kısımlara ve diğer iskelelerden, kapılardan ülkeye geçmiş olan kişilerin Osmanlı sınırlarındaki diğer bölgelere yolculuk yapabilmeleri için seyahat varakası edinmelerinin gerekli olduğu ifade edilmiştir.

Onuncu maddede ise seyahat varakalarının kontrol edilmesiyle alakalı hükmü ihtiva etmektedir. Bu maddede kişilerin, ilgili görevliler tarafından istenildiği durumda aldıkları seyahat varakalarını göstermelerinin zorunlu olduğu beyan edilmiştir.

2.1.4. 1 Mart 1917 Tarihli Seyahat Varakası Kanunu

Yurtiçi yolculukla alakalı bir diğer hukuki metin 1 Mart 1917 tarihli Seyahat Varakası Kanunu'dur.⁷⁷ İlgili kanun üç maddeden meydana gelmiştir. Kanunun birinci maddesinde, savaş hali sebebiyle ülke dahilinde Osmanlı hükûmeti tarafından belirlenecek bölgelerde Osmanlı uyrukluların ve yabancı kişilerin yolculukları için seyahat varakası almalarının mecburi olduğu ifade edilmiştir. Bu maddenin sonunda Osmanlı ayan ve mebusasının sahip oldukları hüviyet varakalarının seyahat varakası yerine geçeceği belirtilmiştir. Kanunun ikinci maddesi, bu düzenlemenin neşredilmesinden on beş gün sonra yürürlükte olacağını beyan etmektedir. Üçüncü hükümde kanun maddelerinin icrasında Dahiliye Nazırının vazifeli olduğu ifade edilmiştir. Üçüncü hükümde kanun maddelerinin icrasında Dahiliye Nazırının vazifeli olduğu ifade edilmiştir.

Her iki düzenleme hükümler boyutunda ele alındığında bunların arasındaki tek farkın 1917 tarihli kanunun ilk hükmünün sonundaki ayan ve mebusanlara yönelik bulunan hükmün olduğu görülmektedir.

Seyahat varakaları ile ilgili iki kanunun başlıklarında bir fark olduğu görülmektedir. 16 Mart 1915 tarihli kanunun başlığında yazılı olan "muvakkat" ifadesi, daha sonraki 1 Mart 1917 tarihli düzenlemenin başlığında bulunmamıştır.

2.2. Seyahat Varakası

Seyahat varakaları Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na katılmasından sonra güvenlik hedeflerine ulaşılmasındaki zorlukların aşılması için oluşturulmuş belgelerdir.⁷⁸

Osmanlı idaresi men-i mürur uygulamasından vazgeçse dahi kısa süre sonra seyahat varakası tedbirini alarak tehlikeli kişilerin yolculuklarının önünü almayı arzu etmiştir.

⁷⁷ *Düstur*, Tertip II, cilt:9, no:161, s.241-242

⁷⁸ Bir seyahat varakası örneği için bkz. Ek 1, *BOA*, DH.EUM.SSM..7/72, 26 Zilkade 1334 (24 Eylül 1916)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na katılması ülkedeki halkın çeşitli sıradan seyahat isteklerinde bir kesilme yaratmamıştır. Savaş ortamı insanların alışlagelmiş seyahat taleplerini engellememiştir. Bu bağlamda Osmanlı toprakları dahilinde yolculuk etmek isteyen kişilerin seyahat gerekçelerini incelendiğinde farklı nedenlerle karşılaşılmaktadır. Örneğin, balıklar hakkında bilimsel inceleme yapacak olmaları nedeniyle Mösyö Boveor, Başmüfettiş Karakin, Mösyö Bakiş'e Erdek, Manyas Gölü, Paşalimanı, Karabiga gibi yerlere gitmeleri için seyahat varakası verilmesi talep edilmişti.⁷⁹

Tatavla'da yaşamakta olup kömürcülük ile uğraşan Nikola veled-i Andon isimli şahıs ticari işlerinin tesviyesini gerçekleştirmek için Kırmasti'ye⁸⁰ gitmek istediğinden yazdığı dilekçede kendisine seyahat varakası verilmesi için ilgililere emir buyrulmasını istirham etmiştir.⁸¹

Seyahat varakasının da çeşitli sebeplerle ülkede seyahat etmek isteyenlere verildiğini gösteren örnekler vardır. İstanbul'dan Kabakca'ya gitmek isteyen Yahya Efendi isimli bir tüccara ticari faaliyet vesilesiyle seyahat varakası verilmişti.⁸²

Bir başka örnekte teyzesini görmek amacıyla İstanbul'a gitmek isteyen Edirne'de yaşamakta olan Sultan binti Avram'a seyahat varakası verilmişti.⁸³

Üç aylar dolayısıyla Rusya vatandaşı medrese öğrencileri⁸⁴ taşraya yolculuk etmek amacıyla izin istemiştir. Sonrasında bu on dört kişinin haklarında yapılan soruşturma sonucunda iyi hal sahibi oldukları fark edilmiş, kendilerine seyahat varakası verilmişti.⁸⁵

Seyahat varakası talepleri her zaman için kişilerin kendi başvurularıyla gerçekleşmemekteydi. Bu durumun kurumların işleriyle bir alakası olduğu görülmektedir. Örneğin İzmit Mekteb-i Sultaniyesi'nde soruşturma yapılması

⁷⁹ BOA, DH.EUM.SSM. 33/32-A, 8 Muharrem 1337 (14 Ekim 1918)

⁸⁰ Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kırmasti olarak bilinen mahal, günümüzde Bursa vilayetine bağlı olan Mustafakemalpaşa ilçesidir.

⁸¹ BOA, DH.EUM.3.ŞB. 17/46/2, 1 Kanunuevvel 1332 (14 Aralık 1916)

⁸² BOA, DH.EUM.SSM. 7/71, 26 Zilkade 1334 (24 Eylül 1916) bkz. Ek 2

⁸³ BOA, DH.EUM.SSM. 8/75, 24 Muharrem 1335 (20 Kasım 1916)

⁸⁴ "Müderisler ve yetişmiş talebeler dokuz ay derslerle meşgul olduktan sonra üç aylarda ve özellikle ramazan ayında şehir, kasaba ve köylere giderek camilerde vaaz verir, Kur'an okur ve diğer din hizmetleriyle halkı irşad ederler, soruları cevaplandırır ve çocukların yetişmesine yardımcı olurlardı." Mehmet İpşirli, "Cer", *DİA*, cilt:7, s.388

⁸⁵ BOA, DH.EUM.5.ŞB. 61/1/2, 16 Şaban 1336 (27 Mayıs 1918)

istendiğinden bu konuda görevli Maarif Nezareti Heyet-i Teftişiye Dairesi Müfettişi Hemaza Oseb Haki Efendi'nin İzmit'e gitmesine yönelik seyahat varakası verilmesi için ilgililere emir buyrulması Maarif Nezareti'nce istenmiştir.⁸⁶

Uygulamada bulunan seyahat varakasının şekli 1918'de Halil oğlu Hacı Şakir'e verilmiş belge üzerinden incelenecektir. Belgenin en üst tarafında "seyahat varakası" yazmaktadır. Yazının alt tarafında "isim ve şöhreti", "pederinin ismi", "sini", "tâbiyeti", "boy", "göz", "bıyık", "sakal", "saç" ve bunun altında "alâmet-i fârîka" bölümleri mevcuttur. İlgili malumatın alt tarafında belgenin sağ kenarında "mahal-i velâdeti", bunun sol yanında "sanatı" yazmaktadır. Altında, belgenin sağ tarafında "mahal-i ikâmeti", bunun solunda "nereye gideceği" bölümleri bulunmaktadır. Bunların altında belgenin sağ tarafında yukarıdan aşağıya olacak şekilde "ne için gideceği", "hangi yoldan gideceği", "efrad-ı âilesinden yanında bulunanların isim ve sinleri" bölümleri mevcuttur. Bahsi geçen malumatın altında, bilgileri verilmiş kişinin seyahatinde bir sakınca olmadığını belirten bu seyahat varakasının ücretsiz olarak verildiğini ifade eden bir cümle bulunmaktadır. Cümlenin alt bölümünde sol tarafta "mühr-i resmî ve imzâ" ifadesi bulunmakta olup belgenin en altında orta kısımda "varakayı îtâ eden makam ve memûriyet" yazmaktadır.⁸⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nda 16 Aralık 1916 tarihli Seyahat Varakası Talimatnamesi'nin ekinde verilen örnek yeni vesikaya ilk talimatnamedeki seyahat varakası numunesinde⁸⁸ olmayan "mahal-i velâdeti" ve "mahal-i ikâmeti" haneleri eklenmiştir.⁸⁹

Seyahat varakalarında kişilerden bu derece bilgi alınmasının nedeni şüphesiz uygulamanın sağlıklı ve amacına uygun şekilde yürütülmesini sağlamak düşüncesidir.

⁸⁶ BOA, DH.EUM.2.ŞB. 55/3/2, 18 Şaban 1336 (29 Mayıs 1918)

⁸⁷ BOA, TS.MA. e, 1297/36, 17 Muharrem 1337 (23 Ekim 1918)

⁸⁸ *Düstur*, Tertip II, cilt:7, no:181, s.529

⁸⁹ *Düstur*, Tertip II, cilt: 9, no:10, s.12

2.2.1. Seyahat Varakasının Türleri

2.2.1.1. Muvakkat Seyahat Varakası

Osmanlı İmparatorluğu'nda 4 Mayıs 1915 tarihli seyahat varakalarının kullanılması hususundaki genelgede muvakkat ve daimi seyahat varakalarına dair hükümler belirtilmiştir.⁹⁰

Tamimin birinci bölümünün ilk maddesinde seyahat varakasının geri dönüş nitelikli olanları da dahil olmak üzere düzenleme ve verilmiş tarihi itibarıyla bir ay için geçerli oldukları belirtilmiştir.

İkinci maddede geri dönüş işlevli olarak istenen vesikalara dönüş için geçerli olacağına yönelik bir ifade yazılacağı, bunların seyahat varakası vermeye yetkili memur tarafından mühürlenip imza edilecekleri açıklanmıştır.

Üçüncü maddede seyahat varakası sahibi kişilerin ulaşmak istediklerini belirttikleri yerlere geldiklerinde bu belgelerini zabıtaya göstereceklerini, onların da şahıslara verilmiş vesikalara tarih yazıp imza atacakları beyan edilmiştir.

Dördüncü maddede muvakkat seyahat varakası sahiplerinin gelecekleri yerlere ulaştıkları günden itibaren bir hafta içinde başka bir işleme gerek olmadan bu belge ile buradan geri dönebilecekleri ifade edilmiştir.

Altıncı maddede muvakkat seyahat varakalarının kişilere düzenleme ve verilmiş tarihinden itibaren bir aydan fazla süre geçmesi durumunda geçersiz hale geldikleri beyan edilmiştir.

2.2.1.2. Daimi Seyahat Varakası

Daimi seyahat varakaları, muvakkat seyahat varakalarından süreleri ve genel olarak verildiği kişiler itibarıyla farklı olan yolculuk vesikalarıdır. Seyahat varakalarının kullanımına dair yayımlanan genelgede daimi vesikalarla alakalı hükümler de yer almıştır. Varakanın kullanımına dair hazırlanan tamimde daimi seyahat varakalarına yönelik ilk maddede şahısların bu nitelikteki vesikaları savaş halinin sonuna ve

⁹⁰ BOA, DH.EUM.MTK. 80/32, 19 Cemaziyelahir 1333 (4 Mayıs 1915)

seyahat varakası zorunluluğunun lağvedilmesine değin kullanabilecekleri belirtilmiştir.⁹¹

Daimi seyahat varakalarına yönelik ikinci maddede bu işlevdeki belgelerin resmi görevleri gereği sık sık yolculuk etmek durumundaki bazı memurlar ile yolculuk etmesi zorunlu olan her şekilde güvenilir ve bilinir kişilere sağlam gerekliliklere dayanarak düzenlenip verileceği beyan edilmiştir.⁹²

Daimi seyahat varakasının şekli Muhacirin Müfettişi Rıfat Bey'e verilen belge üzerinden incelenecektir. Vesikanın ön yüzünün sağ üst tarafında Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin anteti bulunmakta olup bunun altında bir "Seyrüsefer Şûbesi" yazısı da mevcuttur. Sayfanın tam ortasında "dâimî seyahat varakası" yazmakta olup bunun sol alt köşesinde ise "târih-i îtâsı" bölümü yer almaktadır. Belgenin diğer sayfasının üstünde "varaka sâhibinin fotoğrafı" yazmakta olup bunun altına Muhacirin Müfettişi Rıfat Bey'in fotoğrafı eklenmiştir. Bunun altında "varaka hamilinin imzâ veya mührü" ifadesi mevcuttur. Bunun sağ alt tarafına ise matbu olmayan biçimde "bugünden îtibâren altı mah içün mûteberdir" cümlesi bulunmaktadır. Diğer sayfada ise sağ üst köşede yukarıdan aşağıya uzanmak suretiyle "varaka sâhibinin ismi", pederinin ismiyle şöhreti", "sini", "sanat veya memûriyeti" ile doğum ve ikamet yeri bölümleri bulunmaktadır. Bunun altındaki "eşkâli" bölümünde "boy", "göz", "bıyık", "sakal", "saç", "alâmet-i fârîka" kısımları mevcuttur. Bu kısımda Rıfat Bey'in boy uzunluğu "orta" ve göz rengi ise "elâ" olarak ifade edilmiştir. Belgenin diğer sayfasında sağ üst köşeden sola doğru sıralı şekilde hareket yeri ve zamanı, "mahal-i azîmeti", "mahal-i hareketde memurun tasdiki", "târih-i muvâsalat", "mahal-i muvâsalatda memurun tasdiki" bölümleri mevcuttur. Diğer sayfa ise bu sayfadaki bölümlerin aynısı bulunmaktadır.⁹³

Daimi seyahat varakalarının kimlerce talep edildiği ilgili olarak yaptığımız araştırma sonucunda konuyu aydınlatacak bazı belgelere tesadüf edilmiştir. Örneğin, Anadolu'ya kontrol için seyahat edecekleri belirtilen mülkiye müfettişlerinden

⁹¹ BOA, DH.EUM. MTK. 80/32, 19 Cemaziyelahir 1333 (4 Mayıs 1915)

⁹² BOA, DH.EUM. MTK. 80/32, 19 Cemaziyelahir 1333 (4 Mayıs 1915)

⁹³ BOA, DH.EUM.SSM. 56/45, 8 Rebiülahir 1336 (21 Ocak 1918) bkz. Ek3

Ahmet Fuad ve Tevfik Talat Beylere yolculukları için daimi seyahat varakasının verilmesi istenmişti.⁹⁴

Daimi seyahat varakasını her talep edenin alamadığı belgelerden anlaşılmaktadır. İstanbul Telgraf ve Posta Başmüdüriyeti Fen Müfettişi Anastasyadi Efendi'ye telgraf hatlarının ıslah ve tamir edilmesi için denetlemeye gidecek olması nedeniyle daimi seyahat varakası verilmesi istenmiş; ancak kendisine şimdilik bu belgenin verilmesinin uygun görülmemiş olduğu bildirilmişti.⁹⁵

Daimi seyahat varakalarının verilmesi ile uygun görülecek memurlar ile güvenilir kişilere dahile yönelik seyahat belgesi işlemleri konusunda kolaylıklar sağlanması amaçlanmıştır. Seyahat varakası uygulamasına dair Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde karşılaşılan daimi seyahat varakalarının geçerlilik süreleri de bu durumu destekler niteliktedir. Uygulamada bazı kişilere verilen daimi seyahat varakaları üzerinde belgenin geçerlilik süresinin üç ay olduğu belirtilmişti.⁹⁶

Dahiliye Nezareti, daha önce talep neticesinde daimi seyahat varakası almış Maarif Nazırlığı'na mensup memurlardan olup vazifeleri sona erenlerin bu belgeleri geri vermeleri konusunda ilgililere tebligat yapılmasını Maarif Nazırlığı'ndan talep etmiştir.⁹⁷

2.3. Askeri Seyahat Belgeleri

Birinci Dünya Savaşı'nda askeri seyahat belgeleri içerisinde açık emirler dikkat çekmektedir. İttifak devletleri Birinci Dünya Savaşı'nda belli kişilere "açık emir" vermek suretiyle bu gibilerin sıkıntısız bir şekilde yolculuk etmelerini istemiştir. Açık emirlerin, bilinen seyahat varakalarından ayrı belgeler oldukları görülmektedir. Açık emirlerin, gerek yurt içinde yolculuk edecek gerekse de İttifak devletlerinin topraklarına seyahat edecek ilgili kişilere verildiğini belirten örnekler bulunmaktadır.⁹⁸

⁹⁴ BOA, DH.EUM.SSM. 36/35, 11 Cemaziyelevvel 1336 (22 Şubat 1918)

⁹⁵ BOA, DH.EUM.3.ŞB. 25/8/5, 30 Haziran 1334 (30 Haziran 1918)

⁹⁶ BOA, DH.EUM.SSM. 66/54, 2 Ramazan 1336 (11 Haziran 1918), BOA, DH.EUM.SSM. 66/57, 6 Ramazan 1336 (15 Haziran 1918), BOA, DH.EUM.SSM. 66/106, 22 Şevval 1336 (31 Temmuz 1918)

⁹⁷ BOA, MF.MKT. 1226/81, 14 Mayıs 1333 (14 Mayıs 1917)

⁹⁸ BOA, DH.EUM.SSM. 16/13, 18 Rebiülevvel 1336 (1 Ocak 1918), BOA, DH.EUM.SSM. 16/38, 25 Rebiülevvel 1336 (8 Ocak 1918)

Başkumandanlık Vekâleti açık emirler ile yapılacak seyahatler konusunda net bir tavra sahip olmuştur. Başkumandanlık Vekâleti Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 1 Mayıs 1918 tarihli yazıda, açık emirlerin üniformalı zabitan ve askeriye mensuplarına özgü olduğunu belirtmiştir.⁹⁹ Hariciye Nezareti'ne iletilen yazının devamında şu ifadeler yer almıştır: “Askerlikle her ne cihetle münasebeti olsun sivil elbise altında kat’iyen bu açık emirle seyahatleri kabul edilemeyeceğinden cihet-i askeriye mensubiyet ve alakaları açık emirlerinde tasrih edilmiş olan kesanın dahi sivil elbiseyi labis oldukları takdirde hududdan mürurlarına müsaade edilemeyecektir.”¹⁰⁰

Açık emir belgelerinin, idarenin uygulamaya koyduğu seyahat varakalarından başka belgeler olduğu gibi bunların alındığı yerlerin farklı yerler olduğu görülmektedir. Örneğin, Sadrazam yaveri olan Yüzbaşı Siyami Bey vazifeli olarak Berlin’e yolculuk edecek olduğundan kendisine Dersaadet Askeri Pasaport Merkezi’nden açık emir belgesi verilmişti.¹⁰¹

Açık emir alınan yerler konusunda başka bir örneğe göre Bükreş Osmanlı Sahra Postahanesi’nde nakliye memuru olan Şemseddin Efendi vazifeli olarak Bükreş’ten İstanbul’a yolculuk edecek olması nedeniyle kendisine Romanya Osmanlı Askeri Valiliği’nden açık emir belgesi verilmişti.¹⁰²

Avrupa’da öğrenim gören askeri öğrenciler ülkeye gelişlerinde mevcut karar dolayısıyla sıkıntılar yaşamışlardır. Hudut Emniyet Müfettişliği’nin, Avrupa’da askeri öğrenci olan ve ailelerini görmek dolayısıyla ülkeye dönmek isteyen açık emir belgesi taşıyan kişilerin sivil elbiseli olduklarından yolculuklarına engel olduğu belirtilmiştir.¹⁰³

Askeri birimlerin bilinen seyahat varakası yerinde belge vermelerinden rahatsızlık hissedilmiş ve bu yüzden meydana gelebilecek sorunların önünün alınması için gayret gösterilmiştir. Askeriye tarafından seyahat varakası yerinde belge verilmemesi hususunda zabitan ve askeri hizmetlilere genelge yayımlandığı Başkumandanlık Vekâleti tarafından bildirilmiştir. Öte yandan İstanbul Emniyet Komiser

⁹⁹ BOA, HR.İD. 82/34, 1 Mayıs 1334 (1 Mayıs 1918)

¹⁰⁰ BOA, HR.İD. 82/34, 1 Mayıs 1334 (1 Mayıs 1918)

¹⁰¹ BOA, DH.EUM.SSM. 16/13, 18 Rebiülevvel 1336 (1 Ocak 1918)

¹⁰² BOA, DH.EUM.SSM. 17/40, 20 Rebiülahir 1336 (2 Şubat 1918)

¹⁰³ BOA, DH.EUM.SSM. 62/33/3, 10 Eylül 1334 (10 Eylül 1918)

Muavinliği'ne gönderilen yazıda bu gibi belgelerle yolculuk edenlerin yolculuklarına engel olunması talep edilmiştir.¹⁰⁴

Ülkede yolculuk edecek İttifak devletlerinin subayları konusunda herhangi bir sorun yaşanmaması istenmiştir. Yurt içinde bir kıta ve askeri teşkilatla olmayan Bulgaristan, Avusturya, Almanya zabitlerinin deniz ve kara yoluyla yolculuk etmeleri durumunda ellerinde askeri seyahat vesikası bulundurmaları gerekli görülmüş olup bunun verilmesi ve kullanımına yönelik oluşturulan talimatnameye bağlı kalınarak hareket edilmesi hususu ilgili askeri makamlara beyan edilmiştir.¹⁰⁵

Açık emiri olmayan bir Osmanlı askerine seyahatinde zorluk yaşatılmamıştır. Açık Emir belgesi taşımayan Osmanlı Murahhası Kaymakamı Mustafa Edib Bey'in tanınan bir şahıs olması nedeniyle geçtiği yerce İstanbul'a seyahatine herhangi bir engelleme yapılmadığı Dersaadet Askeri Pasaport Merkezi Riyaseti'ne haber verilmiştir.¹⁰⁶

Açık emir belgeleri, diğer daimi ve muvakkat seyahat varakalarından şekil olarak da farklı görünmekteydi. Açık emir belgelerini şekil olarak incelediğimizde en üst orta kısımda “vesika numerosu” yazısı bulunmaktadır. Bunun altında ay-yıldızlı bir logo mevcuttur. Logonun sağ tarafında Osmanlı Türkçesi ile “açık emir” ve bunun aşağısında “numero” yazmaktadır. Aşağı kısmında bunların Macarcası bulunmaktadır. Ay-yıldızlı logonun sol tarafında ise burada yazanların Almanca ve Bulgarca karşılıkları mevcuttur. Belgenin orta kısmında ise sağ tarafında “ismi”, “rütbesi”, “kıtası”, “tâbiyeti”, “seyahat mebdei”, “gideceği mahal”, “sebeb-i seyahat” bölümleri mevcuttur. Belgenin sol tarafında ise Almanca, Macarca, Bulgarca ifadeler yer almaktadır. Alt kısımda belgenin geçerlilik tarihine ve nereden verildiğine yönelik aralarında boşluk bırakılmış bir cümle bulunmaktadır. Cümlenin alt kısmında bunların Almanca, Macarca ve Bulgarca dillerindeki karşılıkları yer almaktadır. Belgenin diğer sayfasında sağ üst köşede “Balkan treninin kullanılmasına müsaade” yazmakta olup yanında alt alta olarak “verilmez” ve “verilir” ifadeleri yer almaktadır. Aşağısında aynı cümlenin Almanca, Macarca ve Bulgarca dillerindeki karşılıkları vardır. Bunların aşağı kısmında matbu olarak “ücret” yazılıp boşluk bırakılmış olup yanında “ordu idâresi hesabına geçecek” ve “peşinen te'diye

¹⁰⁴ BOA, DH.EUM.SSM. 11/64, 15 Ramazan 1335 (5 Temmuz 1917)

¹⁰⁵ BOA, DH.EUM.SSM. 21/16, 4 Şaban 1336 (15 Mayıs 1918)

¹⁰⁶ BOA, DH.EUM.SSM. 21/61, 17 Şaban 1336 (28 Mayıs 1918)

olunacaktır” ifadeleri bulunmaktadır. Bunun altında yine ilgili kısmın Almanca, Macarca, Bulgarca karşılıkları yer almaktadır. Belgenin sol alt tarafında sahibinin fotoğrafı yer almaktadır. Fotoğraf bölümün sağ alt tarafında “mühr-i resmî” kısmı, bunun da aşağısında Almanca, Macarca, Bulgarca ifadeler yer almaktadır. Aşağı kısımlarda ise ortada “sâhibinin imzâsı”, bunun sağ altında “mühr-i resmî ve imzâ”; sol altında “mahal ve târih” haneleri ve bunların ilgili yabancı dillerdeki karşılıkları bulunmaktadır. Belgenin en alt kısmında “Balkan treniyle seyahat için muktezî müsâadenin îtâsı makam-ı âidine münhasırdır” ve yanında “âid olmayanlar çizilecektir” yazmaktadır. Alt kısımlarında ise bahsi geçen yabancı dillerdeki ifadeler bulunmaktadır.¹⁰⁷ Şekli tarif edilen fotoğraflı belgenin haricinde üzerine fotoğraf yerleştirilmemiş açık emir belgesi de mevcuttur.¹⁰⁸

¹⁰⁷ *BOA*, DH.EUM.SSM. 15/44, 2 Rebiülevvel 1336 (16 Aralık 1917) bkz. Ek 4

¹⁰⁸ *BOA*, DH.EUM.SSM. 16/13, 18 Rebiülevvel 1336 (1 Ocak 1918) bkz. Ek 5

3.BÖLÜM: SEYAHAT VARAKASI KANUNLARININ UYGULAMA SAFHASI

3.1. Seyahat Varakası Verilen Yerler ve Görevli Birimler

Seyahat varakasına yönelik 16 Mart 1915 ve 1 Mart 1917 tarihli kanunların üçüncü maddelerinde bu hükümlerin icrasında Dahiliye Nazırının vazifeli bulunduğu açıklanmıştır.¹⁰⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda 18 Mart 1915 ve 16 Aralık 1916 tarihli talimatnamelerin icrasında Harbiye ve Dahiliye Nazırlarının vazifeli oldukları beyan edilmiştir.¹¹⁰

Seyahat varakalarının nerelerden alınabileceği hususunda 18 Mart 1915 tarihli talimatnamenin altıncı maddesinde yolculuk etmeyi talep eden şahısların seyahat varakalarını hareket edecekleri yerdeki en büyük polis memurundan; polisin olmadığı kazalarda ise varakalarını kaymakamlardan almalarının zorunlu olduğu belirtilmiştir.

Oluşturulan 18 Mart 1915 tarihli talimatnameye sonradan, izleyecekleri yolda kaza merkezi olmayan kurâ sakinlerine seyahat varakasını bağlı olunan nahiye müdürlerinin verebileceği fıkrası eklenmiştir.¹¹¹

Seyahat varakalarına yönelik 16 Aralık 1916 tarihli ikinci talimatnamenin beşinci maddesinde seyahat etmeyi talep edenlere, polisin olmadığı mahallerde seyahat varakalarını bağlı bulunulan nahiye müdürünün yahut bağlı bulunulan kazanın kaymakamının vereceği belirtilmiştir.

3.2. Seyahat Varakasının Basımı ve Düzenlenmesi

Seyahat varakalarının basımı ile ilgili olarak bu belgeye dair her iki kanunda ve 18 Mart 1915 ve 16 Aralık 1916 tarihli talimatnamede herhangi bir bilgi bulunmamaktadır Dolayısıyla bu konu hakkında uygulamadaki modellerden fikir edinebilmek mümkün olmuştur. Uygulamaya dair bir arşiv belgesinde Matbaa-i Osmaniye'den üç yüz cilt seyahat varakasının geldiği belirtilmekteydi.¹¹²

¹⁰⁹ *Düstur*, Tertip II, cilt:7, no:170, s.493; *Düstur*, Tertip II, cilt:9, no:161, s.241-242

¹¹⁰ *Düstur*, Tertip II, cilt:7, no: 181, s.525-527; *Düstur*, Tertip II, cilt:9, no:10, s.10-11

¹¹¹ *BOA*, DH.HMŞ. 15/59/2, 27 Recep 1333 (10 Haziran 1915)

¹¹² *BOA*, DH.EUM.LVZ. 62/78, 9 Teşrinisani 1336 (9 Kasım 1920)

İdare, güvenlik zafiyetinin oluşmaması için ülke genelinde usulsüz seyahat varakalarının kullanılmasının önüne geçmeye gayret etmiştir. Seyahat varakası sahiplerinin ellerindeki bu belgelerini yasal süresi geldiğinde yeniletmesi gerektiği halde birtakım yerlerde memurların bu belgelere işaret koymakla yetindiği ve bu şekilde kararlara uyulmadığı ifade edilmiştir. Yayımlanan genelgede, hükümler ve kararlar doğrultusunda işlem yapmalarının ilgililere tebliğ edilmesi istenmiştir.¹¹³

Seyahat varakalarının üzerindeki tarihin değiştirilebilmesi kişilerin bu belgeleri mümkün mertebe diledikleri kadar kullanma ihtimallerini de beraberinde getirebilirdi. Bu bağlamda varaka üzerindeki tarih konusunu idarenin önemseydiği anlaşılmaktadır. Uygulamada ülkenin çeşitli yerlerinde seyahat varakalarının üzerlerindeki bilgilerden kaynaklı oluşacak zaafın önüne geçmeye gayret edilmiştir. Oluşturulan genelge ile seyahat varakasının rakamla yazılmış tarih bilgileri üzerinde değişiklik yapılmasına izin verilmemesi için görevlilerin vesika tarihlerini ayrıca yazı formatında da yazmaları talep edilmiştir.¹¹⁴

Otorite, seyahat varakalarının işlenmesi ve dağıtılması konusundaki sıkıntıların giderilmesi amacıyla bir uyarı yapmayı gerekli görmüştür. Memurların kişilerin fiziksel özellik bilgilerini seyahat varakalarına eksik yazmalarının bu gibi evrakların resmi sahipleri dışındaki kimselerce alınıp bunlar ile seyahat edilmesine neden olduğu ifade edilmiştir. Oluşturulan genelgede hükümler ve kararlar doğrultusunda hareket edilmesinin ilgililere tebliğ edilmesi istenmiştir.¹¹⁵

İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumisi taşradan adi belgeler vasıtasıyla İstanbul'a gelinilmesi konusunda rahatsızlık hissetmiştir. Taşradan başkente seyahat eden kişilere seyahat varakası yerine geçmek üzere talimatnameye ve tebligata aykırı bir biçimde belgelerin ita edildiği İstanbul Polis Müdüriyeti Umumisi tarafından ifade edilmiştir. Bu hususta taşradaki mülkiye ve inzibatiye memurlarının usulsüzlük yaptığını belirten müdüriyet usulün esas alınarak seyahat varakası verilmesinin taşraya bildirilmesini istirham etmiştir.¹¹⁶

¹¹³ BOA, DH.EUM.SSM. 53/50, 12 Şaban 1334 (14 Haziran 1916)

¹¹⁴ BOA, DH.EUM.SSM. 53/69, 13 Şevval 1334 (12 Ağustos 1916)

¹¹⁵ BOA, DH.EUM.SSM. 4/75, 30 Cemaziyelevvel 1334 (4 Nisan 1916)

¹¹⁶ BOA, DH.EUM.SSM. 17/11, 12 Rebiülahir 1336 (25 Ocak 1918)

3.3. Vekillerin, Memurların, Askerlerin, Hizmetlilerin Durumu

Osmanlı İmparatorluğu'nda seyahat varakasıyla alakalı 16 Mart 1915 tarihli kanunun ve yine bu uygulamayla alakalı malumat içeren 18 Mart 1915 tarihli talimatnamenin ilk hallerinde Ayan ve Mebusan meclislerinin üyelerinin durumuyla alakalı bir bilgi yer almamaktadır. Ancak yolculuk etmek isteyen Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan mensuplarının yanlarında hüviyet varakalarını bulundurmaları durumunda seyahat varakası almaktan istisna tutulmalarına yönelik bir hüküm 18 Mart 1915 tarihli talimatnameye sonradan dahil edilmiştir.¹¹⁷

Meclis-i Ayan ve Mebusan mensuplarının hüviyet varakalarının seyahat varakaları yerine geçerli olduğunu belirten hüküm 1 Mart 1917 tarihli düzenlemenin ilk maddesinde yer almıştır.¹¹⁸ Görüldüğü üzere Ayan ve Mebusan Meclislerinin mensuplarının dahili seyahatlerinin seri ve sıkıntısız gerçekleşmesi istenmiştir. Bu anlamda Ayan ve Mebusân Meclislerinin mensuplarının iç seyahat konusunda ayrıcalıklı bir halde oldukları görülmektedir.

İdarenin Birinci Dünya Savaşı sırasında askeri fabrikalar ile diğer müesseselerde hizmetli olan sivil kişilere ayrıcalık tanınmamasını istediği görülmektedir. Bu hususta olağan dışı bir dönemde bulunulması hasebiyle kişilere verilecek ayrıcalıkların asayiş anlamında zaaf oluşturabileceği düşüncesinin bir faktör olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Askeri fabrikalar ve diğer kurumlarda hizmetli olan sivil kişilerin bir yerden başka bir mahale gidişleri için seyahat varakası almalarının gerekli olduğu beyan edilmiştir.¹¹⁹

Anadolu ve Bağdat demiryolu memurlarına ve hizmetlilerine seyahat varakası konusunda kolaylık sağlanmış olduğu görülmektedir. Anadolu ve Bağdat demiryolları memurlarından ve hizmetlilerinden olup başka yerlere nakilleri gerekli olan kişilerin seyahat varakası vermeye yetkili memur bulunmayan istasyonlardan ayrılacak olmaları halinde askeri hat komiserliklerinin vesikasını alıp hemen adlarının ve gidecekleri yerlerin askeri hat komiserliğince Emniyet-i Umumiye

¹¹⁷ BOA, BEO. 4387/328967, 23 Muharrem 1334 (1 Aralık 1915)

¹¹⁸ *Düstur*, Tertip II, cilt:9, no:161, s. 242

¹¹⁹ BOA, DH.EUM.SSM. 65/63, 11 Şevval 1335 (31 Temmuz 1917)

Müdüriyeti'ne haber verilmesi koşuluyla bu kişilerin aileleri ile yolculuk etmelerine izin verildiği belirtilmiştir.¹²⁰

Askerlerin memleket dahilindeki yolculuklarında almaları gereken evraklar konusuna açıklık kazandırılmıştır. Kaza ve nahiyelerdeki birliklerden izin ve hava değişimi nedeniyle ayrılıp sivil olarak seyahat edecek zabitan ve askerlerden olup Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti tarafından ita edilen fotoğraflı hüviyet varakalarını taşımayanların seyahat varakası almaları gerekli olduğundan eski tebligata binaen bu gibilerin vesikasız seyahatlerine izin verilmemesinin iktiza ettiği Ulukışla Emniyet Müfettişliğine yazılmıştır.¹²¹

Diğer taraftan idare vatani hizmetlerini tamamlayan kişilerin memleketlerine yolculuklarına yönelik prosedürde bazı kolaylıklar yaratmayı amaçlamıştır. Kişilerin askerlik süresini tamamlayıp birliklerinden memleketlerine gitmek istediklerinde terhis belgelerini taşımaları yeterli bulunduğundan yolculukları için seyahat varakası almaktan istisna tutuldukları vilayetlere, müstakil livalara, emniyet müfettişliklerine bildirilmiştir.¹²²

Uygulamada meydana gelen bir başka vakada ise askeriye tarafından verilen seyahat varakalarının kontrollerde bazı anlaşmazlıklara yol açtığı müşahede edilmektedir. Eskişehir tren istasyonunda yaşanan seyahat varakası kontrolünde asker ailelerinin elinde bulunan seyahat varakasının kontrolü yapan polis memurunun kabul etmemesinden dolayı anlaşmazlık yaşanmış, bu durum ise bir üst idare olan Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyrü Sefer Müdüriyeti'ne intikal ettirilmiştir.¹²³

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında Birinci Dünya Savaşı esnasında bazı memurların asayiş açısından çeşitli sıkıntılar yarattığı ve idari birimlerin buna çözüm bulmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Mersin Emniyet Müfettişliği, Divan-ı Harb-i Örfi'de görevli Topçu Binbaşısı Fuat Bey ile Savcı Refik Bey'in Ermeni kızlarını kaçırmaları nedeniyle bundan sonrasında bölgeden geçen memurların ve ailelerinin nüfus bilgilerinin de kontrol edildiğini ifade etmiştir. Ancak bu uygulamada

¹²⁰ BOA, DH.EUM.SSM. 33/68-A/4, 14 Muharrem 1337 (20 Ekim 1918)

¹²¹ BOA, DH.EUM.SSM. 56/30, 12 Rebiülevvel 1336 (26 Aralık 1917)

¹²² BOA, DH.EUM.SSM. 62/61, 25 Safer 1337 (30 Kasım 1918)

¹²³ BOA, DH.EUM.SSM. 9/42, 1 Rebiülevvel 1335 (26 Aralık 1916)

Mülazım-ı Evvel Cevat'ın kontrol esnasında istenen nüfus kağıtlarını görevlilere göstermediği Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne ihbar edilmiştir¹²⁴

3.4. Seyahat Varakası ve Kadınların Durumu

Osmanlı İmparatorluğu'nda seyahat varakası uygulamasıyla alakalı olan gerek 16 Mart 1915 tarihli, gerek 1 Mart 1917 tarihli kanunların hükümlerinde kadınlarla alakalı bir ifade yer almamıştır. Seyahat varakasına dair olan 18 Mart 1915 ve 16 Aralık 1916 tarihli talimatnamelerde de kadınlarla alakalı bir madde bulunmamaktadır.

Yukarıda bahsedilen düzenlemelerden ayrı olarak kadınların seyahat varakası uygulamasındaki konumuna yön veren düzenlemeler de yapılmıştır. 10 Haziran 1915'te seyahat varakalarının verilişi ve kullanılması konusunda yayımlanan bir genelgede seyahat varakası edinilmesi zorunluluğunda Müslüman kadınların istisna oldukları ifade edilmiştir.¹²⁵

İlerleyen dönemde Müslüman kadınların seyahat varakası uygulamasına dair hukuki vaziyetlerinde bir değişiklik meydana geldiği görülmektedir. Aydın Vilayeti'ne 3 Haziran 1917'de merkezden gönderilen bir telgrafnamede, seyahat etmek isteyen Müslüman kadınların ilgili belgeyi almalarının zaruri olduğunun vilayet polis müdüriyeti vekâletinden duyurulduğu ifade edilmiştir.¹²⁶

Seyahat varakası konusunda kadınların ve çocukların yollarda müşkül durumlar yaşamaması için çaba sarf edilmiştir. Ülkede birtakım kadınların seyahat varakası taşımadıklarından ve bu suretle seyahat yasak olduğundan bazen buldukları trenlerden ikamet ve geceleme imkanına sahip olmayan kaza, köy merkezlerinden uzak istasyonlarda çıkartıldıkları fark edilmiştir. Vaziyetin anlaşılmasından sonra Seyrû Sefer Müdüriyeti tarafından bu durumdaki kadınların ve çocukların barınma imkanına sahip istasyon bulununcaya dek trenden indirilmeden götürülmelerinin zorunlu olduğunu İstanbul Emniyet Komiser Muavinliği'ne beyan edilmiştir.¹²⁷

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki belgelere bakıldığında Birinci Dünya Savaşı esnasında ülkede gayrimüslim tebaadan olan kadınların yolculukları için

¹²⁴ BOA, DH.EUM.2.ŞB. 28/6, 19 Zilkade 1334 (17 Eylül 1916)

¹²⁵ BOA, DH.HMŞ. 15/59, 27 Recep 1333 (10 Haziran 1915)

¹²⁶ BOA, DH.ŞFR. 77/15, 12 Şaban 1335 (3 Haziran 1917)

¹²⁷ BOA, DH.EUM.SSM. 10/71-C, 2 Cemaziyelahir 1335 (26 Mart 1917)

seyahat varakası almak konusunda bir ayrıcalıklarının olmadığı anlaşılmaktadır. İlerleyen süreçte kadınların seyahat varakası usulündeki hukuki durumlarında bir güncellemeye gidilmiştir. Bazı Emniyet Müfettişliklerine 5 Şubat 1919'da gönderilen şifrede genel olarak kadınların seyahat varakası almaları zorunluluğundan istisna tutuldukları ifade edilmiştir.¹²⁸

3.5. Seyahat Varakasının Verilmediği ve Verilmesinin İstenmediği Durumlar

3.5.1. Talimatnamelere Göre Seyahat Varakası Verilmemesi Gerekenler

Asayişe yönelik riskler sebebi ile de seyahat varakasını talep eden her şahsın elde etmesi doğal olarak beklenemezdi. Ülkede seyahat varakası ile ilgili olan 18 Mart 1915 tarihli ilk talimatnamede siyasi ve askeri nedenlerden dolayı yolculukları men edilmesi iktiza eden şahıslara bu vesikanın verilmemesi ifade edilmişti.

3.5.2. Uygulamada Karşılaşılan Durumlar

Genel güvenlik hassasiyetiyle beraber Osmanlı Devleti'nde bulunan toplulukların seyahatleri için belli dönemlerde farklı kararların bulunması nedeniyle de seyahat ve ikamet belgeleri üzerinde bulunan bazı temel bilgiler idarenin önemseydiği konulardan birisi olmuştur. Savaş sırasında karşılaşılabilecek çeşitli asayiş sorunları dolayısıyla ilgililerin kişilerin belgeler üzerindeki temel bilgilerini kesin olarak bilmek istemesi anlaşılabilir bir durum olmuştur. Bu bağlamda nereli olduğunun tespit edilememesinin dahili seyahat izninin önünde bir engel oluşturduğuna dair bir örnekle karşılaşmaktayız. Ukraynalılara verilen izne binaen İstanbul'a yolculuk etmek için seyahat varakası isteyen Konya'da bulunan Pozef İnolevski'nin ikamet tezkiresi ile pasaportunda hangi şehir ahalisi olduğunun net bir şekilde yazmaması ile kendisinin gerçekten Ukraynalı olup olmadığını tespit edilememesi nedeniyle Konya Vilayeti şahıs hakkında ne işlem yapılacağını Dahiliye Nezareti'ne danışmıştır.¹²⁹ Bundan sonra gönderilen yazıda Pozef İnolevski'nin Ukraynalı sanılamayacağı nedeniyle İstanbul'a yolculuğunun uygun olmadığı Konya Vilayeti'ne yazılmıştır.¹³⁰

¹²⁸ BOA, DH.EUM.SSM. 36/31, 4 Cemaziyelevvel 1337 (5 Şubat 1919)

¹²⁹ BOA, DH.EUM.5.ŞB. 71/1/2, 12 Eylül 1334 (12 Eylül 1918)

¹³⁰ BOA, DH.EUM.5.ŞB. 71/1, 1 Muharrem 1337 (7 Ekim 1918)

Seyahat varakası konusunda mültecilere yönelik icra edilen muamelenin Aşair ve Muhacirin Genel Müdüründe rahatsızlık yarattığı anlaşılmaktadır. Nitekim mültecilerin seyahat varakası almakta yaşadıkları zorluklara çözüm getirilmeye gayret edildiği görülmektedir. Anadolu’da bulunan Aşair ve Muhacirin Genel Müdürü Şükrü Bey seyahat varakası almak istediklerinde mahal-i iskan vesikası bulundurmayan mültecilere seyahat varakası verilmemesi vaziyetinin giderilmesini istemiştir. Bunun sonrasında Dahiliye Nezareti İskan Şubesi, Şükrü Bey’den gelen talebe göre gereğinin yapılmasına yönelik isteği Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti’ne beyan etmiştir.¹³¹

Çiçek aşısı şehadetnamesinin seyahat varakası almanın koşulu haline getirilmek istenmesiyle oluşacak tehlikelerin önünün alınması amaçlanmıştır. İstanbul’dan ayrılacakların çiçek aşısı şehadetnamesini bulundurmadıkça çıkışlarına izin verilmemesi ilgili dairelere bildirilmiştir. Öte yandan Şehremeni Vekili Süleyman Kani Bey Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği yazı ile diğer vilayetler ile müstakil livalardan İstanbul’a gelmek isteyen şahıslar için seyahat varakası düzenlenmesinde çiçek aşısı şehadetnamelerini bulundurmamayanların kendilerine bu belgenin verilmemesi konusunda ilgililere tebliğde bulunulmasını istirham etmiştir.¹³²

3.6. Seyahat Varakası Denetimleri

Kişilerin dahili yolculuklarında seyahat varakalarının denetlenmesi, uygulamanın sağlıklı bir şekilde icra edilmesinin gereği olmuştur. Seyahat varakasına yönelik hem ilk hem de ikinci talimatnamelerde bu belgenin denetimiyle alakalı maddeler yer almaktaydı. Her iki talimatnamenin de onuncu maddelerinde istenmesi halinde kişilerin seyahat varakalarını göstermelerinin zorunlu olduğu beyan edilmişti.

Seyahat varakalarının denetlenmesinde karşılaşılan durumlara, uygulamanın ne şekilde yürütüldüğünü daha iyi anlamak için değinmek gerekmektedir. Osmanlı Arşivi’ndeki seyahat varakaları ile alakalı belgelerde, devletin, birimleri aracılığıyla kanunları ve bunlara münasip olarak hazırlanan talimatnameleri uygulayıp ülke dahilinde güvenli olmayan seyahatleri engellemeye çabaladığı görülmektedir. Bununla beraber yabancı kişilerin de seyahat varakası denetimi konusunda bir ayrıcalığı olmadığını gösteren bir belge ile karşılaşılmaktadır. Eskişehir’den hareket

¹³¹ BOA, DH.EUM.SSM. 8/41, 3 Muharrem 1335 (30 Ekim 1916)

¹³² BOA, DH.UMVM. 96/20, 5 Zilhicce 1336 (11 Eylül 1918)

eden trene binen Alman vatandaşı olduğu belirtilen Yebanhak veled-i Raçhak isimli şahsın yapılan denetim neticesinde seyahat varakası ve kimliğini kanıtlayacak resmi bir belgesi bulunmaması sebebiyle Eminönü Jandarmasına verildiği Haydarpaşa Emniyet Komiser Muavinliği'ne beyan edilmiştir.¹³³

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları dahilinde olan pek çok noktada uygulamanın nedenli tatbik edildiğini görmek için ülkenin farklı bölgelerinde karşılaşılan örnekleri ortaya koymak gerekmektedir.

Salihli'den Karahisar yönüne doğru giden trene binen Edhem bin Cemal ve Necib bin Celil'in de aralarında bulunduğu bazı kişilerin seyahat varakalarının olmadığı fark edilmiş, daha sonra ilgililer Karahisar-ı Sahib Polis Serkomiserliği'ne verilmişlerdir.¹³⁴

Halep'ten İstanbul'a giden posta katarıyla yolculuk eden Ermeni Ohannes veled-i Nişan isimli kişinin seyahat varakası bulunmadığı anlaşılıp Haydarpaşa İstasyon Polis Merkezi Memurluğu'na teslim edilmiştir.¹³⁵

Eskişehir'den İzmit yönüne giden trende bulunan Trabzon ahalisinden Doğan oğlu Osman isimli kişinin İzmit'e ulaşıldığında yapılan denetim neticesinde seyahat varakası bulunmadığı fark edilip kendisi İzmit İstasyonu Polis Memurluğu'na verilmiştir.¹³⁶

Deniz yolu üzerinden seyahat eden bazı kaçak yolcular da kontrolden kaçmamışlardır. İsmail oğlu Mustafa isimli bir kaptanın kontrolündeki İmalat-ı Harbiye'ye ait mavna ile İstanbul'dan getirdiği dört Rum kadının seyahat varakalarının bulunmadığı fark edilip Ereğli limanında yakalanmış oldukları ifade edilmiştir. Bununla beraber Edirne Vilayeti Kaptan Mustafa'nın kanuni kovuşturmasının yapılmasına yönelik oluşturulan tutanağın gönderildiğini de açıklamıştır.¹³⁷

Seyahat varakalarının kontrolleri konusunda şu ana dek verilen örneklerden farklı bir duruma tesadüf edilmiştir. Çerkesköy'e yolculuk eden İbrahim bin Ömer isimli bir

¹³³ BOA, DH.EUM.SSM. 9/33, 26 Safer 1335 (22 Aralık 1916)

¹³⁴ BOA, DH.EUM.SSM. 10/20, 3 Cemaziyelevvel 1335 (25 Şubat 1917)

¹³⁵ BOA, DH.EUM.SSM. 67/77, 6 Zilkade 1337 (3 Ağustos 1919)

¹³⁶ BOA, DH.EUM.SSM. 10/62, 9 Recep 1335 (1 Mayıs 1917)

¹³⁷ BOA, DH.EUM.SSM. 29/61/2, 29 Ağustos 1334 (29 Ağustos 1918)

kişi yanında seyahat varakası olmaması nedeniyle yakalanıp polis memurluğuna teslim edilmiştir. Bunun sonrasında konuya yönelik başlatılan soruşturma neticesinde İbrahim bin Ömer'in Şark Demiryolları Kumpanyası'nda hizmetli olduğu ve askeri hat komiserliğinin fotoğraflı vesikasını elinde bulundurduğu, vazifesi nedeniyle sürekli biçimde Çerkesköy'e seyahat ettiği anlaşılıp ilgili kişinin serbest bırakılmış olduğu beyan edilmiştir.¹³⁸

Seyahat varakası uygulamasında bu belgelerin hükümler doğrultusunda güncel olması, güvenlik açısından gerekli olmuştur. Dolayısıyla seyahat varakası uygulamasında bu evrakın geçerlilik süresi açısından hükümlere uygun olup olmaması ehemmiyet arz eden bir konu olarak değerlendirilebilir. Pratikte seyahat varakasının süresine dikkat edildiğini gösteren bir örnekle karşılaşılmaktadır. İzmit'e Haydarpaşa'dan trenle geçmek isteyen Ermeni Dikran Efendi'nin trene bindikten sonra elindeki seyahat varakasının müddetinin dolmuş olması nedeniyle yolculuğuna görevlice engel olunduğu İstanbul Emniyet Müfettişliği'ne bildirilmiştir.¹³⁹

Seyahat varakası uygulamasında bireylerin mağdur edilmesine yönelik aksaklıkların yaşanmaması istenmiştir. Bir engellenme vakasının yaşanmasından sonra İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti seyahat vesikası verilmiş olan kişilerin haklarında tutuklama kararı bulunmadığı sürece seyahatlerine engel olunmaması gerekliliğini 2 Şubat 1919'da beyan etmiştir.¹⁴⁰

3.7. Seyahat Varakası Uygulamasında Karşılaşılan Sorunlar, Usulsüzlükler ve İstisnai Durumlar

Seyahat varakalarının uygulanması aşamasında karşılaşılabilecek usulsüzlükler ve sahteciliklerle alakalı olarak seyahat varakası kanunlarında ve 18 Mart 1915 ile 16 Aralık 1916 tarihli talimatnamelerde herhangi bir madde bulunmamaktadır. Ülkenin çeşitli yerlerinde seyahat varakası kanunun uygulanması esnasında birtakım sorunlar, usulsüzlükler ile karşılaşılmış olup istisnai durumlara da tesadüf edilmiştir. Karşılaşılan sorunları anlamak için yaşanan vakalara değinmek gerekmektedir. Pratikte prosedür konusunda bir polis memurunun usulsüz bir yola başvurduğu ve bu kişiye yaptırımlarda bulunulması adına gayret edildiği görülmektedir. Rıza Efendi

¹³⁸ BOA, DH.EUM.SSM. 14/33, 18 Muharrem 1336 (3 Kasım 1917)

¹³⁹ BOA, DH.EUM.SSM. 36/55, 5 Cemaziyelahir 1337 (8 Mart 1919)

¹⁴⁰ BOA, DH.ŞFR. 96/40, 1 Cemaziyelevvel 1337 (2 Şubat 1919)

isimli bir kişi Kayseri'den seyahat varakası bulundurmadan Ulukışla'ya yolculuk etmiş, sonrasında Nokta Kumandanlığı Katibi Rahmi Efendi, ilgili kişiye bu belge verilmeden önce ulaştığı yerden mevzu hakkında soruşturma yapılması gerektiğini bildirmiştir. Sonrasında polis memuru Hulusi Efendi'nin yanına aldığı askerlerle, Rahmi Efendi'yi tehdit, darb edip Rıza Bey için zorla seyahat varakası aldığı ifade edilmiştir. Sonrasında olaya yönelik soruşturma dosyasının Divan-ı Harb'e gönderilmiş olduğu Seyrü Sefer şubesi M¼d¼riyeti'ne ihbar edilmiştir.¹⁴¹

İdare, afet vesilesiyle verilen belgelerin alakasız kişilerce kullanılmasının g¼venlik zafiyeti oluşturacağına inandığından bu konuda esneklikler oluşturulmaması y¼n¼nde tavır takınmıştır. İstanbul'da 1918'de meydana gelen yangın nedeniyle bazı kişilere ait evler zarar g¼rd¼đ¼nden bu gibilerin diğer b¼lgelerde ikamet eden yakınlarına seyahat varakası verilmesine gerek olmadan aldıkları harik komisyonunun vesikası ile yolculuk etmelerine izin verildiği ifade edilmiştir.¹⁴² Harik vesikalarının, yangın olayından evleri zarar g¼rmemiř ř¼pheli şahısların seyahatlerini muhtemel hale getirmesi haberinin alınmasından sonra komisyon vesikasının seyahat varakasının yerine ge¼emeyeceđinden o gibilere yolculukları için seyahat varakası verilmesi mecburiyeti İstanbul Polis M¼d¼riyeti'ne bildirilmiştir.¹⁴³ Savaş esnasında siyasi ve askeri a¼ıdan ř¼pheli şahıslara yönelik takınılan bu tavrın yerinde ve ihtiyatlı olduğu s¼ylenbilir.

Seyahat konusundaki usuls¼z uygulamaların savaş s¼recinden ge¼en ¼lkede g¼venlik a¼ıklarına meydan vermesi muhtemel olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda kendi kişisel ¼ıkarları doğrultusunda usuls¼z bir şekilde seyahat varakası elde eden bir Osmanlı memuru g¼rmezlikten gelinmemiştir. Suru¼ Kaymakamı Mehmet ř¼kr¼ Bey isimli bir Osmanlı memurunun ge¼tiđi yerdeki menzilden on bir kilo ekmek almak amacıyla memurlara vazifesini Urfa Mutasarrıfı olarak beyan etmesi nedeniyle kendisine bu makam bilgisinin yazıldığı bir seyahat varakasının verildiği Dahiliye Nezareti Hukuk M¼řavirliđi tarafından ifade edilmiştir. Hakkında kanuni kovuşturma yapılmasının gerekli olacağı belirtilen ř¼kr¼ Bey Suru¼ Kaymakamlığı g¼revinden alınmıştır.¹⁴⁴

¹⁴¹ BOA, DH.EUM.SSM. 12/12, 25 şevval 1335 (14 Ağustos 1917)

¹⁴² BOA, DH.EUM.SSM. 24/63/2, 30 Haziran 1334 (30 Haziran 1918)

¹⁴³ BOA, DH.EUM.SSM. 24/63/1, 7 Temmuz 1334 (7 Temmuz 1918)

¹⁴⁴ BOA, DH.HMş. 3/1-93, 5 Recep 1336 (16 Nisan 1918)

Kendisini farklı bir ülkenin vatandaşı gibi tanıtmak suretiyle sahte bilgiler verenlere karşı tedbir alınmak istendiğini gösteren bir örnek bulunmaktadır. İsmi Moiz Habib veled-i Josef¹⁴⁵ olarak belirtilen, kendisini İspanyol vatandaşı olarak beyan etmiş kişiye Beyoğlu Polis Merkezi tarafından bir ikamet tezkiresi verildiği ifade edilmiştir. Ancak yapılan soruşturma sonucunda resmen Osmanlı uyruklu oldukları tespit edilmiş ilgili kişinin ve aile üyelerinin bundan sonrasında kendilerini yabancı olarak beyan etmeleri durumunda bunların ikamet ve seyahat varakası almalarına izin verilmemesi talep edilmiştir.¹⁴⁶

Seyahat varakası kanununun uygulama safhasında istisnai olan birkaç örnek de göze çarpmaktadır. Antore Darüleytamı öğrencilerinden Kazım isimli şahsın seyahat varakası taşımadığı fark edilmiş ve bu sebeple mani olunmuş ancak kendisinin İstanbul'a gitmesine izin verilmiş olması nedeniyle herhangi bir engelleme yapılmaması ilgili emniyet müfettişliğine bildirilmiştir.¹⁴⁷

Bir başka örnekte ise yabancı bir şahsın seyahatinde genel usulden farklı hareket edildiği görülmektedir. Haydarpaşa İstilaat Memurluğu'na gönderilen bir belgede Roharye Mack adındaki Alman vatandaşı bir kişinin Harbiye Nezareti'nin İhrac Şubesinde düzenlenmiş vesikayı bulundurup seyahat varakası taşımadığı lakin seyahat etmesine izin verildiği ifade edilmişti.¹⁴⁸

İzmit'te görevli bulunan bir polis memurunun seyahat vesikasına geçirdiği bilginin yanlış olması kendisi adına olumsuz bir vaziyeti doğurmuştur. Davud oğlu Mehmed Ali isimli şahsa düzenlenen seyahat vesikasının tabiyet kısmına Rus yerine Osmanlı yazan polis memurunun işinde özensiz bulunarak görev yerinin değiştirilmesine hükmedilmiş olduğu beyan edilmiştir.¹⁴⁹ Bu durum seyahat varakaları üzerinde yer alan milliyet hanelerinin otorite tarafından ne kadar önemsendiğini göstermektedir. İlgililerin seyahat varakalarındaki tabiyet hanelerinin düzgün işlenmesine hassasiyet göstermesi yurt içinde her ülke vatandaşlarının aynı prosedürlere tabi bulunmaması ya da bulunmayacak olmasından kaynaklanmaktadır.

¹⁴⁵ Yapılan incelemenin ardından şahsın gerçek namının Mişon veled-i müteveffa Yasef olduğu belli olmuştur. *BOA*, DH.EUM.ECB. 10/26/5, 8 Nisan 1333 (8 Nisan 1917)

¹⁴⁶ *BOA*, DH.EUM.ECB. 10/26/4, 14 Nisan 1333 (14 Nisan 1917)

¹⁴⁷ *BOA*, DH.EUM.SSM. 31/33, 19 Zilhicce 1336 (25 Eylül 1918)

¹⁴⁸ *BOA*, DH.EUM.SSM. 11/35, 22 Şaban 1335 (13 Haziran 1917)

¹⁴⁹ *BOA*, DH.EUM.SSM. 18/76, 26 Cemaziyelevvel 1336 (9 Mart 1918)

İdare farklı yerlerde bulunan Arnavutların Edirne'ye aileleri ile yerleşmemeleri için gayret göstermiştir. İstanbul, Aydın, Hüdavendigâr, İzmit, Biga'ya gönderilen yazıda Arnavutların bekar olarak ticari faaliyetler nedeniyle Edirne'ye geçmeyi talep edenlerine seyahat varakası verilmesine onay verilmesi vesilesiyle aileleri ile birlikte ikamet değişikliği yapmalarına izin verilmemesinin ilgililere tebliğ edilmesi istenmiştir.¹⁵⁰

Uygulamada bazı polislerin tebligata riayet etmedikleri ve bu konudan rahatsızlık duyulduğu gözlenmektedir. Şüpheli yolcuların gözetlemeye alınması konusunda Polis Müdüriyet-i Umumisi'ne bağlı Sirkeci İstasyonu polislerinden her gün birinin posta trenlerine binip Çatalca'ya kadar gitmelerine karar verilmiştir. Ancak polislerin kendileri için belirlenen bölgeyi geçtikleri, bulundurdıkları seyahat varakaları ve pasaportlarını Sirkeci'de yazdırdıktan sonra trene binenlere ve taşıdıkları pasaportlarını yurt dışından Osmanlı topraklarına girerken sınırlarda yetkililere gösterdikten sonra seyahat edenlere bu polislerce bir kez daha kontrol yapıldığı Emniyet-i Umumiye Seyrû Sefer Komiser Muavinliği'ne ihbar edilmiştir.¹⁵¹

3.8. Seyahat Varakası Uygulamasında Gayrimüslimlerin Durumu

Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nda güvenlik endişelerinden kaynaklı olarak gayrimüslimlerin ülke içerisindeki seyahatleri konusunda bazı düzenlemeler yapılmıştı. Bunlar genel olarak dönemin koşullarının yön verdiği kararlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Devlet tarafından güvenilmeyen grupların zararlı olduğu bilinen odaklar ile bir araya gelmesi savaş esnasında ülke güvenliği için bir tehlike oluşturabilirdi. Osmanlı idaresi de Birinci Dünya Savaşı esnasında gayrimüslim emanetçileri¹⁵² güvenlik açısından tehlikeli bulmuş ve bu konuda tedbirler alma gereği hissetmiştir. Anadolu hattında emanetçi sıfatıyla dolaşan gayrimüslim emanetçilerin haber alışverişine ve casusluğa araç olacaklarının düşünülmesi nedeniyle bu gibilere seyahat varakası

¹⁵⁰ BOA, DH.EUM.1.ŞB. 2/47, 6 Cemaziyelahir 1333 (21 Nisan 1915)

¹⁵¹ BOA, DH.EUM.SSM. 8/5, 8 Zilhicce 1334 (6 Ekim 1916)

¹⁵² Emanetçi kavramı TDK Güncel Türkçe Sözlüğü'nde "ücret karşılığı eşyayı koruyan kimse" olarak tanımlanmıştır.

verilmemesi istenmiş olup ilgili tebliğ 10 Haziran 1916'da Aydın, Ankara, Halep, Adana, İzmit, Eskişehir bölgelerine gönderilmiştir.¹⁵³

Gayrimüslim emanetçilerin seyahatleri konusundaki karara uyulmaması idarede rahatsızlık yaratmış ve bu durumun tekrarlanmaması yönünde çaba sarf edilmiştir. Marmara havzasında bulunan iskeleler ile İstanbul arasında gidip gelen gayrimüslim emanetçilerin seyahatlerinin yasaklandığı tebliğ edildiği halde yolcu listelerinin incelenmesi esnasında Bandırma'dan gelen vapur yolcuları arasında böyle kişilerin görülmesi nedeniyle karara aykırı şekilde bu gibilere seyahat varakası verilmemesi konusunda Karesi Mutasarrıflığı uyarılmıştır.¹⁵⁴

İlerleyen dönemde gayrimüslim emanetçi kişilerin seyahatleri konusunda esnekliğe gidilmiş olduğu görülmektedir. Edirne, Hüdavendigar, Aydın, Konya, Ankara, Kastamonu, Adana, İzmit, Karesi, Eskişehir, Niğde, Kayseri bölgelerine 1918'in Aralık ayında gönderilen belgede gayrimüslim emanetçilere seyahat varakası verilmemesine yönelik 30 Temmuz 1332 (12 Ağustos 1916) tarihli yazıyla yürütülen kararın uygulanmasına gerek kalmaması nedeniyle bundan sonrasında bu kişiler için genel hükümlerin uygulanması istenmiştir.¹⁵⁵

Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı İmparatorluğu dahilinde gerçekleşen seyahatlerde ülkenin taşra idari birimlerinin oldukça önemli bir görevinin olduğunu söylemek mümkündür. Zira böylesine kritik bir süreçte güvenliği tehdit edebilecek kişilerin ve grupların sancaklar ve vilayetler arasında dolaşmaları, idari birimlerin daima teyakkuz halinde olmasını gerekli kılmaktaydı.

Mamuretülaziz Vilayeti Süryani asıllı vatandaşların seyahatlerinde ihtiyatlı davranarak merkezden bağımsız hareket etmemiştir. Mamuretülaziz Vilayeti, ticari faaliyetler nedeniyle İstanbul'a ve diğer bölgelere yolculuk için seyahat varakası isteyen bazı Süryanilerin taleplerinin alınmasından sonra bu kişilere ilgili belgeyi vermenin uygun olup olmayacağını Dahiliye Nezareti'ne sormuştur.¹⁵⁶

¹⁵³ BOA, DH.ŞFR. 64/267, 8 Şaban 1334 (10 Haziran 1916)

¹⁵⁴ BOA, DH.ŞFR. 64/266, 8 Şaban 1334 (10 Haziran 1916)

¹⁵⁵ BOA, DH.EUM.SSM. 62/72, 1 Rebiülevvel 1337 (5 Aralık 1918)

¹⁵⁶ BOA, DH.ŞFR. 532/60, 4 Eylül 1332 (17 Eylül 1916)

3.8.1. Seyahat Varakası Uygulamasında Ermenilerin Durumu

Osmanlı İmparatorluğu tarihindeki olaylar baz alındığında ülke içerisindeki en önemli topluluklardan biri olan Ermenilerin seyahat varakası uygulamasında hangi durumlarla karşılaştıklarına değinmeden önce ülke içerisinde mihenk taşı olarak nitelendirilecek siyasi ve sosyolojik noktalar hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında meydana gelen 1877 yılındaki savaştan evvel ülkenin doğu vilayetlerinin iktisadi koşulları diğer bölgelere göre daha üst seviyedeydi.¹⁵⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nda Islahat Fermanı'nın ilanından sonra Ermeniler valilik, elçilik, başmüfettişlik, bakanlık vazifelerine dahi sahip olmuşlardır.¹⁵⁸

“1856 Islahat Fermanıyla, Müslümanlar ve gayrimüslimler hukuk önünde eşit statüye getirilince, ayrıcalıklarını kaybeden Ermeniler, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Ruslardan, işgal ettiği Doğu Anadolu topraklarından çekilmemelerini ve bölgeye özerklik verilmesini veya Ermeniler lehine ıslahat yapılmasını istemişlerdir. Ermenilerin bu isteğini Rusya kısmen kabul etmiş ve Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Yeşilköy/Ayastefanos Antlaşması (madde 16) ve Berlin Antlaşmasıyla (madde 61) Ermeni Sorunu uluslararası bir boyut kazanmıştır.”¹⁵⁹

Böylelikle Ermeni meselesi Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde idareyi oldukça meşgul edecek bir vaziyet almıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın hasıl olduğu sırada Ermeniler geçmişten beri koruyucu olarak gördükleri İtilaf devletlerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun da içinde bulunduğu İttifak devletlerini yenmelerini arzulamış ve bu yolda her türlü çabanın gösterilmesine karar vermişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa dahil olmasından evvel Ermeni komiteleri, Patrikhane, Osmanlı kabinesinin Rusya'ya savaş açması halinde izleyecekleri tutumun belirlenmesine yönelik toplantılar icra etmişlerdir.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Enver Ziya Karal, “Ermeni Meselesi (1878-1923)”, çeviren: Erdal Aydoğan, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı:6, 1996, s.202-203

¹⁵⁸ Karal, *a.g.m.*, s.203

¹⁵⁹ Ekrem Yaşar Akçay, “Ermeni Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Son Ermeni Açılımı”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, sayı:4, Haziran 2011, s.21

¹⁶⁰ Recep Karacakaya, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1999, s.174

Rusya'nın hem Osmanlı Ermenilerinden hem de Kafkasya Ermenilerinden çeteler tertip ettiği haberlerinin ortaya çıkmasıyla Osmanlı birliklerindeki Ermeniler de büyük ölçüde kaçarak bu çetelere girmişlerdir. Osmanlı ve Rusya'daki Ermenilerin yanı sıra İran, Romanya, İtalya, İngiltere ve Amerika'daki Ermeniler de gönüllü alayları tesis edip Kafkas cephesine dahil olmuşlardır.¹⁶¹

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk senesinde Osmanlı'nın, bütün Doğu Anadolu'da Ermeni ayaklanmaları ile uğraşmıştır. Bununla beraber Ermenilerin ayaklanmalarında çok kişinin ölümüne sebep vermek suretiyle Osmanlı'nın savaş kabiliyetini önemli derecede kösteklemiş oldukları belirtilmektedir.¹⁶²

Ermeni örgütlerinin Osmanlı otoritesinin istemediği eylemlerde bulunduğu da tesadüf edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ermenilerin Hınçak ve Taşnak teşkilatlarıyla halkı silahlı ayaklanmaya çağırıp itmiş oldukları belirtilmektedir.¹⁶³

İdarenin fesat Ermenilere karşı olan tutumu seyahat varakası uygulamasına da sirayet etmiştir. Birinci Dünya Savaşı esnasında idare Ermeni faal komite önderlerinden endişe duymuş ve bunların seyahatlerinden kaynaklı oluşabilecek zararların önüne geçmek istemiştir. Vilayetlere ve mutasarrıflıklara 24 Nisan 1915'te çekilen telgrafnamede "Hükümetçe şübheli tanınan Ermenilere ve bilhassa bunlardan müteşebbis ve faal komite rüesâ ve erkânına kat'iyen seyahat varakası ve hârice azîmet için vesîka verilmemesi" istenmiştir.¹⁶⁴

Savaş esnasında karayolu ile başkente ulaşmak amacındaki Ermeniler engellenmek istenmiştir. İstanbul'a karayolundan seyahat etmekte olan Ermenilere seyahat varakası verilmemesi ile beraber bunların başkente gelmelerine kesinlikle izin verilmemesi 3 Ağustos 1915 tarihli telgrafname aracılığıyla Ankara, Konya, Hüdavendigâr, İzmit, Karesi, Kayseri bölgelerine bildirilmiştir.¹⁶⁵

Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan seyahat varakaları hakkında bilgi verirken bu dönemde Ermeniler ile ilgili atılan diğer adımlardan da bahsetmek gerekmektedir. Zira Osmanlı İmparatorluğu tarafından

¹⁶¹ Karacakaya, *a.g.e.*, s.181

¹⁶² Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çeviren: Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.193

¹⁶³ Akçay, *a.g.m.*, s.21

¹⁶⁴ BOA, DH.ŞFR.52/95, 9 Cemaziyelahir 1333 (24 Nisan 1915)

¹⁶⁵ BOA, DH.ŞFR. 54-A/255, 22 Ramazan 1333 (3 Ağustos 1915)

tatbik edilen seyahat varakası uygulamasının ülkenin siyasi tansiyonunun yüksekliği ile yakından alakalı bir husus olduğu muhakkaktır. Ermenilerin başlattıkları ayaklanmalar, izledikleri tutum ve düşmanlar ile işbirliği yapmaları nedeniyle Osmanlı idaresi kavga halindeki tarafların can ve mal emniyetini oluşturmak için Ermenileri Suriye'ye, Lübnan'a, Kuzey Irak'a sevke tabi tutmuştur. Yer değiştirme kararı ilk bölümde savaş bölgelerinde bulunan Gregoryen Ermenileri kapsamış, ileriki dönemde Anadolu'da ikamet eden bir kısım Katolik ve Protestan Ermeniler de buna dahil olmuşlardır.¹⁶⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda Birinci Dünya Savaşı gibi kritik bir dönemde böylesine önemli bir kararın alınması yürürlükte bulunan seyahat varakası uygulamasında izlenecek politikayı etkilemiştir.

Tebid edilmiş Ermenilerin seyahatlerine kısıtlama getirilmiştir. Dahiliye Nazırı imzalı olarak vilayetlere ve mutasarrıflıklara çekilen telgrafnamede, tebid edilmiş Ermenilerden hiçbir bireyin bundan sonra gerek müteahhid sıfatıyla gerekse de başka bir şekilde seyahatlerine izin verilmemesinin Başkumandanlık Vekâleti'nden beyan edildiği belirtilip bu beyan doğrultusunda hareket edilmesinin gerekli olduğu açıklanmıştır.¹⁶⁷

İdare ülke sınırları içerisinde Osmanlı Bankası'nda görev yerleri değişen Ermenilere seyahatlerinde zorluk yaşatılmamasına önem verildiği ve bu hususta gayret gösterildiği anlaşılmaktadır. Halep'te Muhacirin Müdürü Şükrü Bey'e gönderilen cevabî telgrafnamede Osmanlı Bankası'nın Mersin, Tarsus, Bitlis, Kayseri, Mamuretülaziz, Sivas'taki şubelerinden Şam, Konya, Kudüs, Kütahya, Musul'daki noktalarına görev nakli gerçekleşen Ermenilerin buldukları bölgelerden ayrılmalarına ve geldiklerinde bu banka şubelerinde çalışmalarına izin verilmesi bağlı olunan vilayet ve livalardan istendiği ifade edilmiştir.¹⁶⁸

Ankara'da yaşayan bir kadının seyahat isteğinde vilayetin izin konusunda merkeze bağlı hareket ettiği anlaşılmaktadır. Ülkedeki yer değiştirme uygulamasında gebe vaziyette olması nedeniyle Ankara'dan nakle dahil edilmemiş Malos Hanım kendisinin burada bir geçimini sağlayacak kimsesinin olmamasını sebebiyle

¹⁶⁶ Akçay, *a.g.m.*, s.22-23

¹⁶⁷ BOA, DH.ŞFR. 73/54, 28 Rebiülahir 1335 (21 Şubat 1917)

¹⁶⁸ BOA, DH.ŞFR. 56/256, 23 Zilkade 1333 (2 Ekim 1915)

Konya'daki akrabaları yanına yolculuk etmeyi istemiş, bu konuda Ankara Vilayeti Dahiliye Nezareti'ne ne yapılacağını danışmıştır.¹⁶⁹ Danışmanın sonrasında Malos Hanım'ın Ankara'dan Konya'ya seyahat etmesine yönelik merkezden onay çıktığından kendisine seyahat varakası ita edilmiştir.¹⁷⁰

Sevkten kurtulmak amacıyla binlerce Ermeni Müslüman olmuştur. İlk bölümde ihtida taleplerini onaylayan Osmanlı idaresi Müslümanlığa geçişlerin çoğalması üzerine bu usule başvuranların da yer değişimlerine karar vermiştir.¹⁷¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtida etmiş kişilere bakışı bu yöndeyken, ortaya koyulan tavrın seyahat varakası uygulamasına sirayet etmesi kaçınılmaz olmuştur.

Osmanlı idaresi dini inancını değiştirmekten istifade seyahat özgürlüğünü genişletmeye çalışan bazı kitlelere yönelik teyakkuz halinde olmuş ve bunların kontrolden çıkmalarına engel olmaya çalışmıştır. Birtakım Ermeni kadınların ve çocukların başkente ve başka bölgelere yolculuk edebilmek için Müslüman oldukları, bundan sonrasında ise seyahat ettikleri Dahiliye Nezareti'nce fark edilmiştir. Bunun anlaşılmasının sonrasında başka yerlere yolculuk etmek için Müslüman oldukları tespit edilen bu gibilere Dahiliye Nezareti'nden bu konuda izin istemeden ve onay alınmadan seyahat varakası ita edilmemesi hususu Halep Vilayeti'ne şifre aracılığıyla bildirilmiştir.¹⁷²

Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı İmparatorluğu dahilinde seyahat etmek isteyen Ermeniler ve muhtediler konusunda idarenin hassas bir tutum izlediğini görmekteyiz. Bu bağlamda ihtida etmiş olan Ermenilerin Osmanlı Devleti'ndeki seyahatlerine yönelik tedbir alınma gereği hissedilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde gerçekleştirdiğimiz araştırmalar sonucunda Ermenilerin ve muhtedilerinin yurt içi seyahatlerinin Dahiliye Nezareti'nin kontrolünde tutulmak suretiyle kısıtlanmış olduğu görülmektedir. 1917 tarihli bir belgede muhtedi ve gayri muhtedi kadın-erkek tüm Ermenilerin Dahiliye Nezareti'nden onay alınmadan başka yerlere yolculuk etmelerine izin verilmemesine yönelik genel bir tebligat olduğu

¹⁶⁹ BOA, DH.EUM.2.ŞB. 34/17/3, 17 Kanunuevvel 1332 (30 Aralık 1916)

¹⁷⁰ BOA, DH.EUM.2.ŞB. 34/17,1, 1 Mart 1333 (1 Mart 1917)

¹⁷¹ Süleyman Beyoğlu, "Ermeni Tehciri ve İhtida", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı:6, 2004, s.16

¹⁷² BOA, TŞR.HL. 4/70, 8 Eylül 1332 (21 Eylül 1916)

belirtilmiştir.¹⁷³ Devletin bazı kesimlerin seyahat özgürlüklerine karşı takındığı tavır, Birinci Dünya Savaşı gibi sıra dışı bir süreçten geçilmesi nedeniyle haklı bir politika olarak görülebilir.

Konya vilayeti din değiştiren kadınların yolculukları konusunda yanlış bir uygulamaya gitmemek istemiştir. Konya Vilayeti, Müslüman olup zabitan ile evlenen kadınların emirlere bağlı olarak İstanbul ve başka yerlere gitmelerine izin verilip verilmeyeceğini 22 Ekim 1917’de Dahiliye Nezareti’ne sormuştur.¹⁷⁴

Ermenilerin seyahatleri için Dahiliye Nezareti’nden alınması gerekli olan özel izin konusunda Dahiliye Nazırlığı’nın oldukça net bir tavra sahip olduğu görülmektedir. Vilayetlere ve mutasarrıflıklara gönderilen telgrafnamede sahip oldukları seyahat varakalarında Dahiliye Nezareti’nden onay verildiğine yönelik bir yazı bulunmayan Ermenilerin geldikleri bölgelere geri gönderilmeleri talep edilmiştir.¹⁷⁵

Özel izin usulünün nizami ve sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için bilgilendirmeler yapıldığını görmekteyiz. Oluşturulan genelge nedeniyle Ermenilere, ihtida edenlerine, şimendifer memurlarının ve hizmetlilerinin ailelerine Dahiliye Nazırlığı’ndan onay alınmadan başka yerlere gitmelerine izin verilmemesi Eskişehir Mutasarrıflığı’na bildirilmiştir.¹⁷⁶

Bir öğretmenin sonradan Müslüman olan eşinin belgesinde özel iznin yer almaması nedeniyle kendisinden şüphe edildiği görülmektedir. Edebiyat öğretmeni Hilmi Efendi ve onun ihtida etmiş olan karısı Ankara’dan Eskişehir’e istikametine giden trene binmişlerdir. Ancak Hilmi Efendi’nin eşinin üzerinde bulundurduğu seyahat varakasinda kendisinin yolculuğuna Dahiliye Nezareti tarafından onay verildiğine dair bir ifade yer almadığının fark edildiği, eşinin izninin bulunması sebebiyle gidişine müsaade edildiği belirtilmiştir. Bunun sonrasında Ankara Vilayeti’nden Hilmi Bey’in karısının ne zaman din değiştirdiği ve evlilik yaptıklarının soruşturulup bilgi verilmesi istenmiştir.¹⁷⁷

¹⁷³ BOA, DH.EUM.2.ŞB. 36/5, 17 Cemaziyelahir 1335 (10 Nisan 1917)

¹⁷⁴ BOA, DH.ŞFR. 569/43, 22 Teşrinievvel 1333 (22 Ekim 1917)

¹⁷⁵ BOA, DH.ŞFR. 64/19, 11 Recep 1334 (14 Mayıs 1916)

¹⁷⁶ BOA, DH.EUM.2.ŞB. 28/38, 30 Zilkade 1334 (28 Eylül 1916)

¹⁷⁷ BOA, DH.EUM.2.ŞB. 31/42/3, 20 Teşrinisani 1332 (3 Aralık 1916)

İlerleyen süreçte ihtida eden kişilerin illegal seyahatleri için teyakkuz halinde olunarak bunun önünün alınmaya çalışıldığını gösteren bir örnek bulunmaktadır. Cihangirli İbrahim Efendi ailesinin mensuplarına muhtediye olmalarına nazaran seyahat varakası ita edilmediğinden kendilerinin bu belge olmaksızın Ulukışla'ya yolculuk etmelerinin düşünüldüğü ilgili emniyet müfettişliğine ihbar edilmiştir.¹⁷⁸

İhtida etmiş aile fertlerinin uygunsuz seyahatinde idarenin hassas hareket ettiğini gösteren bir örnek bulunmaktadır. Önceden gayrimüslimler iken Bursa'da yaşamakta olan Harun Reşid Efendi ve ailesinin göçe tabi tutularak buradan Konya'ya gönderildikleri ifade edilmiştir. Lakin Konya Vilayeti'nden, daha sonradan İslamiyet'i kabul edip Konya'dan verilen seyahat varakasıyla Bursa'ya seyahat edip kendi evlerinde oturmakta olan aile fertlerinin bu yolculuklarına izin verilmesinin soruşturulmasını istenmiştir.¹⁷⁹ Vilayet, öğrencisi olduğu Konya Sanayi Mektebi Müdüriyeti'nin şahsa izinli olarak Bursa'ya yolculuk etmesi için seyahat varakası verilmesini istediğini ve Harun Reşid Efendi'nin gösterdiği vesikalara ihtida edildiğine yönelik bir ifade yazılmaması sebebiyle ilgili belgenin kendisine verilmiş olduğunu beyan etmiştir.¹⁸⁰

Ermenilerin seyahatlerine yönelik oluşturulan merkezî kontrole dayalı kısıtlama konusunda tebliğe aykırı hareket edenlerin idarenin gözünden kaçmadığını gösteren örneklerle karşılaşılmaktadır. Önceden Adana'dan Halep'e sevk edilmiş Ermeni Madam Virjin binti Misak isimli kadına Dahiliye Nezareti'nin onayı alınmadan İstanbul'a gitmesine izin verilmişti. Bunun sonrasında Halep Vilayeti'ne gönderilen şifrede Madam Virjin binti Misak'a seyahat varakası verilmesi hakkında soruşturma yapılması talep edilmiştir.¹⁸¹

Maryam isimli kadının usule uygun olmayan yolculuğuna engel olunduğu ve vaziyetin farkına varılmasının sonrasında ilgili birimlerin hassas hareket ettikleri gözlenmektedir. İstanbul'dan Bandırma'ya geçen Akdeniz vapuruna binen Maryam isimli Ermeni kadının elindeki seyahat varakasında Dahiliye Nezareti'nin yolculuğuna izin verdiğine yönelik bir ifade bulunmamış olup ilgili şahsın iade

¹⁷⁸ BOA, DH.EUM.SSM. 13/60, 20 Zilhicce 1335 (7 Ekim 1917)

¹⁷⁹ BOA, DH.EUM.2.ŞB. 46/12/2, 12 Teşrinisani 1333 (12 Kasım 1917)

¹⁸⁰ BOA, DH.EUM.2.ŞB. 46/12/1, 15 Kanunuevvel 1333 (15 Aralık 1917)

¹⁸¹ BOA, DH.EUM.2.ŞB. 72/16, 24 Rebiülevvel 1335 (18 Ocak 1917)

edildiği Bandırma'dan Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne ihbar edilmiştir.¹⁸² Daha sonra konuya yönelik Polis Müdüriyeti'nden yapılan açıklamada ilgili seyahat varakasının Galata Polis Merkezi'nin noksan soruşturmasına binaen yolcu kalemince izdiham nedeniyle dikkatsizce verildiği belirtilmiştir.¹⁸³

Bir başka örnekte, Tarsus Polis Komiserliği'nce Şalvarcıyan Un Fabrikası'nda muhasib olan Nazeret veled-i Vahan'a Dahiliye Nezareti'nden özel izin alınmaksızın seyahat varakası ita edilmişti. Sonrasında Adana Vilayeti'nden bu hususa yönelik soruşturma yapılması istenmiştir.¹⁸⁴

İhtida eden bir kadın konusunda Sivas'taki görevlilerin merkeze bağlı hareket ettiğini gösteren bir örnek bulunmaktadır. Sivas'ta bulunan Şükriye adındaki sonradan Müslüman olan bir kadın Tekfurdağı'nda bulunan kocasının yanına İstanbul üzerinden yolculuk edeceğini belirtip kendisine seyahat varakası ita edilmesini istemişti. Sonrasında kendisine bu belgenin ita edilip edilmeyeceği sorusu ilgili kaymakamlıktan Sivas Vilayeti'ne, buradan da Dahiliye Nezareti'ne intikal etmişti.¹⁸⁵

Savaş esnasında ülkede İmalat-ı Harbiye kereste müteahhidi olan bir Ermeni şahsın seyahati ile ilgili idarenin rahatsızlık yaşadığını gösteren bir örnek bulunmaktadır. Bedros veled-i Artin isimli bir şahsın 1 Mayıs 1916'da Haydarpaşa'dan ayrılan tren ile Adapazarı'na yolculuk ettiği fark edilmiştir. Sonrasında yapılan incelemede bahsi geçen kişinin İmalat-ı Harbiye kereste müteahhidi olduğu, üzerinde askeriyeden verilmiş vesika bulunduğu, Adapazarı'ndan on beş gün önce gidiş-dönüş nitelikli seyahat varakasıyla İstanbul'a yolculuk ettiği ve kendisinin buradan Adapazarı'na dönüşüne izin verildiği öğrenilmiştir. Bunun sonrasında Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderilen yazıda Ermenilerin bir kazadan diğerine gitmeleri konusunda ilk olarak Dahiliye Nezareti'nden izin alınması kararının bulunması nedeniyle askeriyece yolculuk etmelerine gerek görülen Ermeniler için mülki memurluklara haber verilmesi lüzumunun ilgililere tebliğ edilmesi istenmiştir.¹⁸⁶ Örnekten anlaşılacağı gibi Ermenilerin yurt içindeki seyahatlerine büyük ehemmiyet verilip hassasiyet gösterilmiştir.

¹⁸² BOA, DH.EUM.2.ŞB. 48/60/3, 28 Kanunuevvel 1333 (28 Aralık 1917)

¹⁸³ BOA, DH.EUM.2.ŞB. 48/60/1, 28 Kanunusani 1334 (28 Ocak 1918)

¹⁸⁴ BOA, DH.ŞFR. 86/284, 12 Recep 1336 (23 Nisan 1918)

¹⁸⁵ BOA, DH.EUM.2.ŞB. 63/21, 5 Teşrinievvel 1334 (5 Ekim 1918)

¹⁸⁶ BOA, DH.EUM.2.ŞB. 74/14/6, 25 Nisan 1332 (8 Mayıs 1916)

Osmanlı idaresi Birinci Dünya Savaşı esnasında şimendiferlerde hizmetli bulunan Ermenilere de özel izin konusunda ayrıcalık tanınmamasını istemiştir. Bu grupta bulunabilecek zararlı şahısların devlet açısından sakıncalı çıkarları doğrultusunda hareket etmelerinin önüne geçilmek istenmesinin bu kararda bir etken olduğu söylenebilir. Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderilen belgede şimendiferlerde hizmetli bulunup İstanbul'a ve başka bölgelere seyahat etmesi gereken Ermeniler için yolculuklarından önce Dahiliye Nezareti'nden izin istenmesi hususunda hat komiserliğine tebliğde bulunulması talep edilmiştir.¹⁸⁷

İlerleyen süreçte Başkumandanlık Vekâleti Erkan-ı Harbiye Reisi Bağdat Hattı inşaatında hizmetli olan Ermenilerin seyahatlerine yönelik usulden memnun olmamıştır. Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Reisi, şimendifer kumpanyaları Ermeni memurları, hizmetlileri ile ailelerinin yolculuklarına yönelik kabul edilen usulün Bağdat Hattı inşaatında hizmetli olan Ermenileri kapsamasının uygun olmadığını 13 Eylül 1918'de Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir.¹⁸⁸

Birinci Dünya Savaşı esnasında idare açısından arzu edilmeyecek eylemlerden birisi de hükümete karşı zararlı faaliyetler gösterdiği düşünülen kişilerin izinsiz seyahat etmeleriydi. İdarenin de bu gibi durumlarda endişeye kapıldığını ve sorunun üstüne gittiğini gösteren bir örneğe tesadüf edilmektedir. Şüpheli bir kişi olduğu fark edilen ve uygunsuz emelleri bulunan erbabdan olan seyahat varakasız Ermeni Arşak Kalusyan'ın Uşak'tan İzmir'e kumpanyası tarafından habersiz götürülmesinin sonrasında ilgili kumpanyanın konuya dair açıklama yapmasına izin verilmesi istenmiştir.¹⁸⁹

Osmanlı idaresinin Ermenilerin iç seyahatlerine yönelik aldığı kararın Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında esnediğini gösteren bir belgeye tesadüf edilmiştir. Mamuretülaziz Vilayeti'ne 7 Kasım 1918'de çekilen telgrafnamede bütün Ermenilerin buldukları yerlerden arzu ettikleri bölgelere yolculuk etmek konusunda serbest olduklarına yönelik 18 Ekim 1918 tarihli genel bir tebligat bulunduğu belirtilmiştir.¹⁹⁰ Ermeniler için bu kararın alınmasının Birinci Dünya

¹⁸⁷ BOA, DH.EUM.2.ŞB. 72/21/2, 9 Şubat 1332 (22 Şubat 1917)

¹⁸⁸ BOA, DH.EUM.SSM. 30/13, 7 Zilhicce 1336 (13 Eylül 1918)

¹⁸⁹ BOA, DH.EUM.2.ŞB. 52/4, 3 Receb 1336 (14 Nisan 1918)

¹⁹⁰ BOA, DH.ŞFR. 93/91, 7 Teşrinisani 1334 (7 Kasım 1918)

Savaşı'nın nihayetine yaklaşılması ve bununla beraber doğacak politik ortam ile alakalı olduğu söylenebilir.

Sivas Vilayeti Ermeni nüfusunun hareketlilikleri konusunda Dahiliye Nezareti'ni aydınlatmak istemiştir. Sivas Vilayeti, Amerika'dan Sivas'a yolculuk eden Ermeni olmadığını, buradan geçimlerini sağlamak vesilesiyle Adana'ya ve İstanbul'a seyahat eden Ermeniler olduğunu 16 Şubat 1919'da telgrafname ile Dahiliye Nezareti'ne haber etmiştir.¹⁹¹

Sivas Vilayeti Ermenilerin seyahatleri konusunda güvenlik açısından her ihtimali düşünerek ihtiyatlı bir tutum sergilemiştir. 24 Mayıs 1335 tarihli Vali Vekili imzasıyla Sivas'tan Dahiliye Nezaretine çekilen şifreli telgrafta, şu sıralarda Ermenilerden fazla sayıda İstanbul'a ve Samsun'a yolculuk etmek için kendilerine seyahat varakası verilmesini isteyen olduğu ifade edilmekle beraber Ermenilerin seyahatlerinin serbest olduğu belirtilmiş ancak bu durumun uygun olup olmadığının kendilerine bildirilmesi istenmiştir.¹⁹²

Birinci Dünya Savaşı sonrası süreçle ilgili siyasi vaziyeti belirtmek değinilecek konunun anlaşılması açısından faydalı olacaktır. İngiltere ve Fransa Mondros Antlaşması'nın akdedilmesinin ardından Adana'nın Osmanlı askerlerinden boşaltılmasını talep etmişlerdir. Fransızlar 21 Aralık 1918'de Kolonel Romieu kumandasında bulunan Ermeni gönüllü askerlerle Adana'ya ulaşmışlardır.¹⁹³

Askeri harekâtlarda ve yönetsel kadrolarda bulunan Ermenilerin taşkınlıkları yoğun bir hal almıştır. Türklerin bulundukları silahlar tehdit yöntemi kullanılarak toplanmış, ellerine silahlar verilen Ermeniler de her gün birkaç Türk'ü öldürmüşlerdir. Adana halkı çoğalan Fransız ve Ermeni baskısı karşısında kaygı yaşamış ve önlemler almaya başlamıştır. Kişiler gücünün yettiği ölçüde gerek silah gerekse de cephane bulmaya ve sağlamaya gayret etmişlerdir.¹⁹⁴

Ermenilerin Adana'ya yönelik seyahatlerinde ortaya çıkan sorunlar konusunda Kayseri Mutasarrıflığı dikkatli hareket etmiştir. Kayseri'deki bazı Ermeni ailelerin Adana'ya yolculuk ederken alelusul seyahat varakası buldukları ancak

¹⁹¹ BOA, DH.ŞFR. 654/53, 16 Şubat 1335 (16 Şubat 1919)

¹⁹² BOA, DH.ŞFR. 631/108, 24 Mayıs 1335 (24 Mayıs 1919)

¹⁹³ Tuğba Kılıç, *Adana'da Ermeni Olayları (1918-1922)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara, 2007, s.19

¹⁹⁴ Kılıç, *a.g.e.*, s.25

Niğde'ye geldiklerinde çevrilip geri gönderildikleri fark edilmiştir. Vaziyetin öğrenilmesinin sonrasında Kayseri Mutasarrıflığı Ermenilere seyahat varakası ita edilmemesine yönelik bir tebliğin bulunmadığını ifade etmiştir. Bununla birlikte On Beşinci Fırka Kumandanlığı ise Ermenilerin Adana'ya seyahatlerinin vahim olaylara sebep olduğundan oraya yapılacak yolculukların yasaklanması için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Bu hususlara binaen mutasarrıflık, Ermenilerden Adana ve başka bölgelere yolculuk için seyahat varakası verilmiş olanları ile almak isteyenlerine yönelik ne yönde muamele edileceğini Dahiliye Nezareti'ne sormuştur.¹⁹⁵

Adana ahalisinden olmayıp buraya gitmekte sorun yaşayan Ermenilerin durumu Meclis-i Vükelâ'da çözüme kavuşturulmuştur: Meclis-i Vükelâ'nın Adana halkından olmayan Ermeniler ile ilgili olarak vardığı kararda şu ifadeler bulunmaktadır:

“Tezkire-i mezkûrede beyan olduğu vechle Adana ahâlisinden olmayan Ermenilerin Adana'ya men-i azîmetleri mukaddema müttehaz karar iktizâsından ise de sâlif-ül - beyan eşhasın cümle-i iş'ardan olduğu üzere memnûiyet kararının ittihaz ve tebliğinden evvel seyahat varakası aldıkları tebeyyün ettiği takdirde azîmetlerine mümânaat olunmaması lüzumunun cevaben nezâret-i müşârinilayhaya iş'arı tezekkür kılındı”¹⁹⁶

İlerleyen dönemde Diyarbakır Vilayeti dahilinde bulunan Ermeniler seyahatlerinde sıkıntılar yaşamışlardır. Merkezin, Ermenilerin seyahatlerinde karşılaştıkları bu sıkıntılı durumu haber almasından sonra olayı anlamak ve bir mağduriyete meydan vermek istemediği görülmektedir. Amerika, Mısır ve ülkedeki diğer bölgelere yolculuk etmek isteyen, pasaport ve seyahat varakası verilmiş Diyarbakır ve Harputlu bazı Ermenilerin Mardin bölgesinde alıkonulmalarından sonra Diyarbakır Vilayeti'ne bunun nedeni sorulmuştur.¹⁹⁷

3.8.2. Seyahat Varakası Uygulamasında Rumların Durumu

Osmanlı İmparatorluğu toplumunun en eski topluluklarından biri olan Rumlar, devletin son dönemindeki siyasi tarihinde önemli bir yer işgal etmiştir. Bu bağlamda savaş ortamında bir güvenlik tedbiri olarak öne çıkan seyahat varakası uygulamasında Rumlar konusunda Osmanlı idaresi bazı dönemlerde hassas hareket

¹⁹⁵ BOA, DH.ŞFR. 649/38, 25 Teşrinievvel 1335 (25 Ekim 1919)

¹⁹⁶ BOA, MV. 217/132, 1 Rebiülevvel 1338 (24 Kasım 1919)

¹⁹⁷ BOA, DH.ŞFR. 105/147, 28 Rebiülevvel 1338 (21 Aralık 1919)

ederek doğru bir politika izlemiştir. Rumların seyahat varakası uygulamasındaki konumlarına değinmeden evvel, haklarında kısaca malumat vermek gerekmektedir.

“I. Dünya Savaşı sırasında Çanakkale’de bir cephe açılacağıın anlaşılması üzerine Dâhiliye Nazırı Talat Bey 5 Kasım 1914 tarihinde Edirne Vilâyeti’ne ve Gelibolu mutasarrıflığına bir şifre göndererek savaş alanı içerisinde kalacak Rumların iç bölgelere sevk edilmesini istedi. Çanakkale Savaşları başladığında İtilâf Devletlerinin Boğazlar bölgesini iyi tanıyan Rum ve Ermenileri casus ve kılavuz olarak istihdam ettikleri gözlemlendi. Bunun üzerine hükümet, savaş bölgesinde bulunan Rumların, düşman devletlere casusluk, yardım ve yataklık yapabilecekleri endişesiyle iç bölgelere sevk ve iskân işlemlerini hızlandırdı.”¹⁹⁸

Osmanlı hükümeti Rum göçü esnasında herhangi bir menfi bir durumun oluşmasının önünü almak maksadıyla öncelikli olarak sevk edilmesi istenen kişilerin ad, yaş, meslek, sevk sebebi bilgilerinin yazılı olduğu listelerin oluşturulmasını sağlamıştır.¹⁹⁹

Rumların güvenlik konusunda sıkıntı yaratabilecek faaliyetlerine de değinmek gerekmektedir. Rumların, Osmanlı İmparatorluğu’nun ilan ettiği seferberlik çağrısı doğrultusunda hareket etmeyenleri yahut devletin ordusuna alınıp sonradan buradan kaçanlarının kurdukları çeteler Karadeniz’de Türklere saldırmak suretiyle onları sindirmeyi amaçlamışlardır.²⁰⁰

Rumların yolculuklarının kontrol altında tutulmaya çalışılmasında merkezin ülkenin farklı bölgelerindeki idari birimlere alınan kararları yöneltmesi usulü ön plana çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nda savaş nedeniyle yerleşim yerleri değiştirilmiş Rumların İstanbul’a göç hareketlerinin yoğunluk kazanması Osmanlı idaresinde memnuniyetsizlik yaratmış ve çekilen telgrafname ile vaziyetin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Savaş hali nedeniyle ülkenin bazı bölgelerinden başka mahallere nakledilmiş Rumlardan birtakımlarının vesika alıp İstanbul’a yolculuk ettikleri görülmüş olup Hüdavendigar, Karesi, İzmit’ten, bu gibilerin doğruca İstanbul’a gelmeleri amacıyla vesika almamalarına izin verilmemesi talep edilmiştir.²⁰¹

¹⁹⁸ Bozkurt, *a.g.m.*, s.28

¹⁹⁹ Özdemir, *a.g.m.*, s.30

²⁰⁰ Mustafa Balcıoğlu, “Birinci Dünya Savaşı’nda Karadeniz’de Rum Faaliyetleri ve Sivil Tepki”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı:4, 1993, s.93

²⁰¹ BOA, DH.ŞFR. 56/332, 29 Zilkade 1333 (8 Ekim 1915)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunanistan'a karşı olan tutumunun Osmanlı topraklarında bulunan Yunan tebaası ile beraber yerli Rumlara karşı izlenecek stratejiyi de etkilediğini söylemek mümkündür. Ortaya çıkan bu güvensizlik neticesinde Osmanlı idaresi Yunanların ve Rumların dahili seyahatlerini tam manasıyla hakimiyeti altında tutmak istemiştir. Bu bağlamda Osmanlı idaresi ülkedeki Yunanlar ile Rumların iç seyahatlerine kısıtlama getirmiştir. Bu kararlar beraber idare, savaş esnasında Rumlar konusunda oluşacak riskleri minimuma indirmeye gayret etmiştir. Merkez tarafından 4 Eylül 1916'da Edirne, Adana, Aydın, Beyrut ve sair vilayetlere ve Urfa, İzmit, Teke, Eskişehir, Kütahya ve sair mutasarrıflıklara çekilen telgrafnamede şu ifadeler yer almıştır: “Yunanistan'ın alacağı vaziyetin tâyinine kadar Yunan tebaasıyla Rumların sıkı tarassud altında bulundurulması ve bu gibilere seyahat varakası verilmemesi ve bu tedbirin bir emr-i resmîye müstenid olduğunun hissettirilmemesi tavsiye olunur”²⁰²

Rumlara seyahat varakası verilmemesine yönelik alınan karardan kısa bir süre sonra önceden seyahat varakası edinmiş olan bazı Rumların yolculuklarına da kısıtlama getirilmiştir. Gidiş-dönüş nitelikli seyahat vesikası sahibi olup bunlar ile Hüdavendigâr'a gelmiş Rumlardan buradan geri dönmek isteyenlerine şimdilik izin verilmemesi Hüdavendigâr Vilayeti'nden telgrafname aracılığıyla istenmiştir.²⁰³

Dahiliye Nezareti'nce Rumlara seyahat varakası verilmesinin istenmediği bir dönemde Rumlar sağlık gibi önemli sebeplerle seyahat etmeyi istediklerinde Canik Mutasarrıflığı merkeze bağlı hareket etmiştir. Canik'te birtakım Rumlar hastalık ve vesair sebeplerden dolayı seyahat varakası talep ettikleri ifade edilmiştir. Dahiliye Nezareti'nin 22 Ağustos 1332 (4 Eylül 1916) tarihli şifreli emri gereğince bu gibi şahıslara ne yönde muamele yapılacağı Canik Mutasarrıfı imzasıyla şifreli telgrafla Dahiliye Nezareti'ne iletilmiştir.²⁰⁴

Osmanlı idaresinin Rumlardan ve Yunanlardan zararsız olanlarının seyahat özgürlükleri konusunda oluşabilecek mağduriyetlerin önünü almak istemiş olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Rumların ve Yunanların seyahatlerine getirilen kısıtlamada bir süre sonra esnekliğe gidilmiştir. Aynı zamanda taşradaki idarelerin seyahat izinlerine yönelik sorumlulukları büyümüştür. 4 Eylül 1916 tarihli

²⁰² BOA, DH.ŞFR. 67/187, 6 Zilkade 1334 (4 Eylül 1916)

²⁰³ BOA, DH.ŞFR. 67/242, 29 Ağustos 1332 (11 Eylül 1916)

²⁰⁴ BOA, DH.ŞFR. 541/101, 18 Kanunuevvel 1332 (31 Aralık 1916)

genelgenin uygulanmasına gerek kalmadığı belirtilip valilerin, mutasarrıfların, kaymakamların, yolculuk etmek isteyen Rumlar ile Yunanların haklarında soruşturma yapılmasından sonra seyahatleri sakıncalı olmayacakların merkezden onay istenmeden yolculuklarına izin vermeleri tamim ile bildirilmiştir.²⁰⁵

İlerleyen dönemde Rumların seyahatlerinde yönelik bir güncellemeye gidilerek sakıncalı olabilecek Rumların faaliyetlerine engel olunmaya çalışılmıştır. Vilayetlere ve mutasarrıflıklara gönderilen telgrafnamede “Rumlardan ahvali şüpheli olanların seyahatlerine müsaade edilmemesi lüzumu tamimen tavsiye olunur” denilmiştir.²⁰⁶

Bir Rum kadının yasaklı bölgede gezmesi konusunda duyarlı hareket edildiğini gösteren bir örnek bulunmaktadır. Kale-i Sultaniye Mutasarrıflığı’ndan Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazıda, Binbaşı kızı Ayşe İhsan Hanım ile yanında hizmetçisi olarak beyan edilen Rum Angel’in üzerlerinde bulunan Dersaadet Askeri Pasaport Merkezi’nin ve polis dairesinin yolculuk belgelerine bakılarak Çanakkale’ye ulaşmalarına izin verildiğine yönelik bir ihbar alındığı belirtilmiştir. Bununla beraber mutasarrıflık, Ayşe İhsan Hanım’ın yanında esasen hizmetçi sanatı olmayan Rum Angel ile kardeşi yanına vasıl olacağını bahane göstererek savaş bölgesinde gezmesinin kuşku uyandırdığının da kendilerine gelen ihbarda yer aldığını belirtmiştir. Nihai olarak mutasarrıflık, Rumların Çanakkale civarına gelmelerini yasaklayan tebligatı esas alarak hareket edilmesi konusunda ilgililere tenbihte bulunulmasını Dahiliye Nezareti’ne beyan etmiştir.²⁰⁷

Ülke dahilinde seyahat varakası uygulamasında bu gibi olaylarla karşılaşılırken Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu’nun da dahil olduğu İttifak güçlerinin mağlubiyeti ile nihayet bulmuştu. Vuku bulan neticeden sonra İtilaf bloğunda yer alan devletler de mağlup ettikleri ülkelerin topraklarında hakimiyet kurmak istemişler. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu’nun bazı toprakları Yunanistan ordusu tarafından işgal edilmişti.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde yaptığımız araştırmalar neticesinde Birinci Dünya Savaşı’nın sonra farklı bölgelerde bulunan Rumların İzmir’e seyahat etme niyetleri nedeniyle idari birimlerin bu durumdan endişelenip dikkatli hareket ettiğini

²⁰⁵ BOA, DH.EUM.3.ŞB. 28/53, 19 Cemaziyelevvel 1335 (13 Mart 1917)

²⁰⁶ BOA, DH.ŞFR. 78/124, 15 Temmuz 1333 (15 Temmuz 1917)

²⁰⁷ BOA, DH.EUM.3.ŞB. 28/76/2, 19 Ağustos 1334 (19 Ağustos 1918)

görülmektedir. Antalya ve bağlı yerlerde yaşayanlardan olup İzmir'e yolculuk etmek için dikkat çekici nitelikte bir sayıda seyahat varakası almak isteyen Rum olduğu Teke Mutasarrıflığı tarafından fark edilmiştir. Teke Mutasarrıflığı bahsi geçen seyahat isteklerinin İzmir'de yaşayan Rum nüfusu çoğaltmak gayesi olduğunu düşünmüş olup kendilerinin ayrılmasına izin verilip verilmemesine yönelik kararın ne olacağını Dahiliye Nezareti'ne sormuştur.²⁰⁸

Seyahat belgelerinin siyasi vaziyete etki edebilecek konularda yer edindiği görülmektedir Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde birtakım Rumlar seyahat belgelerini milliyetçi emellere yönelik kullanmışlardır. Edirne Vilayeti'nden merkeze gönderilen telgrafnamede şu ifadeler yer almıştır:

“Bugünlerde Edirne'deki Rumlardan bazılarının mââile vesîka ahz bir maslahatı vesîle-i ittihaz ile Dersââdet'e gitmekde oldukları ve bu sûretle azîmetin Anadolu'ya geçerek İzmir havâlisindeki Rum nüfusunu teksif ve bu hususun tahkikine memur heyet-i ecnebiyenin nazarıdikkati celb ve Rum müddeiyatının sıhhati isbat maksadıyla alâkadar olduğu anlaşılmaqla mâruzdur.”²⁰⁹

Rumların siyasi konulardaki zararlı hareketleri bununla da sınırlı kalmamıştır. Rumların birtakımları Yunan ordusuna dahil olmak suretiyle siyasi olarak Türklerin karşısında yer aldıklarını ispatlamışlardır. Bu bağlamda genç yaştaki Rumların gerek askerlik sorumluluklarından kaçmamaları gerekse de düşman ordusuna katılmamaları için tedbir alınmıştır. İzmir'de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya gelen Yunanistan ordusuna katılan Rumlar olduğunu ifade eden Isparta Mutasarrıfı Talat Bey ihtiyar olanlar haricindeki Rumlara seyahat varakası ita etmemek suretiyle onların ayrılmalarını tavik edeceğini 7 Ağustos 1919'da bildirmiştir.²¹⁰

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus'dan Isparta Mutasarrıflığı'na gönderilen telgrafnamede de “İhtiyarlar müstesnâ olmak üzere asker olabilecek sindeki Rumlara seyahat varakası verilmemesi münâsibdir” ifadeleri yer almıştır.²¹¹

3.9. Seyahat Varakası Uygulamasında Yabancıların Durumu

Osmanlı İmparatorluğu'nun son evresinde gerek yurt içinde gerekse de yurt dışında meydana gelen siyasi ve toplumsal olaylar devlet birimlerinin yabancılara bakışını da

²⁰⁸ BOA, DH.KMS. 54-3/33/2, 24 Temmuz 1335 (24 Temmuz 1919)

²⁰⁹ BOA, DH.KMS. 54-3/33/6, 29 Temmuz 1335 (29 Temmuz 1919)

²¹⁰ BOA, DH.KMS. 54-3/33/8, 7 Ağustos 1335 (7 Ağustos 1919)

²¹¹ BOA, DH.ŞFR. 102/78, 12 Zilkade 1337 (9 Ağustos 1919)

etkilemiştir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı gibi olağanüstü bir süreçte çeşitli sebeplerle Osmanlı Devleti'nin yabancı kişilerin seyahatleri konusunda hassas bir tavır takındığını görmek mümkündür. Bununla beraber idare ülke genelinde yabancılarla ilgili oluşacak tehlikeleri minimuma indirmek amacıyla farklı bir usul benimsemiştir. Devlet, idari birimlerce oluşturulacak cetvellerle savaş esnasında ülkede dolaşan yabancıları denetlemek istemiştir. Yurt içinde seyahat varakası olarak yolculuk yapmakta olan yabancıların isimlerine, nereye gitmek istediklerine, ne sebeple yolculuk edeceklerine yönelik bilgilerin yazılı olduğu belgelerin cetvel şeklinde hazırlanması vilayetlerden ve mutasarrıflıklardan genelge ile talep edilmiştir.²¹²

Osmanlı İmparatorluğu'nun yerel birimleri de merkezi idarenin yabancılara dair isteğine bağlı olarak hareket etmişlerdir. İzmit Mutasarrıflığı seyahat varakası olarak yolculuk yapan yabancıların isimlerine, nereye ne amaçla gittiklerine yönelik bilgilerinin yazılı olduğu belgeyi 15 Haziran 1915'te Dahiliye Nezareti'ne göndermiştir.²¹³

Ankara ve Çorum merkezleri, Hüdavendigâr merkez vilayeti ile Mudanya ve Gemlik kazaları ve Ertuğrul livası seyahat varakası verilen yabancıların isimlerinin yazılı olduğu belgeleri Dahiliye Nezareti'ne yollamışlardır.²¹⁴

Osmanlı İmparatorluğu farklı uyruklardan ve mezheplerden kişilerin birtakım sebeplerle seyahat etmeye ihtiyaç duyup ettiği büyük bir ülkeydi. Güvenlik anlamında hassas bir zamanda bulunulmasının, idarenin seyahat varakası konusunda daha dikkatli olmasını sağladığını gösteren bir örnek bulunmaktadır. Canik Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda şu ifadeler yer almıştır:

“Beyan buyrulan Lazar Dimitof seyahat varakası almaksızın Sinob'dan Bafra kazâsına geçerek köylerde dolaşmasından dolayı vâki olan şübhe üzerine hüviyetinin tahkiki için kazâ-i mezkûreden merkez livaya îzam kılınmış ve icrâ kılınan tahkikat netîcesinde su-i hali anlaşılabilmesiyle serbest bırakılarak Dersââdet'e gitmek üzere seyahat varakası verilmiş ise de şürekâsından aldığı emir üzerine hayvan tedârik ve

²¹² BOA, DH.EUM.MTK. 80/25, 27 Cemaziyevvel 1333 (12 Nisan 1915)

²¹³ BOA, DH.EUM.SSM. 2/4, 2 Şaban 1333 (15 Haziran 1915)

²¹⁴ BOA, DH.EUM.SSM. 1/50, 26 Recep 1333 (9 Haziran 1915)

sevki için burada kalmış olduğu merkez memurluğu ifâdesiyle arz olunur olabada emrû ferman hazret-i menlehü'l emrindir”²¹⁵

Dönemin politik koşullarının Osmanlı idaresini etkilemiş olduğundan dahili seyahat konusunda otoritenin hassasiyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Otoritenin düşman devletlerin vatandaşlarına bir güvensizlik duyduğu aşikar olmakla beraber bu vaziyetin bahsi geçen kişilerin Osmanlı tabiiyetine geçmelerinde dahi değişmediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı idaresi düşman devletler vatandaşlarının seyahatlerini Birinci Dünya Savaşı esnasında merkezî kontrole dayalı bir hale getirmiştir. Aslen düvel-i muhasama vatandaşları olup devletin duyurduğu seferberlikten sonra Osmanlı uyruğuna geçiş yapanlara seyahat varakası verilmeden önce bu gibi kişilerin kimliklerini ve seyahat amaçlarını Dahiliye Nezareti’ne haber etmeleri ve buradan verilecek cevaba göre işlem yapmaları telgrafname ile istenmiştir.²¹⁶ İdarenin ilgili kararı almasında şüphesiz zararlı faaliyetlerde bulunacaklara yönelik duyulan endişenin payı büyük olmuştur. Ayrıca bu kararda eski düşman devletler, şimdiki Osmanlı vatandaşlarından sakıncasız olanlarının seyahatleri konusunda mağdur edilmemesinin de bir etken olduğu söylenebilir.

Osmanlı topraklarında kritik süreçte güvenliği sağlamak maksadıyla idarece bazı tedbirler alınmak istenmişti. Nitekim Birinci Dünya Savaşı esnasında düşman devletlerin vatandaşları süreç içerisinde birer tehlike unsuru olarak görülmüş ve bu gibi kişilerin seyahatlerinde hakimiyet sağlanmak istenmiştir. Düşman devletler vatandaşlarının yolculuklarına Dahiliye Nezareti’nden onay istenmeden izin verilmemesine yönelik karar Hüdavendigâr Vilayeti tarafından bağlı bölgelere bildirilmişti.²¹⁷

İlerleyen dönemde düşman devletler vatandaşlarının ülkede dolaşmalarından Osmanlı idaresinin rahatsızlık hissettiği görülmektedir. Düşman devletler vatandaşlarının Osmanlı topraklarında seyahat etmelerine izin verildiğinin fak edilmesinin sonrasında düşman devletler vatandaşlarının Dahiliye Nezareti’nden onay istenmeden yolculuk etmelerine izin verilmemesi vilayetlere ve mutasarrıflıklara gönderilen telgrafnamede talep edilmiştir.²¹⁸

²¹⁵ BOA, DH.EUM.5.ŞB. 68/46, 8 Zilhicce 1336 (14 Eylül 1918)

²¹⁶ BOA, DH.ŞFR. 75/99, 17 Cemaziyelahir 1335 (10 Nisan 1917)

²¹⁷ BOA, DH.ŞFR. 555/101, 31 Mayıs 1333 (31 Mayıs 1917)

²¹⁸ BOA, DH.ŞFR. 64/187, 29 Recep 1334 (1 Haziran 1916)

Romanyalıların yolculukları konusunda diğer düşman devlet vatandaşlarında olduğu gibi hassas olunmuştur. Romanya uyrukluların diğer düşman devletlerin vatandaşlarına icra edilmiş prosedürlere tabi olduğu ve bu gibilerin Dahiliye Nezareti'nden onay istenmeden yolculuk etmelerine izin verilmemesi hususu Halep Vilayeti'ne bildirilmiştir.²¹⁹

Yabancı bir sigorta acentesinin yükümlülüklerini yerine getirmesi güvenlik engeline takılmıştır. Yalova'da İbrahim isimli bir tacirin önceden sigortası yapılmış, sahip olduğu zeytinlerinin yangına binaen mağazalarıyla beraber yandığı ifade edilmiştir. Daha sonrasında Riyonyane Adriyatikadi Sigorta şirketi acentesi Rober Kazarato ile müfettişi Ernest Ferri ve sigorta vekilinin olay yerinde inceleme yapılması için Yalova'ya yolculuk etmeleri talep edilmiş; lakin görevliler idari ve inzibati sakıncalardan ötürü kendilerine seyahat varakası ita etmemiştir.²²⁰

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız araştırmalar neticesinde seyahat konusunda Yunanlar ile alakalı bazı belgelere rastlanılmıştır. Bu hususta merkez ile vilayetler ve mutasarrıflıklar arasındaki yazışmalarla amaçlar tatbik edilmeye çalışılmıştır. Trabzon Vilayeti Yunan tabiyetinde olan Rumların seyahat talepleri konusunda ihtiyatlı hareket etmiştir. Trabzon'da olup başkente seyahat etmek isteyen, askerlik yükümlülüğü olan Yunan tabiyetindeki Rumların seyahatlerinde ne yönde karar verileceği Trabzon Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne 27 Eylül 1915'te sorulmuştur.²²¹

Yunan hükümetinin askerlik yaşındaki vatandaşlarını askerliğe çağırdığı haberinin alınması idareyi Osmanlı topraklarında bulunan Yunan vatandaşları konusunda meraklandırmıştır. Askerlik çağındaki Yunan vatandaşlarının ülkelerinin ordusuna katılmalarına yönelik Yunan hükümetinin çağrı yaptığı şeklinde haber alınmasının sonrasında 24 Şubat 1916'da vilayetlere ve mutasarrıflıklara çekilen telgrafnamede şu sıralarda bu milletten olan kişilerin oralarda kendilerine seyahat varakası verilmesini isteyip istemediklerinin soruşturulması talep edilmiştir.²²²

Taşradaki yetkili kurumlar da Yunanların seyahatlerine yönelik merkezden gelen çağrıya riayet etmişlerdir. Teke, Adana, Muğla, Karahisar-ı Sahib ve Konya, Yunan

²¹⁹ BOA, TŞR.HL. 4/69, 12 Teşrinisani 1333 (12 Kasım 1917)

²²⁰ BOA, DH.EUM.ECB. 3/6/2, 5 Teşrinievvel 1331 (18 Ekim 1915)

²²¹ BOA, DH.ŞFR. 491/2, 14 Eylül 1331 (27 Eylül 1915)

²²² BOA, DH.ŞFR. 61/93, 19 Rebiülahir 1334 (24 Şubat 1916)

uyruklu kişilerin bu bölgelerde kendilerine seyahat varakası verilmesi yönünde başvuruda bulunmadıklarını Dahiliye Nezareti'ne haber vermiştir.²²³

Eskişehir'de ise diğer bölgelerden farklı bir duruma tesadüf edilmiştir Eskişehir Mutasarrıflığı Rumi takvime göre 1331 yılının Şubat ayında İstanbul'a gitmek isteyen bir, Bursa'ya gitmek isteyen iki askerlik çağındaki Yunan vatandaşına seyahat varakası verildiğini Dahiliye Nezareti'ne ihbar etmiştir.²²⁴

Birinci Dünya Savaşı içerisinde belli bir döneme kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunan vatandaşlarına seyahatleri konusunda katı bir tutum sergilemediği anlaşılmaktadır. Bolu Mutasarrıflığı'na cevaben gönderilen telgrafnamede orada bulunmakta olan Yunan vatandaşların başka yerlere gitmeleri için kendilerinin seyahatlerine şimdilik engel olunmaması bildirilmiştir.²²⁵

Savaş sürecinde Osmanlı ile Yunanistan'ın siyasi ilişkisinin seyri idarenin Yunan vatandaşlarına karşı olan tutumunu da etkilemiştir. Bu bağlamda idarenin Yunan vatandaşlarının seyahatlerine yönelik tutumu da katılmıştır. Halep Vilayeti'nden bağlı bölgelere gönderilen yazıda "Hükûmet-i Yunaniye Saltanat-ı Seniyye ile münâsebetini kat'ettiğinden Yunanîlerin seyahatlerine müsâade edilmemesi" ifade edilmiştir.²²⁶

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında Ermenilerin, düşman devletler vatandaşlarının yanı sıra Yunanların seyahatleri merkezî kontrole dayalı olarak sınırlandırılmıştı. Bundaki amaç şüphesiz memleket dahilinde tehlikeli olarak görülen toplulukların fertleri arasında zararlı-zararsız ayrımının yapılmak istenmesi olmuştur. Vilayetlerin ve müstakil livaların, Ermenilerin, Yunanların ve düşman devletler vatandaşlarının Dahiliye Nezareti'nden onay istenmeden yolculuklarına izin verilmemesine yönelik genelgeye önem göstermeleri istenmiştir.²²⁷

Düşman devletler ile Yunan vatandaşlarının ülkedeki seyahatleri konusunda Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından değişiklik yaşandığı görülmektedir. Tüm düşman devletler vatandaşlarının Osmanlı topraklarındaki

²²³ BOA, DH.ŞFR. 510/114, 12 Şubat 1331 (25 Şubat 1916), BOA, DH.ŞFR.511/8, 14 Şubat 1331 (27 Şubat 1916), BOA, DH.ŞFR. 511/10, 14 Şubat 1331 (27 Şubat 1916), BOA, DH.ŞFR. 512/46, 23 Şubat 1331 (7 Mart 1916), BOA, DH.ŞFR. 511/22, 14 Şubat 1331 (27 Şubat 1916)

²²⁴ BOA, DH.ŞFR. 511/121, 20 Şubat 1331 (4 Mart 1916)

²²⁵ BOA, DH.ŞFR. 61/152, 16 Şubat 1331 (29 Şubat 1916)

²²⁶ BOA, TŞR.HL. 6/76, 8 Temmuz 1333 (8 Temmuz 1917)

²²⁷ BOA, DH.EUM.SSM. 19/37, 14 Nisan 1334 (14 Nisan 1918)

yolculuklarının serbest olduğu vilayetlere ve mutasarrıflıklara 3 Kasım 1918'de bildirilmiştir.²²⁸ Yunanistan vatandaşlarının da Osmanlı topraklarındaki yolculuklarının serbest bulunduğu 10 Kasım 1918'de vilayetlere ve mutasarrıflıklara açıklanmıştır.²²⁹

Yabancıların ülkedeki yolculuklarına yönelik getirilen sıkı nitelikteki kararın Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan bir süre sonra güncellendiği gözlenmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda seyahat etmek isteyen seyyahlara, muhabirlere ve ilmi araştırmalar yapmayı amaçlayan yabancılara Dahiliye Nezareti'nden izin verilmeden seyahat varakası verilmemesine yönelik kararın uygulanmasına gerek kalmadığı İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumisi'ne bildirilmiştir.²³⁰

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı ile diğer İttifak devletlerinin yenilgisi ile nihayete ermesi ile Osmanlı topraklarının İtilaf grubunda yer alan ülkelerinin askerlerince işgale uğraması kaçınılmaz olmuştur. İşgal sürecinde Anadolu topraklarında bulunan bir Yunan kumandanının da halka saygısızca davranışlarda bulunduğunu gösteren bir belgeye tesadüf edilmiştir. İzmit'te olup başka yerlere gitmek isteyen isteyen kişilerin taleplerini onaylamayıp bu gibilere seyahat vesikası ita etmeyen Yunan kumandanı, bazı kişilere verilmiş Osmanlı seyahat varakalarını alıp yırtmış bulunduğu Dersaadet Emniyet Müfettişliği'ne bildirilmiştir.²³¹

3.10. Seyahat Varakası Uygulamasının Kaldırılma Süreci

Osmanlı idaresinin Birinci Dünya Savaşı'nın son günlerinde, güvenlik hassasiyeti doğrultusunda, olası seyahat varakasız döneme yönelik vilayetlerin ve mutasarrıflıkların fikirlerini istemiş olduğu görülmektedir. 22 Ekim 1918'de vilayetlere ve mutasarrıflıklara gönderilen telgrafnamede Seyahat Varakası Kanunu'nun kaldırılmasının düşünüldüğü belirtilmiş olup oluşabilecek sakıncalara yahut oluşturulabilecek kurallara yönelik fikirler sorulmuştur.²³²

Siyasi otoritenin taşradaki temsilcileri merkezden gelen telgrafnameye uygun hareket etmişlerdir. Seyahat varakasının kaldırılması konusunda bazı Osmanlı vilayetleri ve mutasarrıflıkları görüş ihtilafı oluşmuştur. Kastamonu Vilayeti seyahat varakasının

²²⁸ BOA, DH.ŞFR. 93/22, 28 Muharrem 1337 (3 Kasım 1918)

²²⁹ BOA, DH.ŞFR. 93/130, 5 Safer 1337 (10 Kasım 1918)

²³⁰ BOA, DH.EUM.SSM. 62/71, 1 Rebiülevvel 1337 (5 Aralık 1918)

²³¹ BOA, DH.EUM.SSM. 44/9/2, 11 Kasım 1920

²³² BOA, DH.ŞFR. 92/207, 22 Teşrinievvel 1334 (22 Ekim 1918)

kaldırılması düşüncesini desteklemiştir. Kastamonu Vilayeti, zabıtalının şüpheli kişilerin nüfus tezkirelerini göstermelerini istediğinde bu gibilerin hüviyetlerinin soruşturulmasının mümkün olduğunu, seyahat varakası usulünün kaldırılmasının uygun olacağını 23 Ekim 1918'de Dahiliye Nezareti'ne bildirmiştir.²³³

Hüdavendigar Vilayeti de sonuç odaklı bakıldığında Kastamonu Vilayeti ile aynı safta yer almıştır. Hüdavendigar Vilayeti seyahat varakası usulünün kaldırılmasının halkın seyahatlerinde ve ticari işlerinde kolaylıklar oluşturacağını Dahiliye Nezareti'ne beyan etmiştir.²³⁴

Eskişehir Mutasarrıfı Zekai Bey de seyahat varakalarına ancak namus sahibi insanların rağbet ettiğini ve bununla beraber pratikte yine bu kişilerin hayatını zorlaştıran bir prosedüre dönüşmüş olduğunu belirtmekteydi. Yine şimendiferlerde polislerin kontrol için görevlendirilmiş olmalarından dolayı artık faydası olmayan bir usul olarak nitelendirilmişti.²³⁵

Van Valisi seyahat varakası usulünün firari, şüpheli ve suçlu kişilerin serbest bir şekilde yolculuk etmelerini engellediğini Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafnamede ifade etmiştir.²³⁶

İlerleyen günlerde Dahiliye Nezareti'nin, 18 Mart 1915 tarihli talimatname ile 1 Mart 1917 tarihli Seyahat Varakası Kanunu'nun kaldırılması için savaş halinin son bulmasının kararlaştırılmasına yönelik yazısı Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüştür. Meclis-i Vükelâ, savaş halinin son bulduğuna karar verilemeyeceği sebebiyle bir kanun maddesinin hazırlanması ile kanunun kaldırılmasının uygun görüldüğünü 6 Kasım 1918'de belirtmiştir.²³⁷

Pratiğe dair Osmanlı Arşivi'ndeki evraklara bakıldığında ise bu tarihe yakın zamanlarda seyahat varakası uygulamanın yürürlükte bulunduğunu gösteren belgeler bulunmaktadır. Örneğin, İstanbul Emniyet Müfettişliği'ne gönderilen belgede,

²³³ BOA, DH.ŞFR. 599/90, 23 Teşrinievvel 1334 (23 Ekim 1918)

²³⁴ BOA, DH.ŞFR. 599/91, 23 Teşrinievvel 1334 (23 Ekim 1918)

²³⁵ BOA, DH.ŞFR. 599/121, 24 Teşrinievvel 1334 (24 Ekim 1918)

²³⁶ BOA, DH.ŞFR. 600/127, 3 Teşrinisani 1334 (3 Kasım 1918)

²³⁷ BOA, MV. 213/9, 1 Safer 1337 (6 Kasım 1918)

Ermeni bir şahsa 20 Ocak 1919'da İzmit Merkez Memurluğu'ndan seyahat varakasının verildiği belirtilmektedir.²³⁸

Pratikte bu konudaki bir başka örnekte ise Trabzon, Sivas ve Ankara Vilayetlerine gönderilen 17 Nisan 1919 tarihli telgrafnamede İstanbul ve diğer yerlere seyahat etmek isteyen kişilerden seyahat varakası bulundurmamalarının ayrılmalarına kesinlikle izin verilmemesi istenmiştir.²³⁹ Nitekim çalışmamız içerisindeki diğer bazı başlıklar altından uygulamanın 1919 yılında da icra edildiğinin anlaşılması mümkündür.

Osmanlı idaresinin artık yok olmak üzereyken dahi bir süre daha seyahat varakası usulünden faydalanmak istediği anlaşılmaktadır. Barış antlaşmasının imzalanmasının sonrasında Meclis-i Vükelâ Ağustos 1920'de, 16 Mart 1915 tarihli Muvakkat Seyahat Varakası Kanunu'nun bir süre daha yürürlükte olmaya devam etmesi zorunlu görüldüğünden gereğinin yapılmasının Dahiliye Nezareti'ne bildirilmesini tezekkür kılmıştır.²⁴⁰

Cumhuriyet Arşivi'nde gerçekleştirdiğimiz tarama sonucunda seyahat varakalarının TBMM İcra Vekilleri Heyeti'nin gündemine geldiği görülmektedir. TBMM İcra Vekilleri Heyeti'nin 26 Kasım 1921 tarihli kararnamesinde yurt içinde Müslüman ahali için seyahat varakalarının feshedildiği ve nüfus tezkerelerini hüviyet varakası yerinde herkesin bulundurmasının yeterli olacağının kararlaştırıldığı ifade edilmiştir.²⁴¹

İlgili karardan bir süre sonra 1922'de, Osmanlı idaresi de yabancı ülkelere çıkmak isteyen Mısırlılardan Mısırlı olduklarını ispat edenlere Osmanlı pasaportu; bunlardan Mısır'a yolculuk etmeyi talep edenlere ise seyahat varakası verilmesini kararlaştırmıştır.²⁴²

İlerleyen dönemde İngilizlerin seyahat varakası kontrolü yapmasıyla ilgili olarak TBMM Hükümeti Hariciye Vekaleti Dersaadet Murahhası Adnan Bey'e gönderilen 18 Mart 1923 tarihli belgede de son zamanlarda yayımlanan Hürriyet-i Şahsiye

²³⁸ BOA, DH.EUM.SSM. 36/53, 8 Mart 1335 (8 Mart 1919)

²³⁹ BOA, DH.ŞFR. 98/212, 17 Nisan 1335 (17 Nisan 1919)

²⁴⁰ BOA, MV. 220/7, 7 Zilhicce 1338 (22 Ağustos 1920)

²⁴¹ BCA, 30-18-1-1, 4/38/9, 26 Kasım 1921

²⁴² BOA, DH.SN.THR. 88/101/3, 7 Haziran 1338 (7 Haziran 1922)

Kanunu²⁴³ sebebiyle serbest seyahati ihlal etmemek için şimdiye kadar uygulanmakta olan seyahat varakası usulünün kaldırılıp bu durumun Dahiliye Vekaleti'nden vilayetlere resmen yazılı olarak bildirildiği ifade edilmiştir.²⁴⁴

3.11. İtilaf Devletlerinin Seyahat Varakası Kontrolü

Çanakkale'de bulunan İngiliz görevliler bölgede seyahat eden kişilere rahatsızlık vermişlerdir. Seyahat varakası usulünün kaldırılmasından sonra İngilizlerin Çanakkale'de kasabaya gidip gelmek isteyen kişilerden iskele ve tel örgü giriş yerlerinde seyahat varakası istedikleri anlaşılmış olup bu vaziyet Hariciye Vekâleti'nden, TBMM Hariciye Vekâleti Dersaadet Murahhaslığı'na ihbar edilmiştir.²⁴⁵

Yakın süreçte Fransız görevlileri de aynı şekilde Doğu Trakya'da seyahat eden kişilere rahatsızlık vermişlerdir. Hariciye Vekaleti, Fransız askerlerinin, Trakya'dan İstanbul'a yolculuk etmek isteyen kişilere seyahat varakası bulundurmamaları nedeniyle İstanbul'a seyahatleri konusunda engelleme yaptığını TBMM Hariciye Vekâleti Dersaadet Murahhaslığı'na haber vermiştir.²⁴⁶

Fransızların şahıslara Maydos'ta da rahatsızlık verdiği gözlenmektedir. Maydos'ta görevlendirilmiş Fransız kumandanının burada seyahat etmek isteyen kişilerden seyahat varakası bulundurmamalarının yolculuk etmelerini engellediği Edirne Valisi tarafından ifade edilmiştir.²⁴⁷

Aradan bir süre geçmesine rağmen İngilizlerin halka yaşattığı sıkıntılarda ısrarcı tavır takındıkları görülmektedir. TBMM Hariciye Vekâleti'nden Dersaadet Murahhaslığı'na gönderilen yazıda bölgenin durumu açıkça resmedilmiştir. İngilizlerin Çanakkale'de seyahat etmek isteyen kişileri seyahatlerini engelledikleri, halkın tarlalara ulaşamayıp işlerini yapamadıklarından zarara uğradığı, postaların

²⁴³ TBMM'de Hürriyet-i Şahsiye Kanunu için rey işlemine geçilmiş olup ilgili kanun 12 Şubat 1923'te onaylanmıştır. Asaf Özkan, Esra Taşdelen, "Türkiye'de Kişi Hak ve Özgürlüklerinin Gelişimi Bağlamında Hürriyet-i Şahsiye Kanunu" *Atatürk Dergisi*, cilt:8, sayı:1, Temmuz 2019, s.70

²⁴⁴ *BOA*, HR.İM. 27/10/11, 18 Mart 1339 (18 Mart 1923)

²⁴⁵ *BOA*, HR.İM. 27/10/1, 17 Mart 1339 (17 Mart 1923)

²⁴⁶ *BOA*, HR.İM. 27/10/11, 18 Mart 1339 (18 Mart 1923)

²⁴⁷ *BOA*, HR.İM. 27/10/13, 30 Mart 1339 (30 Mart 1923)

sokaklarda verilip alınmasının çirkin bir durumu idame ettiği Hariciye Nezareti tarafından beyan edilmiştir.²⁴⁸

²⁴⁸ *BOA*, HR.İM. 27/10/30, 28 Haziran 1339 (28 Haziran 1923)

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle son dönemlerinde otorite hem kendi uyruklarının hem de yabancıların dahili seyahatlerine yönelik önlemler getirerek kişilerin hareketlerinden kaynaklı oluşabilecek tehlikelere engel olmaya çalışmıştır. Seyahat varakası sistemi de sıra dışı ve oldukça kritik bir dönemde zararlı olabilecek eylemlere engel olmak gayesinin ürünüdür. Seyahat varakası uygulamasının, Osmanlı İmparatorluğu'nda daha önceki dönemde idarenin istifade ettiği mürur tezkeresi pratiğinin belli açılardan reenkarne hali olduğunu savunmak yanlış olmayacaktır.

Birinci Dünya Savaşı esnasında zamanın koşullarına bağlı olarak birtakım toplulukların seyahatlerine de bazı dönemlerde kısıtlama getirilerek güvenlik tesis edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı idaresince savaş esnasında tehlikeli olacakları düşünüldüğünden bilhassa düşman devletlerin vatandaşlarının ve Ermenilerin memleket içerisindeki seyahatlerinde daha temkinli ve daha kontrollü bir politika izlenmiştir. Nitekim bu gibilerin yolculukları için Dahiliye Nezareti'nin onayının alınması gerekliliğinin getirilmesi de bu politikanın ürünü olarak ön plana çıkmaktadır. Otoritenin Ermenilerin yurtiçi seyahatlerindeki sert tutumu savaşın sonlarının gelmesinin etkisiyle gevşemiştir. İlerleyen zamanda ise Osmanlı otoritesinin önceden düşman devletlerin ve Yunan vatandaşlarının iç seyahatlerine yönelik aldığı kararlarda Birinci Dünya Savaşı'nın son bulması faktörüyle gevşeme yaşanmıştır.

Ülkede belli grupların iç seyahatlerinin Dahiliye Nezareti'nin onayıyla gerçekleştiği dönemlerde bu grupların dahili seyahatleri üzerindeki merkezi hakimiyetin güçlendiğini, onayın kalktığı dönemlerde ise bunun zayıfladığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Seyahat varakası uygulamasına ilişkin genel bir değerlendirmede bulunmak gerekirse pratikte idarenin bazı konularda nispeten amacına ulaşmış, bazı hususlarda ise bunu başaramamış olduğu söylenebilir. Uygulama esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nda bazı durumlarda taşra ile merkez arasında iletişim sağlanarak olumsuz sonuçlar doğurabilecek seyahatler için teorik olarak tedbirler alınmıştır. Seyahat varakası

uygulamasında görevlilere usule dair konularda uyarılar iletilmesi idarenin kanunun sağlıklı bir şekilde yürütülmesine önem verdiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda idarenin sakıncalı yahut şüpheli olarak gördüğü bireylere, gruplara seyahat varakası vermeyerek bu gibilerin hareketlerinin engel olunmasıyla belli ölçüde bir başarı elde ettiği söylenebilir.

Osmanlı otoritesinin yetkilendirdiği görevliler de yurt içinde kişilerin gerçekleştirdikleri yolculuklarda imkanlar dahilinde seyahat varakası denetimi yaparak amaçlara belli ölçüde ulaşılmasında pay sahibi olmuşlardır.

İllegal şekilde seyahat edenlerin hepsine engel olunamaması seyahat varakası uygulamasında başarısız olunan nokta olarak ön plana çıkmaktadır. Bazı görevlilerin ve şahısların kararlara, hükümlere aykırı şekilde hareket etmeleri ve seyahat varakası kontrolünün ülkenin her yerinde sağlıklı şekilde icra edilememesi bu duruma zemin oluşturan faktörler olmuşlardır. Olağandışı bir dönemde ülkenin her noktasında hareketlerin denetimini sağlayacak hususlarda tüm gerekliliklerin bulunmaması, idarenin seyahat varakası uygulamasındaki etkinliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu vaziyet de seyahat varakası uygulamasından elde edilecek verimin düşmesine sebebiyet vermiştir.

KAYNAKÇA

KANUNLAR ve TALİMATNAMELER

Düstur, Tertip I, cilt:5, (Miladi 1937) Ankara, Başvekâlet Matbaası

Düstur, Tertip II, cilt:3, (Hicri 1330) İstanbul, Matbaa-i Osmaniye

Düstur, Tertip II, cilt:7, (Hicri 1336) İstanbul, Matbaa-i Amire

Düstur, Tertip II, cilt:9, (Miladi 1928) İstanbul, Evkaf Matbaası

Düstur, Tertip II, cilt:11, (Miladi 1928) İstanbul, Evkaf Matbaası

ARŞİV BELGELERİ

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)

4387/328967, 23 Muharrem 1334 (1 Aralık 1915)

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Birinci Şube (DH.EUM.1.ŞB.)

2/47, 6 Cemaziyelahir 1333 (21 Nisan 1915)

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti İkinci Şube (DH.EUM.2.ŞB.)

28/6, 19 Zilkade 1334 (17 Eylül 1916); 28/38, 30 Zilkade 1334 (28 Eylül 1916);
31/42/3, 20 Teşrinisani 1332 (3 Aralık 1916); 34/17,1, 1 Mart 1333 (1 Mart 1917);
34/17/3, 17 Kanunuevvel 1332 (30 Aralık 1916); 36/5, 17 Cemaziyelahir 1335 (10
Nisan 1917); 46/12/1, 15 Kanunuevvel 1333 (15 Aralık 1917); 46/12/2, 12
Teşrinisani 1333 (12 Kasım 1917); 48/60/1, 28 Kanunusani 1334 (28 Ocak 1918);
48/60/3, 28 Kanunuevvel 1333 (28 Aralık 1917); 52/4, 3 Receb 1336 (14 Nisan
1918); 55/3/2, 18 Şaban 1336 (29 Mayıs 1918); 63/21, 5 Teşrinievvel 1334 (5
Ekim 1918); 72/16, 24 Rebiülevvel 1335 (18 Ocak 1917); 72/21/2, 9 Şubat 1332
(22 Şubat 1917); 74/14/6, 25 Nisan 1332 (8 Mayıs 1916)

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Üçüncü Şube (DH.EUM.3.ŞB.)

17/46/2, 1 Kanunuevvel 1332 (14 Aralık 1916); 28/76/2, 19 Ağustos 1334 (19
Ağustos 1918)

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Beşinci Şube (DH.EUM.5.ŞB.)

61/1/2, 16 Şaban 1336 (27 Mayıs 1918); 68/46, 8 Zilhicce 1336 (14 Eylül 1918);
71/1, 1 Muharrem 1337 (7 Ekim 1918); 71/1/2, 12 Eylül 1334 (12 Eylül 1918)

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Ecanib Kalemi (DH.EUM.ECB.)

3/6/2, 5 Teşrinievvel 1331 (18 Ekim 1915); 10/26/4, 14 Nisan 1333 (14 Nisan
1917); 10/26/5, 8 Nisan 1333 (8 Nisan 1917)

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Levazım Kalemi ((DH.EUM.LVZ.)

62/78, 9 Teşrinisani 1336 (9 Kasım 1920)

**Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhaberat ve Tensikat Müdüriyeti
(DH.EUM.MTK.)**

80/25, 27 Cemaziyevvel 1333 (12 Nisan 1915); 80/32, 19 Cemaziyelahir 1333 (4
Mayıs 1915)

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Seyrüsefer Kalemi (DH.EUM.SSM.)

1/50, 26 Recep 1333 (9 Haziran 1915); 2/4, 2 Şaban 1333 (15 Haziran 1915); 4/75,
30 Cemaziyelevvel 1334 (4 Nisan 1916); 7/71, 26 Zilkade 1334 (24 Eylül 1916);
7/72, 26 Zilkade 1334 (24 Eylül 1916); 8/5, 8 Zilhicce 1334 (6 Ekim 1916); 8/41,
3 Muharrem 1335 (30 Ekim 1916); 8/75, 24 Muharrem 1335 (20 Kasım 1916);
9/33, 26 Safer 1335 (22 Aralık 1916); 9/42, 1 Rebiülevvel 1335 (26 Aralık 1916);
10/20, 3 Cemaziyelevvel 1335 (25 Şubat 1917); 10/62, 9 Recep 1335 (1 Mayıs
1917); 10/71-C, 2 Cemaziyelahir 1335 (26 Mart 1917); 11/35, 22 Şaban 1335 (13
Haziran 1917); 11/64, 15 Ramazan 1335 (5 Temmuz 1917); 11/74, 25 Ramazan
1335 (15 Temmuz 1917); 12/12, 25 Şevval 1335 (14 Ağustos 1917); 13/60, 20
Zilhicce 1335 (7 Ekim 1917); 14/33, 18 Muharrem 1336 (3 Kasım 1917); 15/44, 2
Rebiülevvel 1336 (16 Aralık 1917); 16/13, 18 Rebiülevvel 1336 (1 Ocak 1918);
16/38, 25 Rebiülevvel 1336 (8 Ocak 1918); 17/11, 12 Rebiülahir 1336 (25 Ocak
1918); 17/40, 20 Rebiülahir 1336 (2 Şubat 1918); 18/76, 26 Cemaziyelevvel 1336
(9 Mart 1918); 19/37, 14 Nisan 1334 (14 Nisan 1918); 21/16, 4 Şaban 1336 (15
Mayıs 1918); 21/61, 17 Şaban 1336 (28 Mayıs 1918); 24/63/1, 7 Temmuz 1334 (7
Temmuz 1918); 24/63/2, 30 Haziran 1334 (30 Haziran 1918); 29/61/2, 29 Ağustos
1334 (29 Ağustos 1918); 30/5/8, 28 Rebiülevvel 1334 (3 Şubat 1916); 30/13, 7
Zilhicce 1336 (13 Eylül 1918); 31/33, 19 Zilhicce 1336 (25 Eylül 1918); 33/32-A,
8 Muharrem 1337 (14 Ekim 1918); 33/68-A/4, 14 Muharrem 1337 (20 Ekim 1918);

36/31, 4 Cemaziyelevvel 1337 (5 Şubat 1919); 36/35,11 Cemaziyelevvel 1336 (22 Şubat 1918); 36/53, 8 Mart 1335 (8 Mart 1919); 36/55, 5 Cemaziyelahir 1337 (8 Mart 1919); 44/9/2, 11 Kasım 1920; 53/50, 12 Şaban 1334 (14 Haziran 1916); 53/69, 13 Şevval 1334 (12 Ağustos 1916); 56/30, 12 Rebiülevvel 1336 (26 Aralık 1917); 56/45, 8 Rebiülahir 1336 (21 Ocak 1918); 62/33/3, 10 Eylül 1334 (10 Eylül 1918); 62/61, 25 Safer 1337 (30 Kasım 1918); 62/71, 1 Rebiülevvel 1337 (5 Aralık 1918); 62/72, 1 Rebiülevvel 1337 (5 Aralık 1918); 65/63, 11 Şevval 1335 (31 Temmuz 1917); 66/54, 2 Ramazan 1336 (11 Haziran 1918); 66/57, 6 Ramazan 1336 (15 Haziran 1918); 66/106, 22 Şevval 1336 (31 Temmuz 1918); 67/77, 6 Zilkade 1337 (3 Ağustos 1919)

Dahiliye Hukuk Müşavirliği (DH.HMŞ.)

3/1-93, 5 Recep 1336 (16 Nisan 1918); 15/59, 27 Recep 1333 (10 Haziran 1915); 15/59/2, 27 Recep 1333 (10 Haziran 1915)

Dahiliye Kalem-i Mahsus (DH.KMS.)

54-3/33/2, 24 Temmuz 1335 (24 Temmuz 1919); 54-3/33/6, 29 Temmuz 1335 (29 Temmuz 1919); 54-3/33/8, 7 Ağustos 1335 (7 Ağustos 1919)

Dahiliye Sicil-i Nüfus Tahrirat Kalemi (DH.SN.THR.)

88/101/3, 7 Haziran 1338 (7 Haziran 1922)

Dahiliye Şifre Kalemi (DH.ŞFR.)

52/95, 9 Cemaziyelahir 1333 (24 Nisan 1915); 54-A/255, 22 Ramazan 1333 (3 Ağustos 1915); 56/256, 23 Zilkade 1333 (2 Ekim 1915); 56/332, 29 Zilkade 1333 (8 Ekim 1915); 61/93, 19 Rebiülahir 1334 (24 Şubat 1916); 61/152, 16 Şubat 1331 (29 Şubat 1916); 64/266, 8 Şaban 1334 (10 Haziran 1916); 64/19, 11 Recep 1334 (14 Mayıs 1916); 64/187, 29 Recep 1334 (1 Haziran 1916); 64/267, 8 Şaban 1334 (10 Haziran 1916); 67/187, 6 Zilkade 1334 (4 Eylül 1916); 67/242, 29 Ağustos 1332 (11 Eylül 1916); 73/54, 28 Rebiülahir 1335 (21 Şubat 1917); 75/99, 17 Cemaziyelahir 1335 (10 Nisan 1917); 77/15, 12 Şaban 1335 (3 Haziran 1917); 78/124, 15 Temmuz 1333 (15 Temmuz 1917); 86/284, 12 Recep 1336 (23 Nisan 1918); 92/207, 22 Teşrinievvel 1334 (22 Ekim 1918); 93/22, 28 Muharrem 1337 (3 Kasım 1918); 93/91, 7 Teşrinisani 1334 (7 Kasım 1918); 93/130, 5 Safer 1337

(10 Kasım 1918); 96/40, 1 Cemaziyelevvel 1337 (2 Şubat 1919); 98/212, 17 Nisan 1335 (17 Nisan 1919); 102/78, 12 Zilkade 1337 (9 Ağustos 1919); 105/147, 28 Rebiülevvel 1338 (21 Aralık 1919); 491/2, 14 Eylül 1331 (27 Eylül 1915); 510/114, 12 Şubat 1331 (25 Şubat 1916); 511/8, 14 Şubat 1331 (27 Şubat 1916); 511/10, 14 Şubat 1331 (27 Şubat 1916); 511/22, 14 Şubat 1331 (27 Şubat 1916); 511/121, 20 Şubat 1331 (4 Mart 1916); 512/46, 23 Şubat 1331 (7 Mart 1916); 532/60, 4 Eylül 1332 (17 Eylül 1916); 541/101, 18 Kanunuevvel 1332 (31 Aralık 1916); 555/101, 31 Mayıs 1333 (31 Mayıs 1917); 569/43, 22 Teşrinievvel 1333 (22 Ekim 1917); 599/90, 23 Teşrinievvel 1334 (23 Ekim 1918); 599/91, 23 Teşrinievvel 1334 (23 Ekim 1918); 599/121, 24 Teşrinievvel 1334 (24 Ekim 1918); 600/127, 3 Teşrinisani 1334 (3 Kasım 1918); 631/108, 24 Temmuz 1335 (24 Temmuz 1919); 649/38, 25 Teşrinievvel 1335 (25 Ekim 1919); 654/53, 16 Şubat 1335 (16 Şubat 1919)

Dahiliye Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü (DH.UMVM.)

96/20, 5 Zilhicce 1336 (11 Eylül 1918)

Hariciye Nezareti İdare (HR.İD.)

82/34, 1 Mayıs 1334 (1 Mayıs 1918)

Hariciye İstanbul Murahhaslığı (HR.İM.)

27/10/1, 17 Mart 1339 (17 Mart 1923); 27/10/11, 18 Mart 1339 (18 Mart 1923); 27/10/13, 30 Mart 1339 (30 Mart 1923); 27/10/30, 28 Haziran 1339 (28 Haziran 1923)

Maarif Mektubi Kalemi (MF.MKT.)

1226/81, 14 Mayıs 1333 (14 Mayıs 1917)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)

213/9, 1 Safer 1337 (6 Kasım 1918); 217/132, 1 Rebiülevvel 1338 (24 Kasım 1919); 220/7, 7 Zilhicce 1338 (22 Ağustos 1920)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e.)

1297/36, 17 Muharrem 1337 (23 Ekim 1918)

Taşra Evrakı Halep Vilayeti (TŞR.HL.)

4/69, 12 Teşrinisani 1333 (12 Kasım 1917); 4/70, 8 Eylül 1332 (21 Eylül 1916);

6/76, 8 Temmuz 1333 (8 Temmuz 1917)

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

30-18-1-1

4/38/9, 26 Kasım 1921

ARAŞTIRMA ESERLERİ

Kitaplar

BALCIOĞLU Mustafa; (2011) *Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-u Şarkıye Dairesi*, Dinamik Akademi, Ankara

BİLGİN Mehmet; (2017) *Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu ve Operasyonları*, Ötüken Neşriyat

KARAL, Enver Ziya; (1999) *Osmanlı Tarihi (IX. Cilt) İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, İkinci Baskı, Ankara

McCARTHY Justin; (2014) *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çeviren: Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

REYNOLDS Michael A.; (2010) *İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı- Rus Çatışması 1908-1918*, Çeviren: Yücel Aşıkoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

TURNA Nalan; (2013) *19. YY'den 20. YY'ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri: Mürûr Tezkereleri*, Kaknüs Yayınları, Birinci Basım, İstanbul

UÇAROL Rifat; (1995) *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul

YILMAZ İlkey; (2014) *Serseri Anarşist ve Fesadın Peşinde, II. Abdülhamid Dönemi*

Güvenlik Politikaları Ekseninde Mürur Tezkereleri, Pasaportlar ve Otel Kayıtları,
Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Makaleler

AKÇAY Ekrem Yaşar; (2011) “Ermeni Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Son Ermeni Açılımı”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, sayı:4, ss.19-44

BALCIOĞLU Mustafa; (1993) “Birinci Dünya Savaşı’nda Karadeniz’de Rum Faaliyetleri ve Sivil Tepki”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı:4, s.91-97

BAY Abdullah; (2017) “Osmanlı Gümrüğünde Bir Geçiş Belgesi: Pasavan veya Geçit Tezkeresi”, *Kebikeç Dergisi*, sayı:43, ss.325-356

BİÇİCİ Mehmet; (2014) “Hatıratlarla Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşına Girişi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:13, sayı:3, ss.693-722

BOZKURT Abdurrahman; (2014) “I. Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti’nde Casusluk Faaliyetleri ve Güvenlik Algısı (1914-1915)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, sayı:36, ss.1-44

ÇADIRCI Musa; (1993) “Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men’-i Mürûr ve Pasaport Nizâm-nâmeleri”, *Belgeler*, cilt:15, sayı:19, ss.169-181

DEMİRTAŞ Mehmet; (2009) “XIX. Yüzyılda İstanbul’a Göçü Önlemek İçin Alınan Tedbirler: Men-i Mürûr Uygulaması ve Karşılaşılan Güçlükler”, *Belleten Dergisi*, cilt:LXXIII, sayı:268, s.739-754

ERAVŞAR Osman; (2016) “Merv ve Çevresindeki Kervan Yolları ve Kervansaraylar (Yol Üstü Kuruluşları)”, *Yükselen İpek Yolu 3. Cilt İpek Yolu’nda Kültür ve Sanat*, Ankara, ss.101-133

KARAL Enver Ziya; (1996) “Ermeni Meselesi (1878-1923)”, çeviren: Erdal Aydoğan, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı:6, ss.201-215

KUSHENOVA Ganizhamal; (2007) “Cengiz Han’ın İki Valisi, Mahmut Yalavaç ve Yeh-Lu Ch’u- Ts’ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları”, *Bilig Dergisi*, sayı:42, ss.229-242

LÜLECİ Abdullah (2014) “I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Topraklarında Ermeni Casusluk Faaliyetleri ve Devletin Aldığı Tedbirler (1914-1918)” *Akademik İncelemeler Dergisi*, cilt:9, sayı:1, s.249-268

ÖZDEMİR Mustafa; (2007) “I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti Tarafından Gerçekleştirilen Rum Tehciri”, *Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt:6, sayı:14, ss.27-40

ÖZKAN Asaf, TAŞDELEN Esra; (2019) “Türkiye’de Kişi Hak ve Özgürlüklerinin Gelişimi Bağlamında Hürriyet-i Şahsiye Kanunu” *Atatürk Dergisi*, cilt:8, sayı:1, ss.53-78

SARI ÇALLI Didar; (2015) “Uluslararası Seyahatlerin Tarihi Gelişimi ve Son Seyahat Trendleri Doğrultusunda Türkiye’nin Konumu”, *Turizm ve Araştırma Dergisi*, cilt:4, sayı:1, ss.4-28

SEZER, Hamiyet; (2003) “Osmanlı İmparatorluğu’nda Seyahat İzinleri (18-19. Yüzyıl)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı:33, ss.105-124

SÖNMEZ Selami; (2007) “Ortaçağ Türk ve İslam Dünyasında Kervansaraylar (Hanlar-Ribatlar)”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı:15, s.270-296

TURNA Nalan; (2014) “Osmanlı İstanbulu’nda İç Pasaport: Mürûr Tezkeresi”, II. Uluslar arası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, ss.389-403

Ansiklopedi Maddeleri

BOZKURT Nebi, YÜKSEL Ahmet Turan; (2002) “Kervan”, *DİA*, cilt:25, s.298-299

ERYAVUZ Şebnem; (2002) “Kervansaray”, *DİA*, cilt:25, ss.299-302

HAREKÂT İbrahim; (1992) “Berîd”, *DİA*, cilt:5, ss.498-501

İPŞİRLİ Mehmet; (1993) “Cer”, *DİA*, cilt:7, ss.388-389

Tezler

AKKOÇ Alim Baki; (2019) *Osmanlı Devleti 'nde Pasaport Nizamnameleri ve Bunların Uygulamadaki Boyutları*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, İstanbul

ARSLAN Şule; (2016) *Yabancıların Türkiye 'de İkamet ve Seyahat Hakkı*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Özel Hukuk Ana Bilim Dalı, Antalya

KARACAKAYA, Recep; (1999) *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul

KILIÇ, Tuğba; (2007) *Adana'da Ermeni Olayları (1918-1922)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara

LÜLECİ Abdullah; (2014) *I. Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti 'nde Casusluk Faaliyetleri (1914-1918)*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı

EKLER

EK1: Osmanlı tebaasından Halil Efendi'ye ait seyahat varakasının ön yüzü /BOA,
DH.EUM.SSM. 7/72, 26 Zilkade 1334 (24 Eylül 1916)

سیاحت ورقه‌سی

ورق نومروسى

جلد نومروسى

اشکالی		تاریخی	رقم	بدرینک اسمی	اسمى	
بوی	کتاب					تاریخ
عورت آواز	صاح	مقال	تاریخ	رقم	بدرینک اسمی	اسمى
نور	نور	نور	نور	نور	نور	نور
صنعت و یا مسلک			نوع و دستار			
نور کبره جکی			صنعت و یا مسلک			
مقصود سیاحتی			نوع و دستار			
طریق سیاحتی			نوع و دستار			
افراد عالمسندره یا ندره بولانلرک اسمیری و هوسنیری			نوع و دستار			

OSMANLI ARŞIVI

DH.EUM.SSM

7 | 72

ای یومدی ده زنده

یوقد -

بالوده اسم و شرینی و طریق سیاحتی محمد اولاده...
مبین اشبو سیاحت ورقه‌سی موسی البهره جانا اعطا قلدیری.

۷۷۹

کوی...

DH.EUM.SSM.00007.00072.001

Aynı seyahat varakasının arka yüzü

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

DH. EUM-SSM. 1334. Za. 26

7/72

حال حرب طولایسیله ممالک عثمانیه داخلنده کشت و کذار ایدجکاره سیاحت
ورقهسی اعطاسی حقیقده قانون صورتیدر .

برنجی ماده : — حال حرب دوام ایندیکی مدتیجه تبعه عثمانیه واجنبه تدایر عسکریه وانضباطیه دن
اولوق اوزره ممالک عثمانیه نك حکومتجه تعیین اوله حق اقسام و مناطقیده کشت و کذار ایچون سیاحت
ورقهلری آلق مجبوریتده درلر .

مذکور قانونه استناداً حکومتجه اتخاذ اولنان مقررات صورتیدر .

ممالک عثمانیه داخلنده سیاحت ایدجک تبعه عثمانیه واجنبیه محل حرکتلرنده کی اک بیوک پولیس
مأمورلردن و پولیس اولمیان قضالرده قائممقاملردن اشبو نمونه یه موافق سیاحت ورقهسی آلقه و بونده
محرر اولوب محل عزیمت اوله رق کوشتمش اولدقلری بجه مواصلتلرنده سیاحت ورقهسی پولیس
و پولیسک بولغدی قضالرده قائممقاملره اعطایه مجبوردرلر . سیاحت ورقهلری مجاناً اعطا ایدیلر .

ولایات والویه سائریه کیمه مک شرطیه حجاز و یمن ولایتلری ومدینه محافظتی وزور و اورفه
وعسیر سنجاقلری آره سنده سیاحت ورقهسی آلقسزین کشت و کذار جاژدر .

حکومتجه اسباب عسکریه و سیاسیه دن طولای عزیمتلی منع ایدلک ایجاب ایدنلره سیاحت ورقهسی
ورلمز بر ولایت ویا غیر ملحق لوا داخلنده کشت و کذار ایچون سیاحت ورقهسی آلق ایجاب ایتز .

سیاحت ایدجک شخصک رفاقنده بولنان اقربا و تعلقاتیله خدمتچیلری برورقه ایله سیاحت ایدیلر .
اشبو قرارنامه احکامی جرمن ایله ماندره آره سنده ایشله یین طوغری قطارلرده کی بولجیلره شامل
دکلدر .

ممالک عثمانیه جرمن و ماندره دن کیرنلر استانبوله ، اورلهدن کیره نلر از میره سیاحت ورقهسی
آلقسزین بالکنز بساپورطریله کیده بیلیرلر . اشبو محللردن کیرنلرک استانبول و ازمیردن بشقه محللره و دیگر
اسکله و قپوردن کیرنلرک اقسام سائره ملکته کیده بیلملری ایچون سیاحت ورقهسی آلملری مقتضیدر .
جرمن و ماندره ایله استانبول آره سنده بساپورطریک و ممالک عثمانیه نك اقسام سائرهنده سیاحت
ورقهلریک طلب و قوعنده ابرازی مجبوریدر .

DH.EUM.SSM.00007.00072.001

Ek2: Odun Tüccarı Yahya Efendi'ye ait seyahat varakasının ön yüzü / BOA, DH.EUM.SSM. 7/71, 26 Zilkade 1334 (24 Eylül 1916)

سیاحت ورقه‌سی

جلد نومروسى

ورق نومروسى

۹۵۳۲۲

اشکال					تاریخ	۹۰	بیرینک اسمی	اسمی
بوی	نیم	پوز	مقال	ساج	عده	تاریخ		
۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰
صنعت دیا سبکی								
نوبه کیده جی								
مقصد سیاحتی								
طریق سیاحتی								
افراد عائله سنده یا ندیه بولنانلارک								
اسمیری ره قوتلیری								
بلاده اسم و شهرتی و طریق سیاحتی مجرد اولانه								
کور بیلدیگی مین اشهر سیاحت ورقه‌سی موی ایله مجانا اعطا قندی								

۱۱ ۱۳۳۴ ۱۱

OSMANLI ARŞIVI
DH.EUM. SSM
7 71

مطبعه نامره

DH.EUM.SSM.00007.00071.001

Aynı seyahat varakasının arka yüzü

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

DH. EUM-SSM. 1334. Za. 26

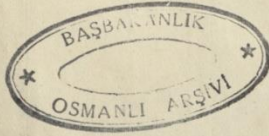
7/71

حال حرب طولایسیله ممالک عثمانیه داخلنده کشت و کذار ایدم حاکمه سیاحت
ورقه سی اعطاسی حقتده قانون صورتیدر

برنجی ماده : — حال حرب دوام ایندیکی مدنجه تبعه عثمانیه واجتبه تدابیر عسکره و امنیاطه دن
اولق اوزره ممالک عثمانیه نك حکومتجه تعیین اولنجق اقسام و مناطقه
کشت و کذار ایچون سیاحت ورقه لری المقی مجبوریتده درلر .

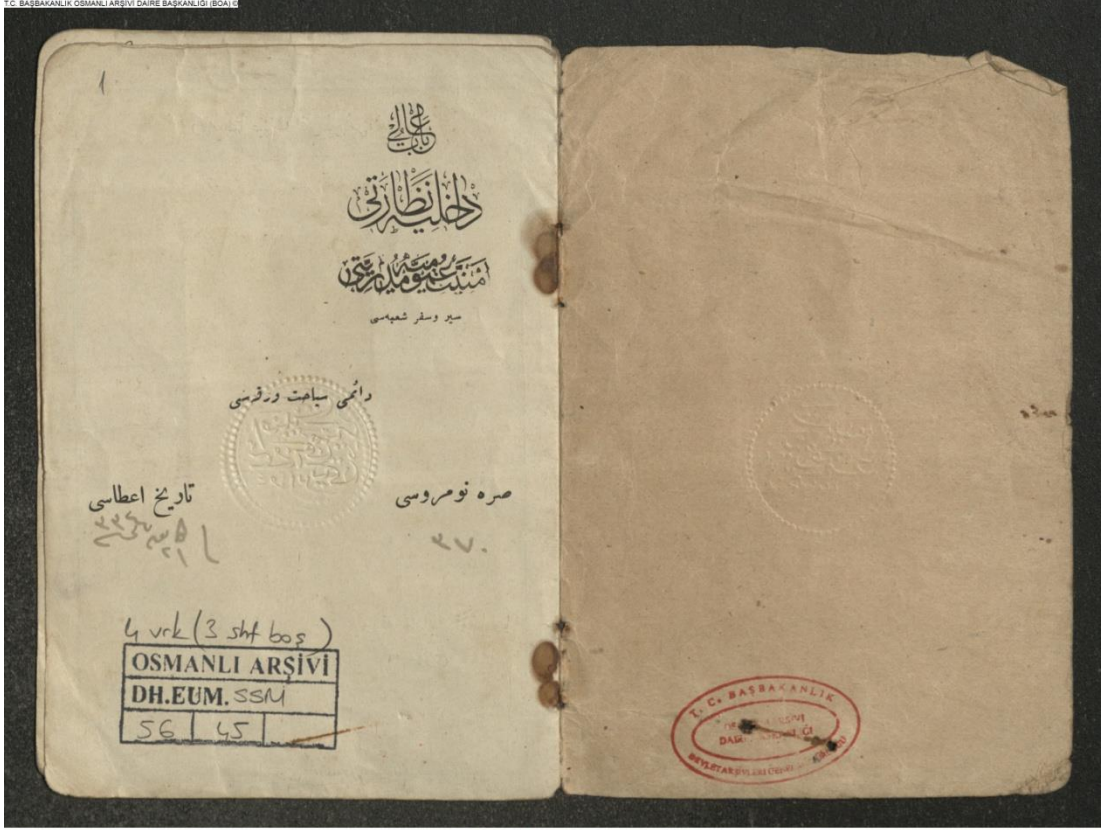
مذکور قانونه استناداً حکومتجه اتخاذ اولونان مقررات صورتیدر .

ممالک عثمانیه داخلنده سیاحت ایدم جک تبعه عثمانیه واجتبه محل حرکتلرنده کی بیوک پولیس مأمورلرن دن
و پولیس اولیان قضالرده قائمقاملردن ملشوف نمونه موافق سیاحت ورقه سی المغه و بوند محرراولوب
محل عزیمت اوله رق کوستر مش اولدنلری محله مواصلتلرنده سیاحت ورقه سی پولیس و پولیسک بولندینی
قضالرده قائمقاملره اعطایه مجبوردرلر . سیاحت ورقه لری مجاناً اعطا ایدیلر .
ولایات والویه سائرده کچمه مک شرطیه حجاز و یمن ولایتلری و مدینه محافظلی وزور و اوزره و عسیر
سنجاقلری آرسنده سیاحت ورقه سی المقتسزین کشت و کذار جائدر .
حکومتجه اسباب عسکره و سیاسیه دن طولانی عزیمتلری منع ایدمک ایجاب ایدنره سیاحت ورقه سی ویرلر .
برولایت ویا غیر ملحق لوا داخلنده کشت و کذار ایچون سیاحت ورقه سی المقی ایجاب ایتمز .
سیاحت ایدم جک شخصک رفاقتده بولنان اقربا و تعلقاتیله خدمتچیلری پرورقه ایله سیاحت ایدم بیلرلر .
اشبو قرادنامه احکامی چرمن ایله ماندره آرسنده ایشله یین طوغری قطارلرده کی یولجیلره شامل دکلدنر .
ممالک عثمانیه به چرمن و ماندره دن کیرنلر استانبوله ، اوله دن کیرنلره ازمیره سیاحت ورقه سی المقتسزین
یا لکنز پساوورطریله کیده بیلرلر . اشبو محلردن کیرنلرک استانبول و ازمیردن بشقه محلره و دیگر اسکله
وقولردن کیرنلرک اقسام سائره مملکت کیده بیلملری ایچون سیاحت ورقه سی المتری مقتضیدر .
چرمن و ماندره ایله استانبول آرسنده پساوورطریله ممالک عثمانیه نك اقسام سائرهنده سیاحت ورقه لری نك
طلب وقوعنده ابرازی مجبوریدر .

DH.EUM.SSM.00007.00071.001

EK 3: Muhacirin Müfettişi Rıfat Bey'e verilen daimi seyahat varakası / BOA, DH.EUM.SSM.56/45, 8 Rebiülahir 1336 (21 Ocak 1918)

DH.EUM.SSM.00056.00045.001

Ek4: Osmanlı tebaasından Şefik Hüsnü Efendi'ye ait açık emir / BOA, DH.EUM.SSM. 15/44, 2 Rebiülevvel 1336 (16 Aralık 1917)

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAKANLIĞI (BOA)

04.EUM.SSM. 1336. Ra. 2
15/44

وثيقه نومروسی

Offener Befehl
Nr. 36
ОТКРИТЬ ЛИСТЪ
N° 36

آچيق امر
نومرو
számú
Nyilt parancs

für Herrn... } *Schefik Hüsnü Efendi* } اسمی
za Господи... } *Şefik Hüsnü Efendi* } ur részére

Dienstgrad... } *Hauptmann* } رتبہ
Rangfokozat... } *Hauptmann* } رتبہ
Служебная чинъ } *Hauptmann* } رتبہ

Truppenteil...
Csapat...
Отъ коя войско-
ва часть...
قطعی

Staatsangehö-
rigkeit... } *Kais. Ottoman.* } تابعی
Honosság... } *Kais. Ottoman.* } تابعی
Поданство... } *Kais. Ottoman.* } تابعی

Reist von... } *Berlin* } سیاحت مبدائی
Utazik... } *Berlin* } سیاحت مبدائی
Плътува отъ... } *Berlin* } سیاحت مبدائی

nach... } *Constantinopol* } کدہ جی محل
за... } *Constantinopol* } کدہ جی محل
... } *Constantinopol* } کدہ جی محل

Zweck der Reise
Az utazás célja
Причини на пъ-
ту ванего... } *Udlaub* } سبب سیاحت

ابہ سیاحت اجتمک و
تاریختہ قدر
تاریختدن
طرفندن اعطا ابدلشدر . بو وثيقه بیلت دکلدر .
بو آچيق امر
معتبر اولوق اوزره

Dieser Ausweis – offene Befehl – ist nur gültig im Zusammenhang mit
Ausweis ausgestellt von
für die Zeit vom bis
Dieser Ausweis gilt nicht als Fahrschein.
Ezen nyilt parancs csak a
kiállított együtt tol
ig érvényes
Този откритъ листъ е валиденъ само въ свързка съ
издаденъ отъ
за времето отъ до

DH.EUM.SSM.00015.00044.001

Aynı belgenin fotoğraflı yüzü

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

بالقان تره نك قوللا نيله سته مساعده ^(*) و برلنز ^(**) و بريلير.

Das Einverständnis zur Benutzung des Balkanzuges*) wird nicht erteilt ^(**).
erteilt.

A Balkánvonat haznátátára való bejegyezés nem adatik meg ^(**).
megadatik

Не се дава ^(**) разрешение за пътуване съ Балканския влак.
Дава се ^(**)

اجرت اردو اداره سی حسابہ کچھ جک — بشینا تادیہ اولئہ جقدر ^(**).

Die Fahrkosten sind zu Lasten der Heeresverwaltung
zu stunden — sind bar zu bezahlen ^(**).

Az utazási költségek a(z) államkincstár terhére hitele-
zendők — megfizetendők ^(**).

Цифровото кубането както и разноските за багажа еж на кредитъ и оставатъ въ
тяжестъ военно управление трѣбва да се заплатятъ отъ патника ^(**).

بر علم
In Ürin
werden.
Kälön n
Може

zichtet
nigen.
eséges.
rketo

مهر رسمی
Stempel
Pecset
Печать

صاحبك امضاسی
Unterschrift des Inhabers.
A tulajdonos aláírása.
Подпись на притежателя на този откритъ листъ.

عمل و تاريخ
Ort und Datum.
Hely és keltezés
Мѣсто и дата.

مهر رسمی و امضا
Stempel und Unterschrift.
Pecset és aláírás.
печать и подпись.

*) بالقان تره نيله سياحت ایچون مفتی مساعده نك اعطاسی مقام عائدینه منحصر در. ^(**) عائد اولیانلر چیزیله جقدر.

*) Die entgeltige genehmigung zur Benutzung des Balkanzuges ist den hierfür zuständigen Dienststellen vorbehalten.
**) Nicht Zutreffendes ist zu durchstreichen.
**) Nem megfelelő törölendő.
**) Да се зачеркне навсякъде противарящото.

OSMANLI ARŞIVI
DH.EUM. SSM
15 | 55 | 7

مطبعة تاريخ-مستانبول

DH.EUM.SSM.00015.00044.001

Ek 5: Sadrazam Yaveri Yüzbaşı Siyami Bey'e ait açık emir / BOA,
DH.EUM.SSM.16/13, 18 Rebiülevvel 1336 (1 Ocak 1918)

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

143

Genelkurum Komutanlığına
 7. Januar 1918.

Восточный Контроль
 Балканский Восток
 Институт - Музей Бургас
 1711-1918

وثيقة نومروسی ۱۱۰

Offener Befehl
 Nr. 110
 ОТКРИТЬ ЛИСТЪ
 №

آچیق امر
 نومرو ۱۱۰
 számú
 Nyilt parancs

Commandant d. Hauptquartier
 Oberbefehlshaber

für Herrn ... } *Siyami eff.* } اسمی
 за Господинъ... } } úr részére
 Dienstgrad ... } *Hauptmann* } رتبه
 Rangfokozat ... } }
 Служебный чинъ }
 Truppenteil ... } *1. Infanterie-Regiment* } قسامه
 Csapattest ... } }
 Отъ коя войско- }
 ва часть ... }
 Staatsangehörigkeit ... } *Kais. Osman* } تابعیتی
 Honosság ... } }
 Поданство ... }
 Reist von ... } *Konstantinopel* } مساحت میدانی
 Utazik ... } }
 Пктува отъ ... } *Berlin* } کیده چی عمل
 nach ... } } ... ba
 за ... }
 Zweck der Reise } *سبب سیاحت* }
 Az utazás célja } }
 Причини на пъ- }
 ту ването ... }
 و ایله سیاحت ایتک و
 ... تاریخندن ...
 معتبر اولق ایله ...
 Dieser Ausweis – offene Befehl – ist nur gültig im Zusammenhang mit
 ausgestellt von
 für die Zeit vom *1/1/18* bis
 Dieser Ausweis gilt nicht als Fahrschein.
 Ezen nyilt parancs csak a
 kiállított ... együtt ... tol
 ig érvényes
 Този откритъ листъ е валиденъ само въ свързка съ
 издаденъ отъ
 за времето отъ ... до
 1. k. Balkanzugspolizei
 Budapest-Nisul-Belgrad
 ausgeführt am *3/1* 1918

OSMANLI ARSIVI
 DH.EUM.SSM
 16 | 13

DH.EUM.SSM.00016.00013.001

Aynı açık emir belgesinin diğer yüzü

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

Übergangsstelle
Bhf. Tetschen
- Balkanzug -
4. JAN 1918
Richtung: Berlin.

DH-EUM-SSM 1336-Ro-18
16/13
1712

بالتان ترمنك قوللائيدهسته مساعده ورييلره

Das Einverständnis zur Benutzung des Balkanzuges*) wird nicht erteilt**).
erteilt.

A Balkánvonalat használatára való bejegyzés nem adatik meg**).
megadatik

Не се дава**.) разрешение за пътуване съ Балканския влак.
Дава се

**)

اردو ادارہ سی حسابہ کچہ جک - پشیتا تادیہ اولتہ حقدہ

Die Fahrkosten sind zu Lasten der Heeresverwaltung
zu stunden — sind bar zu bezahlen**)

Az utazási költségek a(z) államkincstár terhére hitelezendők — megfizetendők**).

Цѣната на пътуването както и разноските за багажа сѫ да кредитъ и оставатъ въ
тѣжестъ на военно управление трѣбва да се заплатятъ отъ пътника**).

فتو غراف

پر علم و خبر و بریلدیکن تقدیرده فتو غرافه لزوم
قالاز.

Photographie.

In dringenden Fällen kann auf Bild verzichtet
werden. Verzicht ist ausdrücklich zu beschreiben.

Fénykép.

Képen megjelölendő, ha a fénykép nem szükséges.

Фотография.

Може и безъ такава ако на това мѣсто
се направи пужбата гла риса

K. u. k. Balkanzug-Kontrolle
Wien N.-B.

18. II 1918

K. u. k. Balkanzug-Kontrolle
Wien N.-B.

مهر رسمی
Stempel
Pecset
Не чать

Station: Bahnhof Friedrichstr.
Am 25. JAN 1918
Materiale.
Marschbefehl ausgeh.
Befehlshaber der
Mandantur Berlin.

صاحبك امضای
Unterschrift des Inhabers.
A tulajdonos aláírása.

Подпись на притежателя на този откритъ листъ.

عمل و تاريخ و مقام
Ort und Datum.
Hely és keltezés
Мѣсто и дата.

Köszel 24/18

مهر رسمی و امضا
Stempel* und Unterschrift.
Pecset* és aláírás.
печать и подпись.

*) بالتان ترمنيه سياحت ایچون مقضى مساعدهك اعطاسی مقام عاڈینه منحصرده. (** عاڈه اولمانلر چیزیه جکدر.

*) Die entgeltliche genehmigung zur Benutzung des Balkanzuges ist den hierfür zuständigen Dienststellen vorbehalten.
**) Nicht Zutreffendes ist zu durchstreichen.
***) Nem megfelelő törölendő.
****) Да се ачеркне наведиждѣ неотговарящото.

BASBAKANLIK
OSMANLI ARSIVI

Verwaltung: Friedrichstr.
Am 25. JAN 1918
Lohnmittelkarten
ausgehändig bis 5.2

DH.EUM.SSM.00016.00013.001

ÖZGEÇMİŞ

İlköğrenimini Bakırköy Kartaltepe İlköğretim Okulu'nda ve ortaöğrenimini ise Bakırköy Yahya Kemal Beyatlı Lisesi'nde tamamlamıştır. 2010 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde lisans öğrenimine başlamıştır. 2014 yılında lisans öğrenimini tamamladıktan sonra yine Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yakın Çağ Tarihi programında tezli yüksek lisans öğrenimine başlamıştır.